

Засновник: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.
Видається з 01.01.1998 р. Виходить двічі на місяць.

Головний редактор М. Закіров, д-р політ. наук, заввідділу політологічного аналізу. **Редакційна колегія:** Л. Чуприна, канд. наук із соц. комунікацій, заввідділу оперативної інформації, Т. Дубас, заввідділу синтезу соціокультурних мережевих ресурсів. **Комп'ютерний дизайн:** Г. Булахова.
Адреса редакції: НБУВ, Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна.
Тел. (044)524-25-48, (044)525-61-03. E-mail: siaz2014@ukr.net, www.nbuviar.gov.ua. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 5358 від 03.08.2001 р.

Україна: події, факти, коментарі

Інформаційно-аналітичний журнал

№ 5 2022

ЗМІСТ

Коротко про головне

Звернення Президента України В. Зеленського3

Аналітика

Політичні акценти

Дем'яненко М.

**Військова допомога і постачання важкого озброєння Україні:
стан, проблеми, перспективи**5

Потіха А.

**Світовий досвід покарання агресора й імовірні засоби притягнення
до відповідальності російських окупантів в оцінках експертів**17

Тарасенко Н.

**Набуття Україною статусу кандидата на вступ до ЄС:
оцінка перспектив напередодні історичного саміту**27

Ворошилов О.

**Позиція Китаю щодо російсько-української війни
в оцінках політиків і експертів**35

Якименко Ю. Проблеми відбудови житлового фонду України в оцінках політиків і експертів	45
Аулін О. Реакція ісламського світу на російську агресію в Україні	48
<i>Економічний ракурс</i>	
Рябоконт О. Про деякі чинники західного санкційного тиску, які істотно обмежують або нівелюють вплив на економічну і політичну сферу РФ	57
Кулицький С. Ринок української робочої сили під впливом повномасштабного військового вторгнення Росії	65
<u>Наука – суспільству</u>	
Основні напрями діяльності НАН України	76
Сучасні дослідження та розробки академічної науки	81
Наукові видання НАН України	91
Міжнародне співробітництво в галузі науки і освіти	93
<u>До уваги держслужбовця</u>	
Шумілова А., Добко Т. З питань дистанційної освіти в умовах воєнного стану в Україні	95

Коротко про головне

Звернення Президента України В. Зеленського

«Рухаємося до рішення Європейської ради щодо кандидатства України, Росія дуже нервово сприймає нашу активність», – зазначив Президент України В. Зеленський.

Бажаю здоров'я, шановні українці!

Крок за кроком ідемо надважливим тижнем і щоденно робимо все, щоб ні в кого не було сумнівів, що Україна заслуговує на кандидатство. Щоденно доводимо, що ми вже є частиною об'єднаного європейського, я б навіть сказав, ціннісного простору.

Зараз депутати Верховної Ради вже розійшлися, а я тут. І знаєте, я хотів би їм сьогодні подякувати. Ми часто їх критикуємо, але сьогодні вони зробили дуже гарну роботу.

Я вдячний усім народним депутатам, які підтримали нашу євроінтеграцію. Хочу відзначити голосування за Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству. Цю Конвенцію частіше називають Стамбульською – за місцем підписання. Її в Україні довго «збивали», десятки років. Але головний її зміст простий – це зобов'язання захищати від насильства й різних форм дискримінації.

Хочу також подякувати депутатам, які підтримали Закон «Про управління відходами». Це важливий екологічний документ. Ми боролися за нього три роки. Закон декілька разів зривався через олігархічні впливи. І ось тепер проголосований. Нарешті. Дякую.

Ухвалена сьогодні Антикорупційна стратегія. Це також дуже важливо. Сподіваюся, що Рада й надалі працюватиме з таким же вагомим результатом.

Сьогодні зробив чотири звернення. Перше – до учасників саміту «Тримор'я». Це потужне регіональне об'єднання у Європі. Дванадцять держав між Балтикою, Адріатикою та Чорним морем. Перед зверненням говорив з президентом Дудою. Скоординували з Анджеєм наші позиції.

На саміті вирішено, що Україна набуває такого статусу, який дасть змогу стати повноправним учасником «Тримор'я». Для нас – це значні економічні можливості, модернізація транспорту, зв'язку, мереж. Це ще одна лінія тісної співпраці між Україною й державами ЄС.

До речі, маємо й гарну новину з нашого кордону з Польщею. У межах проєкту «Відкритий кордон» на 50 % збільшено пропускну спроможність пункту «Краківець – Корчова». Це дасть змогу значно наростити експортно-імпорتنний потік через кордон. Модернізація очікує й на інші пункти на кордонах з країнами Євросоюзу. І це відчутно, і не лише для нас. Дає змогу робити глобальні речі. Боротися з продовольчою кризою, яку Росія спровокувала блокадою портів.

Говорив про неї у зверненні до лідерів Африканського Союзу. Підкреслив, що ця криза – штучна, її не було б, якби не російська війна проти нас. І також підкреслив, що ми можемо забезпечити таке постачання аграрної продукції, яке точно гарантує безпеку Африці, безпеку Азії.

Загалом розширюємо можливості нашої держави. Як і всім сильним європейським країнам, нам потрібна власна політика щодо Африки, Латинської Америки, щодо країн Південно-Східної Азії та інших частин світу, які раніше залишалися поза належною увагою української зовнішньої політики. Працюємо над суб'єктивністю України.

Звернувся й до учасників Форуму глобальної політики в Італії. Дуже впливове зібрання. Говорив про те, як повернути всіх українських переселенців додому.

Сьогодні зустрівся з Б. Стіллером – відомим актором і посланцем доброї волі ООН, який опікується допомогою якраз переселенцям і біженцям. Вдячний Бену за постійну увагу до потреб українців.

Зустрівся з президентом Конфедерації промисловців і підприємців Італії К. Бономі. Говорили про зв'язки між українським та італійським бізнесом. Вдячний за відкриття представництва Конфедерації в Києві.

І найкоротше, але дуже вагоме звернення зробив до учасників Міжнародного фестивалю креативності в Каннах – найбільшій такої події у світі. «Каннські леви» – це особлива аудиторія. Це люди, які вміють керувати увагою і які дуже потрібні Україні саме зараз. Що довше триває війна, то складніше конкурувати за увагу сотень мільйонів людей у різних країнах. Але я зроблю все можливе, щоб увага до України не згасала. Закликав найбільш креативних людей світу бути в цьому нашими союзниками. І знаю, що відгук у Каннах був дуже позитивний.

Наступні дні тижня будуть теж насиченими. Рухаємося до головного рішення Європейської ради, яке буде ухвалене в п'ятницю.

Як я й передбачав, Росія дуже нервово сприймає нашу активність. Знову обстріли Харкова, Одеси, знову – спроби жорстоких наступальних дій на Донбасі. Це – зло, яке можна заспокоїти тільки на полі бою. Захищаємо Лисичанськ, Северодонецьк. Увесь цей регіон – найскладніший, там найважчі бої. Але там наші міцні хлопці й дівчата. Окупанти отримують відповіді на свої дії проти нас. Вдячний армії й розвідці, які це забезпечують.

Увечері підписав черговий указ про нагородження наших захисників і захисниць. 220 учасників бойових дій відзначені державними нагородами. 27 із них – посмертно.

Вічна пам'ять усім, хто віддав життя за Україну!

Вічна слава всім, хто захищає нашу державу!

Слава вам!

Слава Україні!

*(Офіційне інтернет-представництво Президента України
(<http://www.president.gov.ua>). – 2022. – 21.06).*

Аналітика

Політичні акценти

М. Дем'яненко, наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Військова допомога і постачання важкого озброєння Україні: стан, проблеми, перспективи

Уже понад 100 днів Україна героїчно протистоїть країні-агресору, яка підло та цинічно вторглася на нашу територію. Незважаючи на той факт, що проти нас воює одна з найбільших армій світу, українським військовим вдається доволі ефективно оборонятися, завдаючи ворогові значних втрат як у живій силі, так і в техніці. На жаль, ми також несемо втрати, особливо гостро наразі постає питання озброєння української армії.

За даними Міноборони, станом на середину червня, Україна втратила приблизно 30–40 % техніки внаслідок активних боїв. Про це інформували заступник міністра оборони України із закупівель Д. Шарапов і командувач логістики Сухопутних військ ЗСУ В. Карпенко (URL: <https://espresso.tv/ukrainski-viyskovi-vpershe-rozpovili-pro-vtrati-tekhniki-u-viyni-z-rosieyu>).

Д. Шарапов, зокрема, наголосив, що для потреб ЗСУ необхідно залучити військово-промисловий комплекс усього світу. Щоб мати перевагу над росіянами, Збройним силам потрібні системи високоточної зброї. «Вдумайтесь: одна бригада займає близько 40 км лінії оборони. Отже, для прикриття активного бойового конфлікту потрібно 40 бригад. Кожна бригада – це 100 БМП, 30 танків, 54 артсистеми – лише на одну бригаду, а в нас їх 40», – пояснив В. Карпенко.

Він додав і про втрати Збройних сил у техніці: «Я поки не говоритиму про протитанкові керовані ракети або протитанкові керовані засоби. Я говорю тільки про важке озброєння. На сьогодні ми маємо приблизно 30–40 %, а іноді й до 50 % втрат техніки внаслідок активних боїв. Таким чином, ми втратили приблизно 50 %. Втрачено близько 1 тис. 300 БМП, 400 танків, 700 артсистем. Ми отримали велику кількість систем озброєння, але, на жаль, за такого масово витрачання ресурсу вони покривають лише 10–15 % наших потреб. Потрібна артилерія, потрібні артилерійські боєприпаси, БМП, бойові машини, танки. Нам потрібні системи ППО й реактивна система залпового вогню».

На першому етапі війни, який за всіма оцінками Росія програла, Україна переважно проводила маневрові та мобільні операції, у яких нам дуже допомогло озброєння, поставлене нашими союзниками ще до початку повномасштабного протистояння. Насамперед ідеться про протитанкові ракетні комплекси FGM-148 «Джавелін», NLAW та FIM-92 «Стінгер» –

переносний зенітно-ракетний комплекс класу «земля – повітря». Ця зброя виявилася досить ефективною в першій фазі війни та багато в чому визначила її подальший перебіг.

Зміна ситуації на фронті, коли протистояння переросло в позиційне, призвела до потреби в нових видах озброєння, зокрема важкого. Насамперед ідеться про ствольну та реактивну (реактивні системи залпового вогню РСЗВ) артилерію, бронетехніку, системи ППО, також є потреба в безпілотних літальних апаратах різного призначення. Країна-агресор, з її потужним військовим ресурсом, накопиченим починаючи ще із середини минулого століття та до останнього часу, має значну перевагу, і не лише в цих видах озброєння. Також значними є кількість боєприпасів, окремі з яких є досить застарілими. Росії їх вигідніше просто утилізувати в Україні.

Це дає змогу російсько-окупаційним військам не лише утримувати раніше захоплені території, а і вести наступальні дії на окремих напрямках. За відсутності достатньої кількості такого виду озброєнь в українській армії, а також через постійні втрати на фронті ми стали залежними від поставок з боку країн-партнерів, які чи не від початку протистояння заявили про готовність допомогти в цьому питанні. Однак наразі через різні обставини постачання потрібної зброї в достатній кількості затримується, і ми відчуваємо значний її дефіцит на фронті.

Зауважимо, що зброя західних зразків має ряд переваг порівняно з аналогічною російською, а саме: далекобійність, точність (дає можливість використовувати меншу кількість боєприпасів для ураження цілі), швидкострільність, маневреність, мобільність тощо. Окремі зразки характеризуються простотою в керуванні, що пришвидшує процес освоєння українськими військовими. Водночас деякі види озброєнь є достатньо сучасними, системними та новими, відповідно потрібно більше часу на їх освоєння, що є однією з об'єктивних причин затримки їх постачання.

Питання постачання важкого озброєння Україні стало ключовим не лише для військово-політичного керівництва та дипломатичного корпусу нашої країни, воно також активно педалюється окремими західними лідерами. Переломним та історичним моментом у питанні надання Україні військової допомоги для боротьби з Росією, який консолідував зусилля Заходу, стала ініційована США зустріч міністрів оборони різних країн на військово-повітряній базі США в Німеччині «Рамштайн» наприкінці квітня 2022 р.

До зустрічі доєдналися не лише члени НАТО, а й інші країни, серед яких новоспечені потенційні апліканти до Альянсу – Фінляндія і Швеція, а також партнери – Японія, Південна Корея, Австралія, Нова Зеландія, Кенія, Ліберія, Марокко, Туніс, Катар, Йорданія та Ізраїль. Разом з Україною – 43 країни. Хоча більшість заяв, що пролунали після засідання, по-військовому стислі та загальною, стосуються вже раніше анонсованої допомоги Україні, проте сам характер цього формату свідчить про кілька вагомих змін в

архітектурі міжнародної безпеки (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/04/27/7138482>).

Зазначимо, що засідання контактної групи з питань оборони України (конференція «Рамштайн») відбуваються регулярно для координації зусиль союзників по НАТО та партнерів у наданні різних видів озброєння і військового обладнання, включаючи важке озброєння для України. Наразі відбулося вже три зустрічі, а кількість країн-учасниць постійно зростає.

Розуміючи той факт, що масштабні поставки важкого озброєння матимуть визначальний вплив на полі бою, країна-агресор направляє максимум зусиль, щоб не дати озброєнню потрапити на фронт. Ідеться не лише про постійні ракетні обстріли об'єктів логістичної інфраструктури на території України, а й дипломатичні кроки і вже традиційний ядерний шантаж.

Головним партнером у питанні постачання озброєння Україні залишаються США. Ще до початку повномасштабної війни Білий дім налагодив такі поставки, зокрема згадані вище протитанкові ракетні комплекси FGM-148 «Джавелін».

Наразі військова допомога від США надходить у рамках виділених 40 млрд дол., і частково вона йде на фінансування закупівлі зброї, яку Україна вже отримує. Перший пакет становив 700 млн дол., а наступний, як оголошував глава Пентагону Л. Остін, становитиме не менше 1,5 млрд дол. (URL: https://24tv.ua/zaraz-lend-liz-stadiyi-pidgotovchih-protsedur-viyskoviy-ekspert_n2020606).

1 червня Д. Байден заявив про наступний, 11 пакет військової допомоги Україні. Уперше він включає артилерійські ракетні системи високої мобільності «HIMARS», які вкрай необхідні ЗСУ. Президент США підкреслює, що новий пакет допомоги надасть Україні «нові спроможності та просунуту зброю, включаючи HIMARS та боєприпаси, щоб захищати територію України від просування Росії» (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/06/15/7141306>).

Загалом оголошений пакет допомоги включає понад 1 тис. 400 протиповітряних систем «Stinger», понад 6 тис. 500 протитанкових комплексів «Javelin», понад 20 тис. інших систем протиброньованої техніки, понад 700 дронів «Switchblade», 121 дрон «Phoenix», 108 гаубиць 155-мм та боєприпаси до них, 90 тактичних бойових машин для перевезення гаубиць, 15 тактичних машин порятунку, 20 гелікоптерів «Mi-17», сотні броньованих колісних високомобільних машин, 200 броньованих машин піхоти M113, понад 7 тис. рушниць і боєприпаси до них, 75 тис. наборів захисту та шоломів, системи лазерного наведення ракет, БПЛА «Puma», безпілотні човни для захисту узбережжя, радары, вибухівку, системи зв'язку й прилади нічного бачення, захисне обладнання та екіпірування, медичні поставки, системи глушіння сигналів.

Початково планувалося поставити чотири артилерійські ракетні системи високої мобільності (HIMARS), проте згодом з'явилася інформація

про ще чотири установки. Щоправда, відсутня інформація щодо початкової кількості ракет, які США відправляють разом з ними.

К. Кал, заступник міністра оборони США з питань політики, залишив відкритою можливість того, що Сполучені Штати Америки можуть надіслати Україні додаткові HIMARS. За його словами, США мають намір отримати більше інформації насамперед про те, наскільки вони корисні. «Ми повинні розпочати цю справу з раціональної та продуманої програми, яка підготує солдат до стандарту, за якого вони стануть ефективними», – зазначив голова Об'єднаного комітету начальників штабів генерал армії М. Міллі.

Зауважимо, що затвердження останнього пакета військової допомоги супроводжувалося, як ніколи, вагомими застереженнями з боку Сполучених Штатів Америки. Адміністрація Д. Байдена схвалила передання перших чотирьох систем «HIMARS» лише після того, як отримала запевнення від України, що вона не використовуватиме їх для здійснення транскордонних атак на Росію. У Вашингтоні також вирішили надіслати для них боєприпаси, які мають дальність дії близько 45 миль, а не передову тактичну ракетну систему великої дальності (ATACMS), яка може сягати до 186 миль.

На окрему увагу в питанні постачання озброєння від США заслуговує інформація про можливі поставки в Україну безпілотників «Grey Eagle». Ці безпілотники мають більш складні та сучасні системи, можуть літати до 30 год, збирати величезні обсяги даних спостереження та стріляти точними ракетами «Hellfire». Однак, через побоювання США, що обладнання може потрапити до рук росіян, підготовка операції з продажу Україні чотирьох таких безпілотників наразі припинено, а рішення про продовження угоди наразі розглядається вищими інстанціями в Пентагоні (URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/06/18/novyna/bezpeka/ssha-pryzupynyly-prodazh-ukrayini-udarnykh-bezpilotnykiv>).

Більш системні та масштабні поставки зброї від США очікуємо в рамках підписаного американським президентом Д. Байденом 9 травня закону про ленд-ліз для України. Проте повноцінно запрацює ленд-ліз дещо пізніше.

Секретар Ради нацбезпеки і оборони О. Данілов переконаний, що ленд-ліз буде, питання лише, коли. За його прогнозами, це може бути кінець літа – початок осені (URL: <https://news.liga.net/ua/politics/news/danilov-sprognoziroval-kogda-zarabotaet-amerikanskiy-lend-liz-dlya-ukrainy>). «Ленд-ліз ще не починався. Але саме ухвалення закону про ленд-ліз – дуже позитивне для нас рішення. І ленд-ліз буде, питання, коли, – зазначає О. Данілов. – Тут ми повертаємося до того, що на війні у кожного годинники працюють по-різному. Для когось доба – це як доба, а для нас це зовсім інші виміри».

За словами керівника Центру військово-правових досліджень О. Мусієнка, програма ленд-лізу на сьогодні перебуває на етапі узгодження необхідних питань: як запускати оборонну промисловість, у яких обсягах готові це зробити, яке фінансування потрібне і як швидко це можна реалізувати. «Я думаю, що це питання деякого часу. Нам би хотілося, щоб це

було якомога раніше, але ленд-ліз має запрацювати обов'язково», – поділився О. Мусієнко.

Експерт не вважає, що ленд-ліз блокуватимуть або ж він не працюватиме. Він припускає, що нині все перебуває на стадії підготовчих процедур. Більше, деякі події вказують на те, що вже сформовано «паростки» цієї програми на підтримку України у війні проти Росії. «Президент Д. Байден відвідував в одному зі штатів підприємство, яке виробляє ракети до Javelin. Він закликав наростити виробництво, тому що є велика потреба. І так по кожній програмі», – пояснив О. Мусієнко.

Важливим і показовим є той факт, що в США заявляють про готовність довгострокової військової підтримки України. Про це заявила перший заступник глави Пентагону К. Хікс на саміті «Defense One Tech» 13 червня. «США та партнери по НАТО розвиватимуть оборонний потенціал України стільки років, скільки це буде необхідно – неважливо, 5, 10, 20 років. Україна після війни з Росією обов'язково збережеться як суверенна держава. У неї буде своя, потужна армія, яку буде необхідно озброювати – і США вирішують це питання», – заявила К. Хікс (URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/06/14/novyna/bezpeka/ssha-hotovi-rokamy-ozbroyuvaty-ukrayinu-ta-zmicznyuvaty-yiyi-oboronu-pentahon>).

Також серед лідерів у рейтингу країн, які виділили найбільше коштів на допомогу Україні у її протистоянні російській агресії, Республіка Польща. Офіційна Варшава передала Києву понад 200 танків Т-72, десятки броньовиків, ракети для літаків та реактивні системи залпового вогню – це далеко не повний перелік зброї і військової техніки, яку українські військові вже отримали від польських побратимів (URL: <https://gre4ka.info/statti/69287-7-krain-iaki-naibilshe-dopomahaiut-ukrainy-pid-chas-viiny>).

Велика Британія з початку повномасштабного російського вторгнення виділила українському народові вже близько 2 млрд дол. Ці кошти надходять у вигляді пакетів фінансової та гуманітарної допомоги, а також новітньої зброї. З перших днів війни Велика Британія вже встигла передати Україні десятки одиниць бронетехніки, тисячі боєприпасів, протитанкові комплекси та важку артилерію. Також було анонсовано або вже поставлено сучасні радары, засоби радіоелектронної боротьби, безпілотні літальні апарати, прилади нічного бачення, обладнання для придушення супутникової навігації та спеціалізовані автомобілі для евакуації цивільних із прифронтових районів.

Значний вклад у посилення обороноздатності України в цій війні внесла Канада. Зокрема, на потребу української армії було передано тисячі протитанкових гранатометів, ручних гранат, боєприпасів та піхотної амуніції.

Попри весь скепсис і критику, Німеччина також серед лідерів військово-технічної підтримки України. Нині країна, яка в перші дні війни взагалі намагалася дистанціюватися від постачання українській армії зброї та військової техніки, уже почала реальні поставки. Перші партії зброї з Німеччини прибули до України наприкінці березня: тоді Берлін передав

кілька тисяч гранатометів, кулемети, переносні зенітні ракетні комплекси, боєприпаси, медикаменти, транспортні засоби та продуктові набори для військових. Крім того, Німеччина оголосила про намір допомагати українським військовим з техобслуговуванням військової техніки та інструктажем особового складу та почала активну співпрацю з європейськими країнами, які б могли передати Україні зразки військової техніки радянського виробництва.

Питання, які виникають до Німеччини з боку України щодо постачання зброї, насамперед стосується великої різниці між обіцяними та здійсненими поставками. Згідно з моніторингом Кільського інституту світової економіки, Німеччина здійснила поставку тільки третини обіцяної Україні зброї. До 7 червня Німеччина пообіцяла Україні допомогу на 542 млн євро (більше пообіцяли тільки США, Польща і Велика Британія). Досі Німеччиною здійснено поставки на 192 млн євро – 35 % від обіцяного. Таким чином, ФРН посідає восьме місце в списку країн, що постачають зброю Україні (URL: <https://i-ua.tv/news/45092-nimechchyna-poobitsiala-vtrychi-bilshe-zbroi-ukrainy>).

Найбільше зброї пообіцяли США (на 4,14 млрд євро). Вони також лідирують за поставками (1,97 млрд євро – це 48 % обіцяного). Ряд країн поставили 100 % обіцяної зброї (Норвегія, Франція, Латвія, Італія, Бельгія, Люксембург, Фінляндія, Хорватія, Болгарія, Австрія, Румунія і Польща). Але загальний обсяг поставок там нижчий, ніж у Німеччини.

Водночас не можемо не згадати той факт, що президент Польщі А. Дуда звинуватив уряд Німеччини в порушенні обіцянки про постачання зброї. Ідеться про танки «Leopard», замість польських танків Т-72, які були поставлено в Україну. І хоча пізніше уряд Німеччини відкинув заяви А. Дуди про те, що Берлін порушив свою обіцянку відправити танки, деякі питання все ж залишаються.

Ще одним показовим фактом неоднозначної військової підтримки з боку Німеччини є заборона Іспанії передати Україні танки «Leopard-2». Влада Німеччини начебто заблокувала можливі плани Іспанії передати Україні близько 40 танків «Leopard 2A4» після їх модернізації. Про це пише німецька газета «Spiegel» (URL: https://zaxid.net/nimechchina_ne_dozvolila_ispaniyi_peredati_ukrayini_tanki_leopard_2_n1544375).

У публікації йдеться про те, що країни НАТО нібито неофіційно домовилися не постачати Україні танки. Журналісти зауважили, що матеріал іспанської газети «El Pais» про готовність Іспанії передати Україні танки німецького виробництва викликав великий переполох, тому що для цієї поставки необхідно було отримати дозвіл Берліна. Як стверджується в публікації, іспанці «дали задній хід», зазначивши, що цей план ще не погоджено на політичному рівні.

На сьогодні, за інформацією Spiegel, ідеться максимум про можливість передачі з Іспанії 10 танків. То того ж рішення щодо них також під питанням. Якщо і воно буде ухвалено, то не раніше як за кілька місяців, оскільки танки

1990-х років потребують технічної підготовки. Пізніше цю інформацію підтвердив і французький президент Е. Макрон, який повідомив, що союзники з НАТО мають домовленість не передавати Україні штурмові літаки й танки, щоб «не вступати у війну з Росією». «Це офіційна позиція партнерів по НАТО, що ми допомагаємо Україні оборонною зброєю, але не вступаємо у війну з Росією. І тому певних видів озброєння, наприклад штурмові літаки або танки, домовлено не постачати. І Президент В. Зеленський у курсі цього», – зазначив французький президент (URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/politics/foreign-policy/2022-06-17/protivorechivyiy-voyaj-cho-privezli-v-kiev-evropeyskie-lideryi/46524>).

Відкрите підтвердження чуток про «танкове ембарго» для України, що ширилися раніше, відмова постачати нам украї потрібні ЗСУ бойові літаки – свідчення невтішних тенденцій у владній еліті основних країн Європи, громадяни яких підтримують Україну набагато більше, ніж обрана ними влада.

Анонсоване Берліном передання важкого озброєння (зенітні самохідні установки «Gerard», гаубиці «Panzerhaubitze 2000», зенітні системи «Iris-T», реактивні системи залпового вогню «Mars») наразі затримується.

Сподіватимемося на покращення ситуації після візиту в Україну канцлера Німеччини О. Шольца, який відбувся 16 червня. Принаймні О. Шольц запевнив про продовження підтримки доти, доки це необхідно для боротьби України. «Ми також хочемо запевнити, що допомога, яку ми організуємо, фінансова, гуманітарна, а також коли йдеться про зброю, буде продовжено», – зазначив канцлер Німеччини (URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/16/7352810>).

У питанні постачання Україні озброєння треба відмітити також Естонію та Латвію. Хоча надана цими країнами військова допомога не дуже велика порівняно з іншими країнами, однак, за даними Кільського інституту світової економіки, вона становить помітний відсоток від ВВП цих держав. Так, Естонія надала Україні військову допомогу на суму близько 230 млн євро (майже 0,8 % від ВВП. Для порівняння: США виділяють близько 0,05 % від ВВП, Польща – 0,4 %), яка надійшла у вигляді військової техніки та боєприпасів. Латвія ж витратила на військову допомогу для Києва близько 200 млн євро (трохи більше 0,7 % від ВВП) – запчастини, зброя, боєприпаси.

Однак наразі питання постачання озброєння, у тому числі важкого до України консолідується в рамках засідання контактної групи з питань оборони України (конференція «Рамштайн»). У штаб-квартирі НАТО 15 червня відбулася вже третя зустріч у цьому форматі.

Зауважимо, що напередодні цієї зустрічі офіційними представниками військово-політичного керівництва України було озвучено розмір військової допомоги (у відсотковому співвідношенні до запитів України) та бажані обсяги поставок озброєння. Так, заступниця міністра оборони України Г. Маляр повідомила, що західні партнери наразі передали Україні близько 10 % озброєнь, про які просив Київ (URL:

https://zaxid.net/ukrayina_otrimala_vid_partneriv_lishe_10_zbroyi_pro_yaku_prosila_n1544548).

«Яких би зусиль не докладала Україна на сьогодні, якою б професійною не була наша армія – без допомоги західних партнерів ми не зможемо виграти цю війну... Від того що Україна заявляла, що нам потрібно, ми на сьогодні маємо приблизно 10%», – інформувала Г. Маляр. За її словами, на полі бою в день Україна витрачає близько 5–6 тис. артилерійських снарядів, Росія витрачає в 10 разів більше. Заступниця міністра оборони наголосила, що Захід має прискорити надання допомоги. Київ, за її словами, очікує від засідання контактної групи з оборони України у форматі «Рамштайн» (15 червня, Брюссель) озвучення чітких часових рамок щодо надання допомоги.

Міністр оборони О. Резніков також озвучив свої очікування щодо військової допомоги Україні. За словами міністра, подальші цілі України щодо озброєння такі: отримати значну кількість РСЗВ зразка НАТО та боєприпасів до них; забезпечити повне заміщення деяких існуючих калібрів радянського зразка (гармати зношені, снаряди не виробляються або їх дуже мало) на платформи, які поширені в країнах НАТО та забезпечені боєприпасами; домовитися з партнерами про перехід до постачання не у вигляді окремих платформ, а у вигляді цілісних підрозділів, що одразу готові до виконання бойових завдань (organic unit); отримати бойові літаки та засоби ППО/ПРО для захисту нашого неба; залучити сотні одиниць важкої бронетехніки, без якої неможливий ефективний контрнаступ. Це значно підвищить ефективність на полі бою (URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/9/7351459>).

«Ми вже отримали від партнерів, придбали на ринку, виготовили та передали Збройним силам значну кількість зброї. Її вистачило б для переможної оборони від будь-якої армії у Європі. Але не від Росії... Україні конче потрібне важке озброєння, і дуже швидко. Ми довели, що у нас немає страху перед Кремлем, на відміну від багатьох інших. Але ми як країна не можемо собі дозволити стікати кров'ю, втрачаючи наших кращих синів і доньок», – підсумував міністр оборони, при цьому зауваживши, що не задоволений темпами та кількістю постачання зброї, але вдячний країнам, які підтримують Україну.

У свою чергу радник голови Офісу Президента України М. Подоляк заявив, що українській армії для досягнення паритету з Росією на фронті та перемоги у війні необхідні кілька тисяч одиниць важкої зброї й техніки, зокрема 1 тис. гаубиць калібру 155 мм; 300 РСЗВ; 500 танків; 2 тис. од. бронетехніки; 1 тис. дронів.

Задля об'єктивності відзначимо позицію голови комітету начальників штабів США генерала М. Міллі, якого попросили прокоментувати вимоги М. Подоляка. Головний генерал США поінформував, що Україна офіційно просила та що отримала. М. Міллі відповів, що не знає, звідки репортер узяв

ці цифри. Він запевнив, що розмовляв з Головнокомандувачем ЗСУ В. Залужним та отримав списки – офіційні запити українського Міноборони.

«Вони запросили 10 артилерійських дивізіонів – було доставлено 12 артилерійських дивізіонів. Знову ж таки поставлено 97 тис. протитанкових систем. Це більше протитанкових комплексів, ніж танків у світі. Вони просили 200 танків – отримали 237 танків. Запросили 100 БМП – у них понад 300. Ми поставили, грубо кажучи, близько 1 тис. 600 ЗРК і майже 60 тис. снарядів до них. Я можу перерахувати весь список усього, що генерал В. Залужний просив поставити якнайшвидше... Так що я не знаю, звідки ці цифри, але ми підтримуємо. Ми, міжнародна спільнота, ставимося до цього дуже серйозно й підтримуємо українських військових настільки швидко, наскільки це в людських силах», – наголосив американський генерал (URL: <https://news.liga.net/ua/politics/news/orujie-glavnyu-general-ssha-rasskazal-chto-ukraina-ofitsialno-prosila-i-chto-poluchila>).

Також глава Пентагону Л. Остін прокоментував на брифінгу слова заступниці міністра оборони Г. Маляр, яка заявила, що Україна отримала від Заходу лише 10 % необхідної зброї. Він зазначив, що пройшов рядками з міністром оборони О. Резніковим за номенклатурою зброї, яка потрібна й доречна в цій битві. За словами Л. Остіна, США впевнені, що докладають усіх зусиль, аби дати Україні все, що Київ вважає важливим.

Як бачимо, існують певні розбіжності в тих запитах, які було озвучено окремими українськими високопосадовцями та офіційними запитами українського Міноборони. Деякі оглядачі акцентують увагу на цьому факті та вказують на його потенційно негативні наслідки.

Тим не менше той факт, що Україна потребує більшої кількості озброєння, залишається фактом. І, як наслідок, учасники конференції «Рамштайн-3» дійшли висновку, що Україна повинна отримати більше важкого озброєння та домовилися консолідувати зусилля для досягнення цієї мети.

Генеральний секретар НАТО Є. Столтенберг, виступаючи на конференції зауважив: «Україна має отримати більше важкого озброєння. Союзники по НАТО й партнери надали таку зброю та нарощують ці зусилля» (URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/15/7352544>).

Є. Столтенберг нагадав, що союзники по НАТО підтримують Україну вже багато років. З 2014 р. вони проводили тренування та надавали оснащення для десятків тисяч українських солдатів та офіцерів, які нині перебувають на лінії фронту. «Але ми маємо бути готовими до тривалого продовження. Ми не можемо передбачати, як ця війна завершиться, але маємо бути готовими давати допомогу тривалий час. І це обговорюватиметься в Брюсселі», – додав Генсек НАТО.

Прем'єр-міністр Нідерландів М. Рютте повідомив на пресконференції, що його країна разом з Німеччиною вже невдовзі будуть готові передати Україні 12 самохідних гаубиць «Panzerhaubitze 2000», одразу після того, як українські екіпажі завершать тренування. «Стосовно озброєння – дуже

важливо, щоб Росія прогнала цю війну. Оскільки ми не можемо мати прямої конфронтації з використанням літаків або військ НАТО проти РФ, ми маємо забезпечити, щоб Україна могла вести цю війну, щоб вона мала доступ до всіх необхідних видів озброєння. Там ми зробили з Німеччиною кілька тижнів тому, – ми тренуємо українців на системах Panzerhaubitze 2000, ми маємо намір поставити якомога швидше 12 одиниць в Україну з Німеччини та Нідерландів», – зазначив М. Рютте.

Він зауважив, що нині союзників по НАТО міцно поєднують дві речі: це трансатлантична солідарність і необхідність військової підтримки України. Тож вони працюватимуть над тим, щоб надавати Україні якомога більше допомоги, включаючи гуманітарну підтримку і важке озброєння.

Результати «Рамштайну-3» прокоментували і в Пентагоні та озвучили, яка саме зброя увійде до нового пакета допомоги США. «Через кілька тижнів українці матимуть підготовану потужну ракетну артилерію дальньої дії в бою», – оголосив генерал США М. Міллі, голова Об'єднаного комітету начальників штабів США. На спільній пресконференції з очільником Пентагону Л. Остіном М. Міллі вказав, що до кінця цього місяця союзники поставлять до України системи «HIMARS», боєприпаси та навчені команди для застосування цих систем (URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/6618779.html>).

Обладнання, про поставки якого оголосили країни під час засідання «Рамштайн-3», відіграє ключову роль у стримуванні російського нападу на Донбасі та розбудові української системи дальнього вогню, заявив Л. Остін. Очільник Пентагону вказав на ще одне важливе оголошення щодо збройної допомоги Україні – повідомлення президента США Д. Байдена щодо нового пакета оборонної допомоги обсягом 1 млрд дол. «Цей пакет стане 12-ю партією зброї, яку США спрямують до України», – оголосив Л. Остін під час пресконференції в Брюсселі. До нового пакета увійдуть боєприпаси для MLRS, додаткові 18 гаубиць-777, тактичні машини для їх перевезення, 36 тис. 155-мм боєприпасів, системи берегового захисту «Гарпун» та ін.

Важливі оголошення від союзників надійшли щодо необхідного обладнання, додав посадовець. Він подякував Німеччині, яка оголосила про надання трьох систем «MLRS» і боєприпасів, відзначив співпрацю з Великою Британією та Німеччиною над створенням української системи дальнього вогню на основі HIMARS.

Л. Остін також подякував Словаччині за оголошення про передавання значної кількості гелікоптерів «Мі» та необхідних ракет. Також нову артилерію надають Канада, Польща та Нідерланди, вказав посадовець.

Україну в Брюсселі представляли міністр оборони О. Резніков, а також заступник Головнокомандувача ЗСУ генерал-лейтенант Є. Мойсюк та представник військової розвідки В. Скібіцький.

Міністр оборони України вказав на підсумки третього засідання контактної групи з оборонної підтримки України від російської агресії: Україна продовжить боротьбу за свободу й незалежність; наші партнери

продовжуватимуть підтримувати Україну; НАТО має найбільшу єдність у своїй історії.

Також він поінформував, що Грузія, Молдова та Еквадор «вступили в клуб» – буде більше зброї, яку постачатимуть: США (155-мм гармати, HIMARS, Harpoons та ін.), вертольоти від Словаччини, артилерія від Канади, Польщі та Нідерландів, MLRS від Німеччини (URL: <https://ostannipodii.com/a/202206/reznikov-vkazav-na-rezultati-ramshtaynu-3-100025714>).

«Рамштайн-3» не залишився поза увагою українських політиків та експертів, які оцінили підсумки конференції і військові перспективи від передання анонсованого озброєння.

Нардеп і секретар Комітету ВР з нацбезпеки Р. Костенко оцінив результат третього засідання контактної групи. Загалом він резюмує, що за результатами зустрічі було прийнято рішення про передання нашій державі більшої кількості озброєння. Однак нардеп акцентує увагу на тому, що точну кількість переданої зброї ніхто не скаже. На думку Р. Костенка, висновки можна буде робити тоді, коли передана техніка братиме участь у бойових діях (URL: https://24tv.ua/chitkoyi-tsifri-peredanoyi-zbroyi-nihtone-skazhekostenko-otsiniv_n2025380).

Керівник Центру військово-правових досліджень О. Мусієнко сподівається, що після «Рамштайну-3» пауза в постачанні зброї зрушить з місця. О. Мусієнко підтвердив, що США відправили Україні чотири ракетні системи залпового вогню, але, за його словами, після цього були пояснення від генерала М. Міллі про те, що вони нарощуватимуть постачання (URL: https://24tv.ua/pauza-zrushit-mistsya-pislya-zustrichi-ramshtaynu-3-viyskoviy_n2020625). «Звичайно, чотири РСЗВ – це мало. Якби ми говорили про першочергове постачання партії хоча б 24 РСЗВ, це вже могло б хоч частково змінити ситуацію на Сході», – вважає експерт. На його думку, у будь-якому випадку процес іде, а пауза в постачанні зброї неодмінно зрушить з місця після чергової зустрічі «Рамштайн-3».

Загалом же переважна більшість експертів відзначають позитивні наслідки від засідання в Брюсселі, що дають підстави сподіватися не лише на збільшення військової допомоги, а й на прискорення її надання Україні. Водночас озвучені Києвом вимоги називають малореалістичними. Оскільки, наприклад, бажана кількість гаубиць 155 мм калібру лише не набагато менша загальної кількості таких гаубиць в арсеналі західних країн.

Варто також відмітити ще один позитивний момент у постачанні Україні озброєння західних зразків. Ідеться про перехід України на зброю стандартів НАТО. Причому про такі перспективи говорять як в Україні, так і безпосередньо в Альянсі. Генеральний секретар НАТО Є. Столтенберг, анонсуєчи майбутній саміт у Мадриді 28–30 червня зазначив: «Я очікую, що на саміті НАТО його держави-члени ухвалять широкий пакет підтримки Україні, аби допомогти Україні в довготривалій перспективі перейти з озброєнь радянської ери на сучасне натівське озброєння». За його словами,

цей пакет базуватиметься на тому обладнанні, яке країни НАТО вже передають Україні. Але перехід потребуватиме ще багато обміну знаннями та досвідом з українськими військовими, застеріг Є. Столтенберг (URL: <https://www.dw.com/uk/stoltenberh-sytuatsiia-v-ukraini-krytychna-tomu-potribno-bilshe-zbroi/a-62140153>).

Тоді як в Україні більш оптимістичні в цьому питанні. Так, міністр оборони О. Резніков заявив, що українські військовослужбовці освоїли артилерію, поставлену з країн Заходу, усього за два тижні; Україна готова перевести своє озброєння на стандарти НАТО протягом місяця (URL: https://lb.ua/society/2022/06/12/519818_ukraina_gotova_perevesti_svoie.html).

Питання постачання важкого озброєння та військової допомоги загалом постійно порушується і під час візитів лідерів західних країн в Україну. Зокрема, 16 червня, під час візиту президента Франції Е. Макрона, канцлера Німеччини О. Шольца, прем'єр-міністра Італії М. Драгі та президента Румунії К. Йоханніса в Україну було досягнуто певних успіхів. Попри те що головною метою поїздки трьох (без президента Румунії) політиків було обговорення з В. Зеленським прагнення України отримати статус кандидата в члени ЄС, ми також отримали обіцянку від Е. Макрона про те, що Франція поставить Україні шість додаткових артилерійських установок «Caesar» калібру 155 мм. І хоча шість самохідних гармат здаються зовсім невеликою кількістю, треба врахувати, що із часу початку їх виробництва (з 2007 р.) до армії Франції було поставлено лише 72 одиниці. Тобто Франція нам уже передала 12 таких машин, тепер буде ще шість, лише 18, а це вже 25 % від їх загальної кількості (URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/politics/foreign-policy/2022-06-17/protivorechivyiy-voyaj-chto-privezli-v-kiev-evropeyskie-lideryi/46524>).

Водночас ні німецький, ні італійський глави держав не дали жодних конкретних обіцянок.

Уже наступного дня після візиту лідерів чотирьох країн свій другий візит до Києва з початку повномасштабного вторгнення Росії здійснив прем'єр-міністр Великої Британії Б. Джонсон.

В. Зеленський, команда Офісу Президента та уряду обговорили Б. Джонсоном постачання важкої зброї та систем ППО, економічну підтримку України, посилення санкційного тиску на Росію, а також гарантії безпеки.

Також британський прем'єр запропонував велику програму військової допомоги, яка була досить високо оцінена окремими військовими експертами та оглядачами. Ідеться про масштабну тренувальну операцію для українських військових – з можливістю навчання до 10 тис. військових кожні 120 днів. Програма передбачає підготовку військових за межами України. Навчальний курс для кожного військового може тривати три тижні. За цей час навчатимуть навичкам боїв на передовій, базовій медичній підготовці, кібербезпеці та тактиці боротьби з вибухом.

«Мій сьогоднішній візит полягає в тому, щоб надіслати українському народу чітке та просте повідомлення: Велика Британія з вами, ми будемо з вами, поки ви остаточно не переможете. Я запропонував президенту В. Зеленському нову велику програму військової підготовки, яка могла б змінити баланс цієї війни, використовуючи цю найпотужнішу силу – українську рішучість перемогти. І я знаю, що незламна рішучість надовго переживе марні амбіції президента В. Путіна», – заявив Б. Джонсон ([URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-viyskovyi-navchannya-dzhonson-kyuyiv/31903127.html](https://www.radiosvoboda.org/a/news-viyskovyi-navchannya-dzhonson-kyuyiv/31903127.html)).

Як бачимо, українське військово-політичне керівництво за кожної нагоди підіймає питання посилення військової допомоги та постачання важкого озброєння, яке просто необхідне для перемоги на полі бою. І здебільшого лідери західних країн обіцяють нам підтримку.

Таким чином, констатуємо, що для ефективної протидії ворогу Україна залежить від військової допомоги та постачання важкого озброєння від країн-партнерів. Розуміючи потенційну стратегічну небезпеку від поразки України на полі бою, західні країни утворили коаліцію на чолі зі США, головною метою якої є постачання українській армії необхідної зброї. І ми вже бачимо істотні зрушення в цьому питанні, але наразі обсяги поставок значно нижчі очікуваних. Це стало наслідком як об'єктивних, так і суб'єктивних причин. Серед перших – складність логістики, бюрократичні процедури, перепони з боку Росії, необхідність навчання українських військовослужбовців тощо. До останніх можна віднести політичну позицію окремих західних лідерів, які свідомо обмежують або затягують передання озброєння. Тим не менше, поставки зброї тривають і, судячи з усього, лише збільшуватимуться. Позитивним також є готовність, яку вже задекларували лідери США, НАТО та окремих країн, щодо довгострокової військової підтримки, що разом з героїзмом і самовіддачею українських захисників стане запорукою нашої перемоги.

А. Потіха, наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Світовий досвід покарання агресора й імовірні засоби притягнення до відповідальності російських окупантів в оцінках експертів

Тривала російська агресія проти України спричинила величезні людські та економічні втрати. Безпосереднім наслідком цієї агресії також стала поява мільйонів біженців з окупованих територій та українських емігрантів до різних країн. Прагнення путінського режиму воєнною силою здобути статус світової наддержави, який мав СРСР, а також постійний ядерний шантаж, до якого вдаються російські вищі посадові особи, різко знижує рівень безпеки у всесвітньому масштабі та ще більше актуалізує проведення ефективної санкційної політики Заходу по відношенню до цієї країни, керівництво якої втратило почуття геополітичної реальності.

Експерти, звертаючись до світового досвіду зазначають, що покарання щодо агресора можуть бути різними й найбільш поширеними є економічні санкції, щоправда, на думку експертів, вони не завжди ефективні. Зокрема, О. Шморгун зазначає, що вкрай дотичними до економічних санкцій є економічний, політичний чи дипломатичний бойкот, блокада, ембарго на поставку (у тому числі зброї), економічні обмеження, економічна дипломатія, економічний примус тощо. «Згадаймо хоча б знамениту поправку Джексона – Вейніка, яка була нічим іншим, як додатком до закону про торгівлю США 1974 р., але діяла не гірше за будь-які санкції, обмежуючи фінансові та торговельні відносини із США країн, уряди яких порушують права людини, зокрема забороняють або протиправно обмежують вільну еміграцію своїх громадян, і насамперед завдавала нищівного удару по СРСР, сприяючи його розвалу», – наголосив О. Шморгун (Шморгун О. О. Міжнародні санкції як інструмент впливу на агресора: історія і сьогодення. 2019. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/5045/1/Mizhнародni%20sanktsii%20yak%20instrum ent.pdf>).

На його переконання, вкрай важко провести розмежування між санкціями та протекціоністськими заходами, що, як відомо, можуть набувати характеру справжніх торговельних війн між державами, небезпека виникнення яких сьогодні реальна як ніколи: одні лише погрози Д. Трампа скасувати експортні преференції для Китаю, що були встановлені, коли він ще належав до слабозвинутих країн, викликали небезпечні коливання на валютних ринках.

Разом з тим для застосування санкцій потрібно рішення ООН. «Адже, хоча формально санкції в особі ООН на державу-порушника накладає вся світова спільнота, насправді, за закладеними ще у Ялті повоєнними принципами побудови системи міжнародної безпеки, для їх запровадження потрібна не просто відповідна резолюція ООН, яка приймається голосами не менше дев'яти його членів, а й обов'язкове рішення Ради Безпеки ООН, яке до того ж має прийматися в консенсусному режимі, тобто одностайно, чого в реальності домогтися вкрай важко. У повоєнний час другої половини ХХ ст. члени Ради Безпеки нерідко блокували застосування санкцій до держав, що були та залишаються під їх патронатом», – вважає О. Шморгун.

За його словами, раніше підтриманий США Ізраїль так і не поніс покарання за створення ядерної зброї та порушення резолюції ООН щодо звільнення окупованих територій Палестини.

На думку О. Шморгуна, у повоєнний час членам Ради Безпеки нерідко вдавалося домогтися, як мінімум, пом'якшення санкційного режиму по відношенню до своїх сателітів. Причому зазвичай це робилося попри вимоги країн (у тому числі й країн – членів Ради Безпеки), що вносили проекти резолюцій про економічне покарання цього типу. Подібна ситуація змушує держави вдаватися до накладання санкцій на національному або регіональному рівнях без згоди ООН, що, з одного боку, знижує легітимність цього акту, а з іншого – збільшує взаємне напруження між супердержавами,

які є членами Ради Безпеки. Зокрема, не тільки застосування санкцій, а й проведення воєнної «миротворчої» операції, без відповідної резолюції ООН, може відбуватися на основі надуманих звинувачень. Тут можна згадати діяльність американського президента Буша-молодшого, який у межах реалізації плану боротьби із світовим тероризмом і фактично без дозвільної резолюції ООН санкціонував американську операцію проти Іраку у 2003 р., звинувативши С. Хусейна у розробленні зброї масового знищення та співробітництві з «Аль-Каїдою». Ця інформація пізніше фактично не підтвердилася.

Проте санкції проти Іраку застосовувалися не одного разу і в різних формах. Адже ця країна постійно створювала кризові ситуації на Близькому Сході. Як відомо, 2 серпня 1990 р. іракська армія вторглася в Кувейт і окупувала його, а вже 8 серпня було оголошено про анексію країни й перетворення її на 19 провінцію Іраку. Світова спільнота засудила вторгнення в Кувейт. За два дні до цього, 6 серпня, Рада Безпеки ООН затвердила резолюцію № 661, якою наклала на Ірак санкції, зокрема заблокувала експорт нафти країни. Після цього США і їхні союзники 17–28 січня 1991 р. провели операцію «Буря в пустелі». (Денисенко В., Вишневецький Ю. Політики не брешуть. 10 законів взаємодії політиків і виборців. Київ : Наш формат, 2020. 296 с. URL: <https://books.google.com.ua/books>).

Усі ці події, на думку авторів книги, спричинили глибоку соціально-економічну кризу, але режим С. Хусейна утримався при владі. Світове співтовариство вимушене було іти на поступки. Рада Безпеки ООН 14 квітня 1995 р. у резолюції № 986 висловила стурбованість «серйозною ситуацією з харчуванням і здоров'ям населення Іраку та ризиком дальшого погіршення цієї ситуації» й у зв'язку із цим запровадила програму «Нафта в обмін на продовольство». Іраку дали можливість продавати нафту для фінансування закупівлі гуманітарних товарів.

Програму було запроваджено адміністрацією президента Сполучених Штатів Америки Б. Клінтона у 1995 р. для підтримки простих громадян Іраку, які постраждали від міжнародних економічних санкцій, спрямованих на демілітаризацію режиму С. Хусейна в Іраку та запроваджених після війни в Перській затоці.

Як зазначають експерти, США, запроваджуючи санкції проти Іраку, враховували власні економічні інтереси. Адже протягом багатьох років, попри регулярні удари американо-британської авіації по іракській території та на фоні політичної конфронтації, Ірак залишався одним з найбільших постачальників нафти до США. Ірак не продавав свою нафту безпосередньо США. Понад те жодна американська компанія не працювала на іракській території та не поставляла туди свою продукцію. Поставки іракської нафти в США здійснювалися в рамках програми ООН «Нафта в обмін на продовольство» шляхом реекспорту. Наприклад, російська компанія купувала нафту в Іраку й одразу перепродавала її США. «За дивним збігом

обставин, того фатального вересня, коли ісламські терористи атакували Нью-Йорк і Вашингтон, США імпортували рекордну за 30 років кількість іракської нафти. Зі щоденних грудневих (2002 р.) експортних поставок нафти з Іраку в 274 тис. т 127 тис. т (або 46 %) надійшло до США. У січні 2003 р. до США надходило 158 тис. бар. на день іракської нафти (57 %), або 13 % загального імпорту до країни. Таким чином, в умовах підготовки до війни та зниження експорту венесуельської нафти (через національний страйк) США посилено закупають іракську нафту, яка за якістю відповідає венесуельській (НПЗ розраховано на певний сорт нафти)», – зазначив експерт з енергетичних питань В. Саприкін (Саприкін В. Нафтовий вимір військової операції проти Іраку. 2003. 14 лют. URL: https://zn.ua/ukr/politics_archive/naftoviy_vimir_viyskovoyi_operatsiyi_proti_iraku.html).

У жовтні 2003 р. з Іраку було знято економічні санкції, які тривали 12 років за часів правління С. Хусейна, а кошти, що залишилися від програми «Нафта в обмін на продовольство», було передано у Фонд розвитку Іраку. Ці кошти, а також фінансова допомога інших держав та власні ресурси Іраку створюють базу для розвитку країни.

Міністерство закордонних справ Іраку зобов'язується заохочувати світову спільноту до участі в економічному відродженні Іраку шляхом двостороннього торговельного співробітництва та партнерства в рамках багатосторонніх інституцій. У жовтні 2003 р. МЗС Іраку приймало участь у Мадридській конференції країн-донорів, яка принесла Іраку значний успіх: 73 країни світу погодилися надати Іраку фінансову допомогу в розмірі 33 млрд дол. США та висловили політичну підтримку процесу відбудови Іраку.

На думку експертів, очікуємо, що невдовзі Ірак перетвориться на одну з держав, що найбільш стрімко розвиваються. Ірак має всі перспективи стати привабливим ринком у Близькосхідному регіоні (Міжнародна спільнота та відновлення економіки Іраку. *Посольство Республіки Ірак в Україні* : вебсайт. URL: <http://www.iraqembassy.com.ua/page12.html>).

Тож після тривалих економічних санкцій і повалення режиму С. Хусейна за допомогою військ США і їхніх союзників ситуація в Іраку покращується.

Проте санкції часто дають небажаний ефект. Адже завжди існує велика небезпека того, що застосування санкцій може викликати настільки негативні деструктивні наслідки, що потребуватиме від світової спільноти надто великих фінансових і технологічних зусиль для відновлення в зруйнованій санкціями країні або цілому регіоні рівня життя, відповідного вимогам безпосередньо ООН. Зокрема, експерти зазначають, що накладання США нафтового ембарго на Венесуелу мало б негайно призвести до її дефолту та падіння режиму Н. Мадуро, але цього не сталося й страждають США, які імпортують з Венесуели нафту.

Санкції, застосовані проти Ірану, також не дали очікуваних результатів. Як зазначають експерти, класична ситуація, у якій повною мірою проявилися

практично всі нерозв'язані й нині проблеми, що виникають у процесі розроблення та застосування санкцій – багатолітня економічна боротьба США і їхніх союзників проти спроб Ірану реалізувати буцімто суто дослідницьку власну ядерну програму, а насправді створити ядерну зброю. Як відомо, застосування перших американських санкцій проти Ірану розпочалося ще у 1978 р. і не припиняється до сьогодні, загострившись після того, як Д. Трамп вийшов з ядерної угоди, яка дала змогу Ірану відновити експорт нафти (проти такої позиції США сьогодні виступають країни ЄС).

Проте вельми показово, що всі намагання примусити Іран відмовитися від створення власної ядерної зброї та нинішнього антиізраїльського зовнішньополітичного курсу поки що не привели до очікуваних результатів. Деякі країни не надто зацікавлені в підтриманні санкцій і намагаються їх обійти, адже для них важливіші власні інтереси. Потребуючи величезних обсягів нафти й газу для своєї промисловості, ці держави готові домовлятися з агресором, що і відбувається на сучасному етапі. Після широкомасштабної агресії російської армії проти України західні політики заговорили про жорсткі санкції проти агресора, зокрема відмова купівлі нафти й газу, але не всі країни готові до таких заходів. Ідеться про намагання багатьох держав поєднати високі ідеали боротьби за мир і гранично прагматичні, часто не афішовані, приватні бізнесові інтереси, що не сприяє максимально швидкому припиненню війни в Україні.

За словами експертів, газ і нафта були й залишаться в досяжному майбутньому стратегічним товаром, основою безпеки та процвітання держав світу, а боротьба за доступ до цих ресурсів і шляхів її транспортування буде характерною ознакою на сучасному етапі.

Як відомо, нафтові кризи призводили до кардинального зменшення постачання нафти на світовий ринок, передусім до США. Багаторічний досвід нафтових криз засвідчив, що для обох сторін – і споживачів, і постачальників – економічно вигідніший поганий мир (або тиха конфронтація), ніж нафтові війни з ціновими стрибками, зниженням постачання нафти й оголошенням ембарго. Також стало зрозуміло, що головною рушійною силою зростання цін на нафту є не її дефіцит, а порушення (дійсне чи очікуване) роботи глобального ринку нафти. Значною мірою це стосується й газу, ціна на який зросла в декілька раз.

Перші санкції Заходу за дії Росії проти України не змусили чекати на себе довго. У відповідь на визнання незалежності самопроголошених «днр»/«лнр» та рішення про введення туди військ РФ влада Німеччини 22 лютого зупинила сертифікацію газопроводу «Північний потік-2». Велика Британія запровадила санкції проти наближених до Кремля російських бізнесменів, а також ряду російських банків. Євросоюз обговорює санкції щодо фінансового сектору і всіх російських громадян, причетних до останніх рішень російської влади.

Російська армія 24 лютого 2022 р. віроломно напала на Україну, прикриваючи свою війну проти українського народу «спеціальною воєнною

операцією» для захисту «днр»/«лнр». Свою військову агресію Росія розпочала й досі веде не лише зі своєї території та окупованих нею у 2014 р. АР Крим й окремих регіонів Донецької та Луганської областей, а й з території Республіки Білорусь, зробивши її співучасником такого злочину, як геноцид українського народу.

Санкції, введені США, Великою Британією, Європейським Союзом та іншими державами проти РФ і Білорусі за перші три тижні російсько-української війни, зачепили майже всі сфери економіки, що рано чи пізно має призвести до економічного знищення країни-агресора та її союзника.

За словами експертів, санкції, які вводяться іноземними партнерами України з метою спонукання Росії припинити дії, що дестабілізують Україну, підривають чи загрожують територіальній цілісності, суверенітету чи незалежності України, можна умовно поділити на такі основні види: фінансові санкції, включаючи блокування (заморозку) грошей та іншого майна підсанкційних фізичних і юридичних осіб; імміграційні санкції, включаючи заборону видання віз та в'їзду на свою територію підсанкційним іноземним особам; торгові санкції, предметом яких є заборона імпорту, експорту, передання певних видів товарів, технологій і програмного забезпечення; транспортні санкції, предметом яких є обмеження щодо володіння, реєстрації або руху морських і повітряних суден (Процишин Р. Огляд санкцій проти РФ та Білорусі. *Юрид. газета online : всеукр. профес. юрид. вид.* 2022. 18.03. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/oglyad-sankciy-proti-rf-ta-bilorusi.html>).

Тим часом санкційний тиск лише посилюється. Деякі країни Європейського Союзу незадоволені санкціями, які можуть негативно вплинути на їхню економіку та рівень життя населення. Проте з урахуванням їхніх зауважень послами Євросоюзу було схвалено шостий пакет санкцій проти Росії, який передбачає:

- санкції проти співробітників служб безпеки і військових, організацій промислового та технологічного сектору, олігархів, пропагандистів і членів їхніх сімей;

- заборона на імпорт нафти з Росії морським шляхом, який у поєднанні з рішеннями Польщі та Німеччини на національному рівні знизить на 92 % імпорт російської нафти до кінця року;

- відключення від системи Swift трьох російських банків, включаючи «Сбербанк», та одного білоруського банку;

- розширення заборон на експорт до Росії, включаючи хімікати й високотехнологічні товари. Заборона надання послуг російському нафтовому сектору;

- заборона трьох російських ЗМІ, які беруть участь у поширенні пропаганди;

- заборона на консультаційні послуги для російських операторів (URL: https://zaxid.net/posli_yevrosoyuzu_shvalili_shostiy_paket_sanktsiy_proti_rosiyi_n1543855. 2022. 2.06).

Міністерство закордонних справ України закликає міжнародну спільноту підтримати створення спеціального трибуналу для розслідування злочину агресії РФ проти України, а також посилювати санкційний тиск, доки країна-агресор не припинить розпочату нею війну. «Поки Кремль не припинить розпочату війну і не понесе належне покарання за свої злочини, у тому числі у вигляді компенсацій за завдані руйнування та судові вирoki для воєнних злочинців, санкційний тиск має лише посилюватися. Путінський режим повинен втратити будь-який вплив у світі й можливості здійснювати зовнішню агресію, вести інформаційні та психологічні операції, поширювати корупцію та маніпулювати історією та культурою заради захисту своїх загарбницьких інтересів», – ідеться в коментарі відомства до 100 днів від початку повномасштабного вторгнення російських окупантів в Україну (URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/836814.html>. 2022. 3.06).

У МЗС висловили впевненість, що «перемога України у війні стане поштовхом до оновлення загальної архітектури світової безпеки та створення дієвих механізмів, які унеможливили б повторення як російської, так і будь-якої іншої міжнародної агресії». Головні засади для перемоги України, як наголосили в МЗС, залишаються незмінними: максимальний санкційний тиск, постачання необхідного озброєння та надання статусу кандидата на шляху до набуття повноцінного членства у ЄС.

Світове співтовариство засуджує дії вищого політичного керівництва Кремля за військову агресію проти України. Світові лідери публічно заявляють, що до відповідальності за наслідки «воєнної операції» на території нашої держави має бути притягнуто безпосередньо Путіна.

Президент США Д. Байден неодноразово називав останнього «м'ясником» і «військовим злочинцем» за звірства, вчинені російськими окупантами в Україні. Прем'єр-міністр Великої Британії Б. Джонсон назвав дії президента Росії «нудотною і кричущою агресією, яка має руйнівні наслідки для українського народу». Не лишилася осторонь і голова Європейської комісії У. фон дер Ляєн, яка в інтерв'ю німецькій Bild повідомила, що Путін несе відповідальність за цю війну, він віддав наказ про вторгнення, тому має бути притягнутий до відповідальності. До того ж ще в березні сенат США ухвалив резолюцію про визнання президента країни-агресора воєнним злочинцем. Аналогічне рішення прийняв також Сейм Польщі. І це лише декілька прикладів (URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/chi-mozhna-prityagnuti-do-realnoyi-vidpovidalnosti-putina-za-viynu-v-ukrayini.html>. 2022. 4.05).

На думку експертів, агресивна війна Росії проти України є одним з найбільш явних порушень ст. 2 (4) Статуту Організації Об'єднаних Націй з моменту набуття ним чинності. На додаток до правових наслідків для відповідальності Росії як держави ці події знову викликали інтерес до індивідуальної відповідальності за злочин агресії. Хоча після Другої світової війни не було випадків покарання за злочин агресії на міжнародному рівні, планування, підготовка, розгортання чи ведення (іноді називають

«виконання») такої війни було визнано злочином відповідно до звичаєвого міжнародного права згідно з висновками Міжнародних військових трибуналів у Нюрнберзі й Токіо в 1940-х роках. Підтвердженням цього є консенсус, виражений Генеральною Асамблеєю ООН у 1946 і 1974 р., і договір 2017 р. 123 держав – сторін Міжнародного кримінального суду (МКС). Питання, звісно, у тому, чи можна і яким чином розслідувати кримінальні справи в цьому випадку (URL: <https://www.justsecurity.org/80667/mechanisms-for-criminal-prosecution-of-russias-aggression-against-ukraine-ua>. 2022. 10.03).

Уже з перших днів війни в Україні постало чимало питань у сфері міжнародного права: чи понесе відповідальність російське політичне керівництво за агресію, а конкретні виконавці – за тяжкі злочини; чи можна примусити агресора до відшкодування завданих нашій державі руйнувань; чого взагалі варті міжнародне право та міжнародні установи, що були створені задля запобігання агресії?

Як зазначив Г. Мамедов, заступник Генерального прокурора України (2019–2021 рр.), на сьогодні перед системою правосуддя – потужне вікно можливостей для відновлення довіри суспільства. «Маючи підтримку міжнародного співтовариства, ми можемо показати, що здатні співпрацювати з міжнародними інститутами, пропонувати нові ідеї та адекватно відповідати на виклики воєнного, а згодом і мирного часу», – наголосив Г. Мамедов (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/05/26/7140037>. 2022. 26.05).

Як інформують ЗМІ, 19 травня Європарламент ухвалив резолюцію, яка містить ряд важливих моментів: вжиття всіх необхідних заходів для розслідування воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду й агресії, вчинених на території України; створення спеціального міжнародного трибуналу; розширення мандата Євроюсту для забезпечення аналізу та збереження зібраних доказів тощо.

Нині до процесу розслідування наслідків російської агресії долучилися ряд країн світу й міжнародних організацій. Безумовно, невідворотне притягнення до відповідальності країни-агресора, вирок злочинам російських окупантів матиме колосальне історичне, міжнародно-правове, моральне й геополітичне значення. Тут вирішальним фактором є консолідованість, рішучість і послідовність міжнародної Феміди і світової спільноти (URL: <https://razumkov.org.ua/statti/evroparlament-pro-mizhnarodnyi-trybunal-i-pokarannia-krainyagresora>. 2022. 20.05).

У березні 2022 р. Рада ООН з прав людини розпочала відповідне розслідування російської агресії і створила незалежну комісію, яку очолив норвезький суддя Є. Месе. У квітні ПАРЄ ухвалила Резолюцію «Наслідки тривалої агресії Російської Федерації проти України: роль та реакція Ради Європи», у якій закликала країни-члени та міжнародні судові інституції до оперативного розслідування злочинів російських загарбників в Україні. Паралельно з українськими правоохоронними структурами, громадськими

організаціями і волонтерами працюють різні експертні групи та міжнародні місії, що займаються збором й оформленням доказів злочинів. Зокрема: а) прокурорська група Міжнародного кримінального суду (МКС); б) спільна слідча група (Україна – Литва – Польща); в) команда французьких криміналістів; г) консультативна група Ради Європи; ґ) група експертів міжнародної організації «Human Rights Watch» (HRW); д) американська «Обсерваторія конфліктів», що створена за ініціативою Держдепу. І це далеко не повний перелік.

Дванадцять країн розпочали власні кримінальні розслідування подій в Україні. Понад 40 держав (від Австралії до Японії) підтримали розслідування МКС. Офіс Президента України у квітні також ініціював створення персонального реєстру російських інтервентів, що скоїли воєнні злочини на території України.

За словами співдиректора програм зовнішньої політики та міжнародної безпеки М. Пашкова, прокуратурою України порушено понад 9 тис. кримінальних справ. Але попереду розслідування фактів масових розстрілів і катувань тисяч мирних громадян у Маріуполі, Херсонській, Харківській областях, в інших регіонах України. Тим не менше, процес притягнення до відповідальності й засудження за злочини проти мирного населення розпочато.

Експерт не виключає можливості створення спеціального міжнародного кримінального трибуналу щодо розслідування дій збройних сил РФ в Україні. «Але необхідно мати на увазі як складність формування такого трибуналу з політико-правової і фінансово-організаційної точки зору, так і самого судового процесу (якщо згадати досвід аналогічного трибуналу по колишній Югославії або темпи розгляду позовів України проти РФ у міжнародних судах)», – зазначив М. Пашков.

За його словами, у резолюціях ПАРЄ і Європарламенту міститься згадування про геноцид в Україні. Навіть попередній огляд наявної фактологічної бази злочинів, скоєних російськими окупантами, дає об'єктивні підстави говорити про всі ознаки дій, що визначаються саме як геноцид згідно з міжнародною Конвенцією із запобігання злочинам геноциду та покарання за нього. Зокрема, ідеться про: а) масові навмисні вбивства українського цивільного населення; б) поранення, втрата працездатності, отримання важких психічних травм, у тому числі через численні випадки гвалтувань, катувань, знущань, скоєних російськими окупантами; в) цілеспрямоване й навмисне знищення країною-агресором системи забезпечення життєдіяльності України; г) насильницька депортація українських громадян до РФ. Масове викрадення дітей – факт організованого російською владою геноциду української нації. Треба додати ще важливий пункт – створення путінським режимом державної неонацистської ідеології, мета якої довести «другосортність» українців, штучність їхньої державності, культури, традицій, національної самостійності. По суті, ідеться про ідеологію, яка де-факто ініціює і виправдовує фізичне знищення населення

України. «Ще попереду експертні, наукові дослідження витоків, природи, ідеологічних засад російського нацизму. Уже активно запроваджується у світовому дискурсі термін “рашизм”. Українська сторона вже зробила перший важливий правовий крок у цьому напрямі – Генпрокуратура повідомила про підозру за фактами публічних закликів до геноциду російському пропагандисту Т. Сергійцеву», – підкреслив експерт.

При цьому він наголосив, що у світі розпочався процес саме такої кваліфікації дій російських окупантів. Про скоєння геноциду в Україні вже заявили лідери США, Польщі, Канади, Колумбії. Відповідні рішення ухвалили парламенти України, Литви, Латвії, Естонії, Канади, Чехії, і цей процес поширюється.

Країни G7 нагадали самопроголошеному президенту Білорусі про майбутнє покарання, яке чекає на нього за участь у війні, яку Росія веде на території України. Заяву про це опублікувала пресслужба Білого дому.

Великі країни нагадали Лукашенку, що він також є причетним до російської агресії проти України. «Ми докладемо всіх зусиль, щоб притягнути до відповідальності президента Путіна та архітекторів і спільників цієї агресії, включаючи режим Лукашенка в Білорусі, за їхні дії відповідно до міжнародного права», – ідеться в заяві G7 (<https://glavcom.ua/world/observe/pokarannya-bude-velika-simka-zrobila-vazhlivu-zayavu-stosovno-lukashenka-844140.html>. 2022. 9.05).

Як зазначають експерти, незважаючи на ряд бюрократичних перешкод, станом на початок травня 39 країн світу на чолі з Великою Британією офіційно підтримали розслідування Міжнародним кримінальним судом злочинів, скоєних очільником Кремля. Експерти сподіваються, що МКС таки вдасться зібрати беззаперечні докази причетності винних осіб.

Експерти також прогнозують, що МКС може видати міжнародний ордер на арешт Путіна *in absentia*, якщо, наприклад, останній не з’явиться на засідання суду в Гаазі. У результаті він може бути оголошений у міжнародний розшук. Крім того, президента РФ зможуть заарештувати під час подорожі до будь-якої з країн – підписантів Римського статуту, а таких аж 123.

Як відомо, за 20 років існування МКС вів розслідування злочинів проти людяності, воєнних злочинів в Афганістані, Бурунді, Венесуелі, Гвінеї, Грузії, Іраку, Кенії, Колумбії, Демократичній Республіці Конго, Кот-д’Івуарі, Лівії та інших країнах. Наприклад, у 2008 р. МКС видав ордер на арешт президента Судану О. аль-Башира за звинуваченням у геноциді у зв’язку з конфліктом у Дарфурі. Через чотири роки за злочини проти людяності на лаву підсудних потрапили лівійський лідер М. Каддафі, його син С. аль-Іслама та керівник лівійської розвідки А. аль-Сенуссі (<https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/chi-mozhna-prityagnuti-do-realnoyi-vidpovidalnosti-putina-za-viynu-v-ukrayini.html>. 2022. 4.05).

Проте залишається малоімовірним припущення, що очільник РФ наважиться покинути Росію. І навіть після його можливого засудження

(заочно) російська влада не видасть свого президента. Безпосередньо він, як і його оточення, дії російських окупантів в Україні виправдовує. Російський президент у виступі на сесії Петербурзького міжнародного економічного форуму вчергове виправдав дії російської армії в Україні. За його словами, юридична сторона «спецоперації» в Україні повністю відповідає міжнародному праву. «Коли якась територія відокремлюється від держави, питати дозволу в центральній владі не потрібно», – заявив російський президент, згадавши про рішення Міжнародного суду ООН щодо Косова.

Він вважає, що республіки Донбасу не повинні питати дозволу в київській владі. «Вони оголосили про свою незалежність. У зв'язку із цим ми мали право їх визнати чи ні? Звісно, мали. Ми це зробили. Уклали з ними договір про взаємодопомогу, і відповідно до цього договору, а також зі ст. 151 статуту ООН надаємо їм військову допомогу», – заявив глава російської держави.

При цьому він назвав війну «вимушеним заходом». Він, як і його оточення, не коментує ті звірства, які спричинили російські окупанти в Україні, руйнацію цілих регіонів, знищення українського населення, значна частина якого – російськомовні, яких, нібито захищає путінський режим.

Але є надія, що причетних до злочинів буде покарано, щоправда, коли це станеться і хто саме відповідь за свої дії покаже час.

Н. Тарасенко, мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Набуття Україною статусу кандидата на вступ до ЄС: оцінка перспектив напередодні історичного саміту

Найближчими днями на саміті в Брюсселі лідери країн Європейського Союзу мають ухвалити рішення щодо надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС. Позитивна відповідь для України означатиме отримання зеленого світла для подальшої євроінтеграції, прагнення до якої вже майже десятиліття виступає рушійною силою ряду трансформаційних процесів у політичній, економічній, соціальній сферах українського суспільства. Співпраця України і ЄС тривала ще з 1990-х років, проте переломним став 2013 р., коли тодішній Президент В. Янукович відмовився укласти вже підготовлену Угоду про асоціацію з Євросоюзом. Євромайдан, що розпочався через це, однією з головних вимог декларував євроінтеграцію України. За рік, у 2014 р., Україна таки підписала Угоду про асоціацію з Євросоюзом, яка набула чинності у 2017 р. Тоді ж запрацював безвіз між Україною і ЄС, почала діяти зона вільної торгівлі. Поступово Україна проводила реформи, необхідні, щоб відповідати вимогам ЄС. У 2019 р. у Конституції України вперше офіційно закріпили курс на європейську і євроатлантичну інтеграцію.

Повномасштабна війна, яку розгорнула Росія, пришвидшила шлях України до ЄС: уже на п'ятий день після вторгнення російських військ Президент В. Зеленський звернувся до Євросоюзу щодо невідкладного вступу України до європейського співтовариства за новою спеціальною процедурою.

Європарламент 1 березня підтримав резолюцію, яка закликала надати Україні статус кандидата у ЄС. «Закликаємо інститути Євросоюзу працювати над наданням Україні статусу кандидата у ЄС відповідно до ст. 49 Договору про Європейський Союз та на основі заслуг, а тим часом продовжувати працювати над її інтеграцією у єдиний ринок ЄС відповідно до Угоди про асоціацію», – ішлося в резолюції Європарламенту.

Єврокомісія 21 березня розпочала роботу над висновком щодо членства України у ЄС. Було розроблено опитувальник щодо відповідності України Копенгагенським критеріям, який президент Єврокомісії У. фон дер Ляєн передала Президенту В. Зеленському під час візиту до Києва 8 квітня. Такі опитувальники 11 квітня отримали також Грузія та Молдова, які подали заявку на вступ до ЄС слідом за Україною. У стислі терміни Київ заповнив і передав опитувальник Єврокомісії: 18 квітня – першу частину заповненої анкети, а 9 травня – другу.

Надати Україні статус кандидата на вступ до ЄС 8 червня рекомендував Європейський парламент, який схвалив резолюцію щодо зовнішньої, безпекової та оборонної політики ЄС в умовах агресивної війни Росії проти України. Європарламент рекомендував Раді ЄС погодитися, що «Версальська декларація визнає європейські прагнення України та її заявку на членство у ЄС», а також надати їй «статус кандидата до ЄС, як чіткий політичний сигнал солідарності з народом України». Ідеться про декларацію неформального саміту ЄС у Версалі, яка, щоправда, була дуже обережною у формулюваннях і визнавала лише європейські прагнення України та додавала, що країна належить до європейської родини ([URL: https://www.dw.com/uk/yevroparlament-rekomenduvav-daty-ukraini-status-kandydata-na-vstup-do-yes/a-62067124](https://www.dw.com/uk/yevroparlament-rekomenduvav-daty-ukraini-status-kandydata-na-vstup-do-yes/a-62067124)).

На боці України в питанні надання їй статусу кандидата на членство у Європейському Союзі виступили численні посадовці та дипломати, що опікуються відносинами України і ЄС, а також керівники Євросоюзу, зокрема президент Єврокомісії У. фон дер Ляєн, президент Європейської ради Ш. Мішель та верховний представник ЄС з питань зовнішньої політики й безпеки Ж. Боррель. Відвідуючи Україну під час війни, вони продемонстрували свою прихильність українському народу, проголосивши, що українці вже є «членами європейської родини».

За надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС висловилися також більшість держав – членів Євросоюзу. Серед найактивніших прибічників євроінтеграційних прагнень України – країни Балтії, Італія, Ірландія, Польща, президент якої А. Дуда навіть вирушив у тур європейськими столицями, аби переконати тих, хто вагався чи був проти

кандидатства України у ЄС. Такі держави були, хоча жодна країна ЄС публічно не заявляла, що відмовляється надавати Україні статус кандидата.

Віцепрем'єр-міністр з євроінтеграції України О. Стефанішина, яка останні кілька тижнів провела в поїздках між європейськими столицями з метою формування консолідованої позиції європейських колег щодо надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС, 9 червня зазначила, що, на її думку, є «три основні країни, які не хочуть давати зелене світло для України», а «приблизно сім» висловлюють пропозиції про якісь інші форми зближення України з ЄС замість повноправного членства (URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/eu-to-decide-on-ukraine-eu-membership-candidate-status-in-june/6611673.html>).

Вона відмовилася уточнювати, про які саме країни йдеться, сказавши, що це може нашкодити ухваленню остаточного рішення щодо надання Україні кандидатського статусу, і наголосила, що будь-які рішення, крім надання Україні статусу кандидата на членство у Євросоюзі, послаблять безпосередньо ЄС.

Тим часом можливих противників надання Україні статусу кандидата у ЄС називали ЗМІ. Агентство «Bloomberg», зокрема, посилаючись на дипломатичну ноту Данії, яку отримало у своє розпорядження, зазначало, що, на думку цієї країни, Україна недостатньо відповідає критеріям, пов'язаним зі стабільністю інститутів демократії, верховенства права, прав людини, поваги та захисту меншин. «Києву потрібно буде “фундаментально вдосконалити свою законодавчу та інституційну базу”, щоб прогресувати у всіх цих сферах, ідеться в записці», – інформувало видання.

Серед імовірних противників кандидатства України у ЄС називали також Нідерланди. Звідти лунала думка про те, що Україна «загалом на дуже ранній стадії» готовності взяти на себе зобов'язання щодо членства у ЄС та створення функціонуючої ринкової економіки або становлення конкурентоспроможності на єдиному ринку. Прем'єр-міністр Нідерландів М. Рютте в травні висловлював журналістам сумніви, що Україна отримає статус кандидата, а раніше, у березні, він наголошував, що не існує «пришвидшеної процедури вступу» у ЄС, до якої закликав Київ (URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/bloomberg-nazvalo-dve-strany-es-kotorye-protiv-1654805542.html>).

Сумніви в можливості отримання Україною статусу кандидата на вступ до ЄС висловлювала також Швеція, яка пропонувала попередньо поставити кілька умов у сфері антикорупційних реформ. Австрія на початковому етапі дискурсу щодо потенційного кандидатства України у ЄС узагалі виключала таку можливість. На початку червня канцлер Австрії К. Негаммер закликав до проміжного етапу співробітництва перед наданням повноправного членства у Європейському Союзі для таких країн, як Україна та Молдова. Він наголосив на необхідності створення європейського «підготовчого простору», який дасть Україні змогу зміцнювати співпрацю з ЄС та краще адаптуватися до європейських стандартів. Австрійський канцлер також

додав, що швидкий вступ України до ЄС «не реалістичний». При цьому він зауважив, що Австрія йшла подібним шляхом протягом десятиліть, перш ніж приєдналася до ЄС у 1995 р. (URL: <https://www.dw.com/uk/kantsler-avstrii-zaklykav-do-promizhnoho-etapu-chlenstva-ukrainy-v-yes/a-62038295>).

Пізніше Австрія почала пом'якшувати позицію, що стало зрозуміло із заяви К. Негаммера про готовність виділити Молдову та Україну в окремий формат, хоча конкретики про те, чи проголосує він за кандидатство, він уник (URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/10/7351806>).

Іншими причинами, на які посилалися окремі скептики з ЄС у контексті заперечення перспектив кандидатства для України, були бойові дії, що тривають на її території, незавершеність внутрішніх реформ у ЄС, на тлі чого нове розширення Союзу виглядає не на часі. Висувалася також теза про те, що спершу ЄС має приділити увагу Західним Балканам. Наразі статус кандидата до ЄС мають Албанія, Північна Македонія, Сербія та Чорногорія, а також Туреччина, але переговори про вступ цих держав до Союзу не просуваються надто активно (URL: <https://suspilne.media/250831-status-kandidata-do-es-so-ce-zminit-dla-ukraini-ta-ci-dopomoze-zakinciti-vijnu>).

Варто зауважити, що, з огляду на неоднозначну позицію європейських країн щодо перспективи надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС, Україна значно активізувала свої дипломатичні зусилля в напрямі переконання скептиків у необхідності підтримки її євроінтеграційних прагнень. До європейських столиць постійно їздили міністр закордонних справ Д. Кулеба, віцепрем'єр з питань європейської інтеграції О. Стефанішина, заступник керівника Офісу Президента України, дипломатичний радник Президента України І. Жовква, перший заступник міністра закордонних справ України Е. Джапарова, кілька груп українських активістів та експертів, які переконували політиків у ЄС, що Україна має стати кандидатом без будь-яких «але» та «якщо» (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/06/10/7140976>).

Робочі візити до різних країн з метою залучення більшої підтримки євроінтеграційних прагнень Української держави в червні здійснив Голова Верховної Ради Р. Стефанчук. Метою поїздки було спілкування з європейськими парламентарями та донесення до них ідеї, що «Україна – це Європа, Україна хоче отримати юридичну точку свого відліку шляху до ЄС. Ця точка – рішення про надання Україні статусу кандидата в члени ЄС» (URL: <https://dzvin.media/news/yakshho-24-cheravnnya-ukrayina-ne-otrymae-tak-vid-yes-czej-mesedzh-otrymae-putin-stefanchuk>).

Зокрема, 2 червня у межах робочого візиту до Німеччини Р. Стефанчук зустрівся з президентом німецького бундестагу Б. Бас. Р. Стефанчук наголосив, що головна мета його візиту – забезпечення та підтримка країнами ЄС європейської інтеграції України. «Для України надзвичайно важливо заручитися підтримкою Берліна на шляху отримання кандидатства та вступу до Євросоюзу... Ухвалення бундестагом резолюції про підтримку євроінтеграції України було б сильним поштовхом і мотиватором для

підтримки такого ж рішення на рівні Європейської ради», – зазначив Р. Стефанчук.

Спікер парламенту України додав, що Україна чітко розуміє, що статус кандидата – ще не членство, однак Україна готова після отримання цього статусу чесно працювати над членством у ЄС. «Більшість країн ЄС цілковито підтримують прагнення України стати частиною Європи, тому позиція Німеччини – чітка та зрозуміла – стане маркером для інших країн, які ще мають сумніви», – наголосив Голова Верховної Ради України. З аналогічними меседжами Р. Стефанчук відвідав Францію, Нідерланди, Австрію (URL: <https://armyinform.com.ua/2022/06/02/ruslan-stefanchuk-zustrivsvya-z-prezydentkoju-nimeczkogo-bundestagu>).

Важливим і знаковим для формування позиції Євросоюзу щодо надання Україні статусу кандидата на вступ став приїзд до Києва лідерів трьох найвпливовіших країн ЄС – президента Франції Е. Макрона, канцлера Німеччини О. Шольца та прем'єр-міністра Італії М. Драгі, до яких також приєднався президент Румунії К. Йоханніс. Візит політиків відбувся 16 червня, напередодні оголошення рекомендації Єврокомісії щодо надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС.

Спільний візит європейських лідерів привернув увагу світової преси. Жоден з них ще не був в українській столиці після початку повномасштабної війни Росії з Україною, водночас їхні висловлювання чи дії в межах міжнародної підтримки України раніше давали приводи для дискусій та критики. Так, канцлера Німеччини О. Шольца критикують за те, що його слова й обіцянки про постачання важкої зброї в Україну розходяться з реальним темпом та обсягами таких поставок. Французький президент Е. Макрон у свій час наполягав на суперечливому заклику «не принижувати» Росію. Чимало критики на адресу Е. Макрона та О. Шольца спровокували також їхні регулярні дзвінки В. Путіну в спробах переконати його припинити війну. Італійський прем'єр М. Драгі та його уряд у травні запропонували власний план припинення війни в Україні, який було передано Генсеку ООН А. Гутеррішу та країнам G7, проте розкритиковано і в Києві, і в Москві.

Утім цього разу меседжі політиків були зовсім іншими. Під час зустрічі з українськими журналістами в Києві президент Франції Е. Макрон пояснив, що візит до України лідерів трьох найбільших економік ЄС – Німеччини, Італії та Франції, а також президента Румунії – мав на меті формування одностайності у Євросоюзі щодо першого кроку України до вступу, яким є надання статусу кандидата.

«Ви знаєте, що щодо статусу кандидата була певна розбіжність у Європі. Тому я вирішив, що найкраще приїхати тепер, об'єднавши підтримуючі країни, щоб потім, за вісім днів, ми доклали зусиль для отримання одностайності у Євросоюзі та підготували затвердження статусу кандидата», – заявив він (URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/makron-zayaviv-shcho-ukrajina-otrimaye-status-kandidata-na-vstup-do-yes-bez-dodatkovih-umov-50250405.html>).

Оцінюючи підсумки візиту лідерів найвпливовіших країн ЄС до Києва, газета «Financial Times» констатує, що обіцянка чотирьох лідерів підтримати заяву України на вступ до ЄС стала знаком підтримки всієї країни на тлі вторгнення Росії. Тепер, прогнозує FT, Європейська комісія, скоріше за все, порекомендує надати Україні статус кандидата в члени ЄС, «що стане першим кроком на шляху до членства».

Британська The Guardian підкреслила символічність візиту та зазначила, що він був задуманий «як демонстрація єдності на тлі просування Росії та скарг українців на темпи постачання зброї». Видання виділяє серед головних меседжів європейських політиків слова О. Шольца про те, що їхньою метою було бажання привезти до Києва чітке послання: «Україна належить до європейської сім'ї». Ще – заяву М. Драгі про те, що ЄС більше не може зволікати в процесі надання Україні статусу кандидата на вступ, оскільки «український народ щодня захищає цінності демократії та свободи, які лежать в основі європейського проєкту».

ВВС нагадує, що деякі члени Євросоюзу «прохолодно ставляться до вступу України до ЄС, але слова підтримки з боку Франції, Німеччини та Італії – трьох важковаговиків Євросоюзу – можуть вплинути на їхню позицію». «Однак статус кандидата буде лише черговим кроком на шляху до повноправного членства, на що можуть піти роки», – визнає ВВС.

Німецький Spiegel підтримує надання Україні статусу кандидата в члени ЄС і пише, що це зовсім не дарунок, а «той мінімум, на який європейці можуть піти для України». «Цей статус – не подарунок країні, навпаки, він відповідає геополітичним інтересам Європи і є правильною політичною реакцією на ту допомогу, яку нині надає Європі український народ» (URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/sholc-makron-ta-dragi-vidvidali-kijiv-shcho-pishut-svitovi-zmi-pro-pidsumki-vizitu-novini-ukrajini-50250456.html>).

Очевидна зміна риторики Заходу отримала своє підтвердження в рішенні Європейської комісії. У Брюсселі 17 червня відбулося засідання колегії Єврокомісії, на якому було ухвалено рекомендації щодо надання Україні, Молдові та Грузії статусу кандидата в члени ЄС. Після його завершення про відповідні рішення оголосили на спільній пресконференції президент ЄК У. фон дер Ляен і європейський комісар з питань розширення та політики сусідства О. Вархеї.

У рекомендації Єврокомісії йдеться, що Україна є європейською державою, яка «довела свою прихильність до цінностей, на яких заснований Європейський Союз», а українське суспільство є «яскравим й активним». «Єврокомісія рекомендує Раді ЄС, по-перше, дати Україні європейську перспективу, по-друге, дати Україні статус кандидата, – заявила У. фон дер Ляен. – У нас один чіткий меседж: так, Україна заслуговує на європейську перспективу, так, Україну треба привітати як країну-кандидатку. Він засновується на розумінні, що гарну роботу щодо проведення реформ було зроблено, але важливу роботу ще треба зробити. Весь процес

засновується на заслугах. Усе робитиметься за процедурою, тому прогрес цілковито залежить від України».

Єврокомісія також рекомендувала надати статус кандидата на вступ до ЄС Молдові. Щодо Грузії пропозиція Єврокомісії інша – визнати її європейську перспективу, але перед наданням їй статусу кандидата Тбілісі ще треба буде впровадити реформи.

Україна отримала європейську перспективу та статус кандидата на членство у ЄС виключно виходячи із власних заслуг і досягнень, а не тому, що країна вимушена сьогодні вести війну за власну свободу, наголосила У. фон дер Ляєн. Вона зауважила, що більшість досягнень України реалізовано до того, як спалахнула війна, але багато із завдань, що стоять перед країною, можна вирішувати навіть у таких умовах уже зараз. Серед таких завдань президент Єврокомісії назвала зміцнення верховенства права, завершення формування антикорупційних інституцій і продовження процесу «деолігархізації» країни. Важливим завданням, за її словами, залишається повне виконання рекомендацій Венеціанської комісії щодо дотримання прав людини, у тому числі законодавчий захист прав національних меншин (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/06/17/7141479>).

Загальний перелік вимог до України окремо уточнюється у висновку Єврокомісії. Він передбачає такі рекомендації:

1. Впровадити законодавство про процедуру добору суддів Конституційного Суду України, включаючи процес попереднього відбору на основі оцінки їхньої доброчесності та професійних навичок, відповідно до рекомендацій Венеціанської комісії.

2. Завершити перевірку доброчесності Етичною радою кандидатів у члени Вищої ради юстиції та відбір кандидатів до створення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

3. Посилювати боротьбу з корупцією, зокрема на високому рівні, шляхом активних та ефективних розслідувань; завершити призначення нового керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури шляхом схвалення визначеного переможця конкурсу й розпочати та завершити процес відбору й призначення на посаду нового директора Національного антикорупційного бюро України.

4. Забезпечити відповідність законодавства про боротьбу з відмиванням грошей стандартам Групи з фінансових заходів (FATF); прийняти комплексний стратегічний план реформування всього правоохоронного сектору як частини середовища безпеки України.

5. Запровадити антиолігархічний закон для обмеження надмірного впливу олігархів на економічне, політичне та суспільне життя; це має бути зроблено юридично обґрунтованим способом, враховуючи майбутній висновок Венеціанської комісії щодо відповідного законодавства.

6. Подолати вплив корисливих інтересів шляхом прийняття закону про ЗМІ, який узгоджує законодавство України з Директивою ЄС про

аудіовізуальні медіапослуги та надає повноваження незалежному регулятору ЗМІ.

7. Завершити реформу законодавства щодо національних меншин, згідно з рекомендаціями Венеціанської комісії.

У висновку щодо відповідності України вимогам для держави-кандидата Європейська комісія пропонує, щоб ЄС мав право скасовувати цей статус у разі, якщо Україна порушить свої зобов'язання. Про це йдеться в статті Європейської правди «Кандидат авансом: 7 вимог, які має виконати Україна, щоб ЄС не скасував її новий статус» ([URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/06/18/7141516](https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/06/18/7141516)).

Редактор видання С. Сидоренко зазначає, що подібних положень досі не було в рішеннях Єврокомісії по заявках щодо членства від жодної іншої держави. На сьогодні Брюссель, враховуючи особливе становище України, ухвалив таке рішення одночасно щодо двох держав – України та Молдови. «По суті, Брюссель сказав, що Україна не готова бути кандидатом, але все одно отримує цей статус. (Але одночасно визначено) 7 блоків реформ, які Україні необхідно виконати, щоби зберегти статус кандидата. Брюссель лишає за собою право забрати цей статус у будь-який момент, або ж навпаки – пересунути Україну або Молдову на наступний етап (дорогою до вступу в ЄС)», – пояснює публікація.

ЄС не визначив точної дати, до якої Україна має довести здатність проводити реформи. У пропозиції визначено, що Єврокомісія проведе першу оцінку наприкінці 2022 р., однак для відновлення реформ в Україні мають завершитися бойові дії, тому термін може бути продовжено.

Висновок ЄК буде рекомендацією для Ради ЄС, яка має ухвалити рішення про подальші кроки. Очікується, що питання надання статусу кандидата розглянуть президенти та прем'єри країн ЄС на своєму саміті в Брюсселі 23–24 червня. Для позитивного рішення потрібна одностайна підтримка всіх 27 держав Євросоюзу.

Заяви європейських представників дають підстави вважати, що Європейський Союз може погодитися надати Україні статус кандидата на членство у ЄС. Після його отримання та виконання всіх домашніх завдань Україна може розпочати з ЄС офіційні переговори щодо угоди про вступ, почергово закриваючи кожен з понад 30 переговорних глав шляхом втілення необхідних реформ, які приводять українське право у відповідність до європейського. Після завершення переговорів потрібно досягти політичного рішення ЄС про підписання угоди, після чого провести ратифікацію угоди в Україні та в усіх країнах членах, а в Україні, найімовірніше, ще й змінити Конституцію. Жоден із цих етапів не можна пропустити, але цілком можна пришвидшити, бо швидкість втілення реформ залежить виключно від самої України. Але в будь-якому випадку процес вступу до ЄС може тривати досить довго. За оцінками експертів, навіть якби Україна була інтегрована до ЄС майже в усіх сферах та не мала проблем з верховенством права тощо, усе одно процес вступу забрав би декілька років, включаючи ратифікацію

договору про вступ, референдум, внесення змін до Конституції. Навіть у Фінляндії, яка є прикладом надшвидкого вступу й не мала типових українських проблем з корупцією та верховенством права, це забрало три роки (подала заявку у березні 1992 р., стала членом у січні 1995 р.). Водночас Хорватія, яка останньою вступила до ЄС, з моменту отримання статусу кандидата чекала 10 років, а Туреччина, яка має статус кандидата вже 23 роки, так і не дійшла згоди в ключових питаннях свого членства (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/06/3/7140596>).

Що ж до європейського майбутнього України заступник голови Єврокомісії В. Йоурова в одному з нещодавніх інтерв'ю зазначала, що вступ України має зайняти «роки, а не десятиліття». «Ми також повинні розглядати Україну дещо по-іншому від держав, у яких панує мир. Крім того, Україна повністю спустошена. Тому ми повинні паралельно працювати над можливим кандидатським статусом і якнайшвидшим відновленням країни» (URL: <https://suspilne.media/250831-status-kandidata-do-es-so-ce-zminit-dla-ukraini-ta-ci-dopomoze-zakinciti-vijnu>).

Утім очевидним є те, що безвідносно до термінів, протягом яких буде пройдено всі етапи ймовірного вступу, офіційне визнання перспективи членства України у ЄС уже сьогодні окреслило б напрям її внутрішніх реформ та зовнішньої політики. Ставши кандидатом на членство, Україна отримала б доступ до фінансових інструментів Євросоюзу, зокрема до інструменту передвступної підтримки. Визнання України кандидатом у члени ЄС також стало б важливим моральним стимулом для українців, які нині борються за існування своєї країни, демонстративним сигналом ЄС про те, що шлях їхньої країни до майбутнього членства у ЄС тепер офіційно відкрито. І, нарешті, для Москви однозначна позитивна відповідь ЄС Києву також стала б важливим сигналом про стратегічну значущість України для ЄС, про те, що вона належить до європейського простору, сповідує європейські цінності; намагання Російської Федерації встановити тут свою владу, цінності, порядки – марні. Лишається сподіватися, що історичний для нас саміт 23–24 червня дослухається до рекомендації Єврокомісії та надасть Україні статус країни-кандидата на членство у ЄС.

О. Ворошилов, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Позиція Китаю щодо російсько-української війни в оцінках політиків і експертів

Від початку російського вторгнення в Україну у своїй риторичній офіційній Пекін намагається представити себе максимально нейтральним. Він відмовляється називати дії РФ війною чи агресією, натомість говорить про «українську кризу» та «російсько-український конфлікт». Китай так публічно й не засудив збройну агресію РФ. Влада КНР постійно закликає до

мирного вирішення шляхом «діалогу та переговорів». Також запевняє, що відіграє «конструктивну роль в українському питанні».

Утім це мало кого переконує як в Україні, так і на Заході. «У цій ситуації не може бути нейтралітету. Ти або підтримуєш агресора, або допомагаєш жертві», – наголосив у розмові з DW голова делегації Європарламенту з відносин з КНР німець Р. Бютікофер з Фракції зелених (URL: <https://www.dw.com/uk/viina-proty-ukrainy-chy-zmozhe-yes-pokhytnuty-prorosii-skyi-neitralitet-kytaiu/a-61323174>).

Політична позиція Китаю щодо війни в Україні за весь час зазнала лише однієї, але істотної зміни. Після перших двох тижнів війни, коли стало зрозуміло, що просування російських військ в Україні відбувається не настільки легко, швидко та ефективно, як очікувалося, офіційний Пекін поступово змінив акценти й пом'якшив риторичку.

Наприклад, якщо 24 лютого на сторінках державного китайського англійського видання «Global Times» доволі гостро писали, що війна РФ в Україні – це «плювок в обличчя Вашингтону», що доля України «сумна», оскільки країна «підкорилася» волі США та стала жертвою «безглузлого розширення НАТО на схід», то вже за три дні військові експерти КНР констатували, що українська армія виявилася сильнішою, ніж всі думали, а Росія просувається в Україні не за планом. Постпред КНР в ООН 28 лютого закликав сторони конфлікту до негайних мирних переговорів, а представник МЗС КНР уперше закликав «поважати територіальну цілісність і суверенітет усіх країн – членів ООН». Уже 10 березня Китай уперше назвав війну в Україні власне «війною». Посол КНР у США 15 березня опублікував колонку, у якій назвав Україну суверенною державою та різко спростував інформацію про нібито підтримку Росії з боку його уряду.

Президент США Д. Байден 18 березня розмовляв телефоном з главою Китаю С. Цзіньпіном. Тоді китайський лідер запевнив Д. Байдена, що КНР не зацікавлена у війні в Україні, яку розв'язав президент РФ Путін.

Радник США з національної безпеки Д. Салліван 22 березня заявив, що з моменту тієї розмови адміністрація Д. Байдена не зафіксувала жодного надання Китаєм військового забезпечення Росії.

На початку квітня Китай запевнив Європейський Союз, що докладатиме зусиль заради миру в Україні, але заявив, що робитиме це на його власних умовах, без жорсткішого тиску на Росію.

Зі свого боку, Сполучені Штати Америки попередили Китай про серйозні наслідки, якщо той надаватиме Росії зброю або допомагатиме обійти санкції (URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/3/7350225>).

Експерти пояснюють спірну риторичку Пекіна конфліктом між його інтересами. «Китай намагається переслідувати ряд стратегічних цілей, які конфліктують між собою. З одного боку, це підтримка Росії в рамках стратегічного партнерства. Водночас Китай намагається й обмежити ціну підтримки Росії», – зазначає брюссельський експерт Інституту китайських студій MERICS Г. Стец в інтерв'ю DW.

За його словами, для влади КНР важливо втримати економічну стабільність – і у світі, і в Китаї. «Це означає збереження доступу до ринків ЄС і США. І тому Китай намагається грати в гру балансування між двома цілями, – додає Г. Стец. – Тому хоча ми чітко можемо говорити про підтримку Росії Китаєм, це залишається таким собі проросійським нейтралітетом» (URL: <https://www.dw.com/uk/viina-proty-ukrainy-chy-zmozhe-yes-pokhytnuty-prorosiiskyi-neutralitet-kytaiu/a-61323174>).

Іншими словами, розуміючи, що Росія не досягне своїх цілей в Україні за декілька днів і що ця війна стане для Москви довгою і виснажливою, також усвідомлюючи токсичність цієї історії для своєї репутації та відносин із західними державами, Пекін змінив риторику, дав змогу більш вільно висвітлювати війну і віддалився від РФ ще більше.

Утім загальна рамка публічної політичної риторики Китаю не змінилася. Її можна описати такими ключовими меседжами, які Пекін просуває з 24 лютого:

- у війні в Україні винна не лише Росія, а й колективний Захід, зокрема Сполучені Штати Америки, що ігнорували безпекові претензії РФ;

- необхідно створити єдину, спільну для всіх, ефективну концепцію безпеки в регіоні та світі, яка б враховувала інтереси й занепокоєння різних країн і у якій би не домінував лише Захід;

- Захід має прийняти для себе принцип неділимості безпеки, що має стати основою нової архітектури безпеки у Європі та Євразії в цілому;

- Європа, як і Китай хоче швидкого завершення цієї війни, але через позицію США війна затягується;

- необхідно відмовитися від «менталітету холодної війни», «блокового мислення», завершити епоху формування військових блоків, розділення світу за цим принципом і перейти до більш гнучкої багатополісної системи, у якій незахідні держави гратимуть більшу роль;

- не можна порівнювати Україну та Тайвань, адже перша – суверенна держава з визнаними кордонами, а другий – невід’ємна частина Китаю;

- Китай не підтримує запровадження односторонніх санкцій проти РФ, оскільки їх використовують США як інструмент розширення свого впливу. І це поганий прецедент для інших країн.

Хоча Китай не долучився до західних санкцій проти РФ, уже з початку березня активно діє в гуманітарній сфері. В Україну 9 березня було відправлено перший гуманітарний вантаж з КНР, а уряд КНР погодив виділення гумдопомоги на загальну суму 790 тис. дол. через Червоний Хрест. У середині березня другий і третій вантажі прибули до України через території Румунії та Угорщини. Китай 21 березня виділив додаткові 1,57 млн дол. гуманітарної допомоги через Червоний Хрест.

Попри небажання приєднатися до санкцій проти РФ, китайська влада, тим не менше, посилила нагляд за співпрацею з Росією й стала підходити до цього обережніше. В окремих випадках навіть обмежувати діяльність у РФ – як через санкції Заходу, так і з власної ініціативи. Це, по-

суті, превентивні заходи, щоб не потрапити під ризик вторинних санкцій, які можуть запровадити США, особливо враховуючи бажання американських еліт підвести Китай під санкції, звинувачуючи в підтримці Росії у війні в Україні, від чого Пекін намагається відхреститися і віддалитися (URL: <https://uifuture.org/publications/vijna-v-ukrayini-pozycziya-ta-interesy-zovnishnih-gravcziv>).

«Загалом війна в Україні глибоко розчарувала китайців, а також значною мірою зруйнувала їхні цілі щодо ШОС (Шанхайська організація співробітництва. До неї належать Індія, Казахстан, Киргизстан, Пакистан, Росія, Таджикистан та Узбекистан)», – зазначив «Радіо Свобода» Х. Ма, професор державного університету Фростбурга, який вивчає відносини Пекіну з країнами Центральної та Південної Азії (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/vijna-v-ukrayini-vyklyk-dlya-kytayu/31833411.html>).

Загалом же експерти погоджуються з тим, що, хоча риторика Китаю й залишається амбівалентною, насправді ж Пекін уже визначився з пріоритетом – за його зовнішньо розпливчатою позицією щодо російсько-української війни стоїть конкретна стратегія КНР на просування саме своїх довгострокових інтересів на тлі геостратегічної конфронтації між Китаєм і США. Співпрацюючи з РФ, керівництво Китаю не націлене проти України та дійсно воліє завершення війни, але вважає, що Росія сьогодні важлива для досягнення Пекіном власних цілей – послаблення Сполучених Штатів Америки.

Президент України В. Зеленський під час включення на Українському сніданку в Давосі заявив, що Китай обрав політику бути осторонь російсько-української війни й наразі Україну влаштовує саме ця політика. «Китай обрав політику бути осторонь. На сьогоднішній момент Україну влаштовує ця політика. Це краще, ніж допомога Російській Федерації в будь-якому випадку. І хочеться вірити, що за спиною Китай не буде проводити іншу політику. Нас влаштовує цей статус кво, скажу чесно», – наголосив В. Зеленський.

Він зазначив, що до війни з Росією Україна мала найбільший товарообіг саме з Китаєм. І на сьогодні, за словами В. Зеленського, не спостерігається кроків, які Китай робив би проти України. Водночас Президент зауважив, що не спостерігається й кроків Китаю на підтримку України (URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3491793-ukrainu-vlastovue-pozicia-kitau-sodo-vijni-z-rf-zelenskij.html>).

Проте в Держдепартаменті США вважають, що позиція Китаю стосовно російсько-української війни не є нейтральною – де-факто країна обрала бік РФ. Про це заявив представник Держдепу Н. Прайс. За його словами, заяви КНР про нейтралітет у тому, що стосується війни в Україні, не відповідають реальному стану речей і є «лише порожніми заявами». При цьому, на думку представника Держдепу, Пекін у російсько-українській війні

де-факто став на бік Росії (URL: <https://hromadske.ua/posts/u-derzhdepi-ssha-vvazhayut-sho-kitaj-ne-nejtralnij-a-faktichno-stav-na-bik-rosiyi>).

Відповідну заяву Н. Прайса прокоментував речник Посольства КНР у США Л. Пен'юй. За його словами, Китай виступає проти заходів, спрямованих на те, щоб «підливати олію у вогонь конфлікту в Україні».

Нагадаємо: раніше міністр оборони Китаю В. Фенхе заявив, що країна не постачала Росії зброю та не допомагала матеріально у війні проти України. Китайсько-російські відносини він назвав «партнерством, а не союзом». Міністр зазначив, що відносини між Пекіном і Москвою «не націлені на якусь третю країну», але додав, що співпраця країн «продовжуватиме зростати» (URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/abroad/pidtrimue-rosiyu-ssha-rozkritikuvali-kitaj-cherez-pozitsiyu-schodo-vijni-v-ukraini-pekini-vidpoviv.htm>).

Зі свого боку російський політолог А. Піонтковський вважає, що китайське керівництво підтримало Путіна розпочати війну проти України, коли той відвідував Олімпіаду в Пекіні. «Китай грає в тисячоліття. У них зовсім інша шкала часу. Те, що путінський режим вважає Китай своїм союзником, є великою дурістю й легковажністю. Китай, якоюсь мірою, підштовхнув Путіна розпочати війну проти України. Путін повернувся дуже натхненним з Олімпіади в Пекіні 5 лютого. І саме тоді розпочалася підготовка до вирішальної фази вторгнення Росії до України. Однак не варто забувати, що Китай сповідує теорію великого китайського філософа війни Сунь-дзи, за якою вони просто зайняли очікувальну позицію», – пояснив А. Піонтковський.

Також він зауважив, що для Китаю будь-який результат російсько-української війни стане переможним. «За будь-якого результату війни Росії проти України Китай залишиться у вигазі. Якщо програє Росія, Китай отримує Сибір, а фактично і всю РФ як зону свого впливу. Якщо ж програє Україна, що стало б ганьбою для всього Заходу, то через декілька місяців Китай наважився б на захоплення Тайваню. Тайванці самі б принесли ключі від острова китайцям, побачивши немічність Заходу. Тому в цій війні Україна захищає не тільки Захід, а й Тайвань та саму ідею демократичного світу. Перемога України в цій війні стане визначальною подією в історії XXI ст.», – додав А. Піонтковський (URL: <https://espresso.tv/kitay-pidshtovkhnuv-putina-rozpochati-viyunu-proti-ukraini-piontkovskiy>).

Зазначається, що політики в Пекіні уважно стежать за подальшою відповіддю Заходу на дії Москви, щоб краще зрозуміти ймовірну реакцію в разі китайського вторгнення в Тайвань, який Китай вважає своєю територією та погрожує напасти, якщо той відмовиться підкоритися його контролю.

Директор Центрального розвідувального управління США В. Бернс 7 травня повідомив Financial Times, що жорстка реакція Заходу проти Москви стала несподіванкою для керівництва Китаю та може вплинути на його розрахунки щодо Тайваню. Поки що вторгнення Росії залишило Пекін

«схвильованим» (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/kytay-pislya-vtorhnennya-putina-v-ukrayinu/31844320.html>).

А. Гарсія-Ерреро, головна економіст Азійсько-Тихоокеанського регіону з інвестиційного банку «Natixis», наголошує, що, «на перший погляд, Китай дуже дружньо підходить до Росії. Якщо дивитися на слова, а не на справи, то наратив як офіційний, так і в ЗМІ є надзвичайно позитивним. Однак насправді Китай досить сильно вагається й дуже обережно уникає вторинних санкцій з боку Сполучених Штатів Америки.

Як зауважує М. Капітоненко, експерт Міжнародного центру перспективних досліджень, сьогодні Китай спрямовує невеликі обсяги гуманітарної допомоги в Україну та закликає до мирного вирішення конфлікту, «супроводжуючи ці заклики риторикою, досить близькою до риторики Кремля. Від Китаю у Європі чекають значно більшого. Там вважають вплив Пекіна на Москву сильним і хочуть бачити реальне посередництво Піднебесної в спробі покласти край війні. Посередництво, яке б керувалося інтересами світового порядку, заснованого на загальних правилах, а не спробами цей світовий порядок підірвати. Поточні спроби Китаю звинувачувати у війні Захід і вказувати на маніпулювання ЄС із боку США знаходять мало розуміння» (URL: <https://glavcom.ua/columns/kapitonenko/rosiysko-ukrajinska-viyna-ta-poziciji-kitayu-u-shidniy-jevropi-849073.html>).

Варто зазначити, що війна в Україні породила як негативні, так і позитивні наслідки для Китаю та його міжнародних позицій:

- війна створила неймовірно токсичну ситуацію, що почала загрожувати репутації Пекіна та його економічній стабільності, особливо коли США почали просувати наратив про нібито намір КНР надати військову допомогу росіянам в Україні;

- російське вторгнення в Україну стало занадто різким кроком у стратегії Китаю проти США, адже створює кризу великих масштабів, до якої Пекін у деяких аспектах не був готовий;

- санкції Заходу та ізоляція РФ вдарили по магістральному стратегічному проєкту КНР «Один пояс, один шлях», у який Пекін уже вклав понад 4 трлн дол. й отримав 2 трлн дол. від нього у 2021 р. Чимало транспортних шляхів, які прямували територією Росії, заморожено або фактично не працюють;

- війна в Україні створює істотні проблеми для продовольчої безпеки Китаю. І хоча за останні декілька років Пекін наростив свої стратегічні резерви, у середньо- й довгостроковій перспективі вторгнення РФ в Україну створює для КНР серйозні виклики на цьому напрямі.

Утім війна в Україні створила й істотні можливості для Китаю:

- послаблення Росії наближає її до статусу «молодшого партнера» КНР у регіональних і світових справах, що давно було бажаним форматом для Пекіну, а не поява потужної регіональної держави, яка була б здатна кидати виклик не лише Заходу, а й Китаю;

– війна в Україні потенційно загострює соціально-економічну ситуацію у регіонах світу через зростання інфляції, а також цін на базові товари, продовольство та енергоносії. Санкції ці проблеми загострюють, а отже, створюють для Китаю можливості посилювати свій вплив, навіть дають більше простору для маневру, оскільки країни, що приєдналися до санкцій, не матимуть намірів вступати в конфронтацію ще й з Китаєм;

– війна в Україні поглиблює розкол між колективним Заходом і всіма іншими країнами, особливо тими, які стомилися від домінування західних інститутів у світовому порядку. Для Китаю це шанс консолідувати країни, які не сприймають тиск з боку Вашингтону або не хочуть йти у фарватері Заходу, наприклад країни Близького Сходу, Африки, Центральної Азії, Південно-Східної Азії;

– через ізоляцію Росії з боку Заходу перед Китаєм потенційно відкривається можливість зайняти місце західних країн у фінансуванні спільних з Росією проєктів розвитку Сибіру та Арктики;

– санкції проти російського оборонного комплексу дають Китаю можливість потіснити РФ як великого експортера зброї на світовому ринку (URL: <https://uifuture.org/publications/vijna-v-ukrayini-pozycziya-ta-interesy-zovnishnih-gravcziv>).

«Зараз усі країни, які зіткнулися з необхідністю визначити свою позицію щодо війни в Україні, перебувають на розтяжці: з одного боку, вони мають відстоювати свої принципи та інтереси, а з іншого – реагувати на зміни, які відбуваються у світі в цілому. Тому Китай отримав чітке попередження, що він не може допомагати Росії обходити санкції, інакше підпаде під санкції сам. І Китай це виконує», – зазначив член правління Української асоціації китаєзнавців журналіст-міжнародник О. Коваль.

Він прогнозує, що на бік України Китай усе одно чітко не стане, але вся проросійськість Китаю на сьогодні є більш риторичною: на словах ця країна підтримує Росію, говорить, що в них дружба та міцні відносини. Натомість так чи інакше Китай розуміє, що Україна у відстоюванні свого суверенітету має більше рації.

Україні не варто очікувати чіткої позиції від влади Китаю швидко, адже він не визначився зі ставленням до війни ще з 2014 р.: «Китай ніколи не підтримував анексії Криму, але ніколи й не засуджував Росію за дії. І сьогодні Пекін засуджує війну як спосіб вирішення суперечностей, але не засуджує війну Росії, не говорить про те, що цю війну розв'язала РФ» (URL: <https://suspilne.media/236329-kitaj-zasudzue-vijnu-v-ukraini-prote-ne-kaze-so-ii-roz vazala-rosia-ekspert-pro-poziciu-knr-sodo-vijni>).

Китай, як правило, називають серед країн-бенефіціарів російсько-українського конфлікту. Експерти зазначають, що Пекін поки що не отримує явних великих вигод від війни в Україні, зберігаючи «розслаблене мовчання» та «проросійський нейтралітет». Однак, згідно з поширеною думкою, Китай має наміри стати рятівником російської економіки від санкцій Заходу. Причому чим гірше в Москві підуть справи, тим у більшу залежність Пекін

зможе поставити Росію. В ідеалі Піднебесна набуде багатого нафтою сателіту, маніпулюючи яким, зможе відволікати увагу Заходу.

«Втрати Росії – це набутки Китаю», – пише The Conversation, припускаючи, що найістотнішим вигрешем Піднебесної може стати ніша Москви на світовому ринку озброєнь. Китай уже набув статусу найбільшого у світі виробника кораблів, відточив технології виробництва дронів, але досі має менше 5 % у світовому збройовому експорті.

«Лише три із 40 найбільших імпортерів зброї – Пакистан, Бангладеш та М'янма – закупають більшу частину своєї зброї в Китаю. Це зміниться, якщо Китай скористається слабкістю Росії та позиціонує себе як надійний партнер. Пекін не здатний витіснити з ринку американські та європейські зразки, що вважаються “товарами з верхньої полиці” через їхню високу ціну і якість. Але Китай зможе заповнити ринкову нішу, у якій домінують російські виробники, й отримати від цього політичні та економічні зиски», – наводить The Conversation прогноз Т. Гуея, директора Центру глобальних бізнес-досліджень при Університеті Пенсильванії (URL: <https://mind.ua/publications/20242989-komu-vid-vijni-dobre-5-beneficiariv-rosijsko-ukrayinskogo-konfliktu>).

Згідно з дослідженнями американського політолога Я. Бреммера, Китай і Росія могли б розпочати конфлікт через право володіння малозаселеними землями російського Далекого Сходу: КНР теоретично атакувала б послаблену РФ за мовчазної згоди США. Але, вочевидь, Пекін і Москва дійшли консенсусу в цьому питанні та відклали його в шухляду. Однак об'єктивно Китай не забуває, що до XIX ст. вважав далекосхідні території своїми. Водночас нині небагато країн дійсно хочуть співпрацювати з Китаєм. Більшість мають гарні відносини з Пекіном лише через матеріальну вигоду. Але РФ стала природним молодшим партнером КНР, оскільки обидві країни перебувають у геополітичному конфлікті зі США. Водночас, співпрацюючи з Росією, Китай отримує багато економічних бенефітів. Це і купівля енергоносіїв (природного газу, нафти, вугілля) зі знижками, і доступ до всіляких російських ресурсів – від агропромислової продукції до рідкоземельних металів, і можливість разом з РФ розвивати Арктику та Північний морський шлях.

За чотири місяці 2022 р. російський експорт до КНР зріс на 37,8 %, становивши 30,5 млрд дол., хоча постачання з Китаю до РФ зменшилися. Також з'явилася новина про те, що КНР будуватиме завод з виробництва скрапленого природного газу (СПГ) у російському Приморському краї. Вартість проекту становить 7,5 млрд дол., потужності заводу забезпечуватимуть 10 % від усього імпорту СПГ до КНР (URL: https://lb.ua/world/2022/05/19/517305_yaku_vigodu_otrimuie_kitay_vid.html).

Як уже зазначалося вище, китайська політика в контексті війни в Україні в цілому не стосується безпосередньо України, а більше розглядається через призму міжнародної політики. Україна – питання другорядне, пріоритетом лишається системне стратегічне суперництво зі

США. Таким чином, Україні необхідно буде балансувати між інтересами двох держав, які матимуть однаково сильний вплив на нашу безпеку.

Китай не стане приєднуватися до санкцій Заходу проти РФ. Вимагати цього від нього не варто й не має сенсу, як і апелювати до морально-етичних аргументів, оскільки причини відмови не пов'язані з Україною.

Китай не стане підтримувати Росію військовим шляхом проти України. Скоріше, він може надавати точкову підтримку в галузі торгівлі та економіки, а також заміщення певних товарних груп, які Росія втратила через ізоляцію Заходу. Пекін робитиме все, щоб прив'язати Росію до своїх геоекономічних інтересів, поки Захід ізолює її, штовхаючи Москву на схід і південь.

Китаю не вигідна затяжна війна між РФ та Україною, оскільки в цьому випадку посилюється вплив проамериканських сил у Європі, залежність України та країн Центрально-Східної Європи від США, а також послаблюються позиції РФ, яка втрачає геостратегічну цінність як «таран» КНР у боротьбі із Заходом. До того ж чим довше триває війна, тим більш токсичною вона стає для самого Пекіну, звужуючи його поле для маневру та можливості балансування.

Китаю вигідне незначне послаблення РФ у результаті війни, яке дасть змогу Пекіну розширити свій ринок за рахунок російського, посилити залежність Москви від КНР та зміцнити свої регіональні позиції в регіонах, які вони до цього «ділили» з Росією: Центральна Азія, Південна Азія, Південний Кавказ (URL: <https://uifuture.org/publications/vijna-v-ukrayini-rozycziya-ta-interesy-zovnishnih-gravcziv>).

Крім того, підтримувати РФ – у довгострокових воєнних інтересах Китаю. У разі війни із Заходом кремлівський режим може стати критично важливим партнером, який убезпечить 4209-кілометровий російсько-китайський кордон і забезпечить Пекіну стабільне постачання продовольства та енергоресурсів.

У середині березня, у розпал бойових дій під Києвом, заступник міністра закордонних справ КНР Л. Юйчен офіційно заявив, що «криза в Україні – це суворе попередження» Заходу. Китайське МЗС дало зрозуміти, що так само, як посилення та розширення НАТО у Європі спонукало Москву відповісти війною, будь-яка експансія НАТО в Азійсько-Тихоокеанському регіоні може спровокувати Китай на відкритий конфлікт.

«Пекін вважає, що поразка Росії загрожує його власній територіальній безпеці та здатності конкурувати в геополітичній боротьбі зі США. І Китай просто не може цього допустити... Якщо Путін втратить владу, то чи залишиться його наступник союзником КНР? Чим сильніше Пекін непокоїться про війну та про позицію Путіна у владі, тим з більшою ймовірністю він посилить підтримку», – пише Д. Бланшетт, фахівець з китайської політики з американського Центру стратегічних і міжнародних досліджень (URL: <https://mind.ua/publications/20240163-v-obijmah-z-rosieyu-chomu-kitaj-ta-indiya-dopomagayut-kremlyu>).

Ю. Пойта, керівник Азійсько-Тихоокеанського відділу київського Центру досліджень армії, конверсії та роззброєння зазначає, що в Україні так званий «проросійський нейтралітет» Пекіну не викликає особливого ентузіазму. В експертному середовищі вважають, що за мовчазну згоду на війну Москви Китай також несе свою частку відповідальності за російське вторгнення. Сама відсутність засудження Китаєм дій Кремля свідчить про непряму підтримку воєнних злочинів Росії.

На практиці відсутність військової чи іншої прямої допомоги Росії з боку Китаю є більш-менш прийнятною для Києва. Офіційно український уряд прагне підтримки максимально дружніх відносин з Пекіном. Однак, якщо Китай хоче бути по-справжньому глобальним і відповідальним гравцем, він повинен зайняти позицію, що відповідає міжнародному праву. В іншому випадку, позиції Китаю в Україні, Центральній та Східній Європі та цілому ЄС опиняться під загрозою (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/kytay-i-viyna-rosiyi-proty-ukrayiny/31772116.html>).

Водночас українські експерти вважають, що на сьогодні Китай займає в цілому нейтральну позицію щодо російської агресії в Україні, отримуючи економічну вигоду. Але як тільки Росія почне очевидно зазнавати поразки, він перетвориться з партнера на хижака (URL: <https://espreso.tv/eksposol-pekina-u-kievi-vpershe-v-kitai-pripustiv-porazku-rosii-u-viyni-v-ukraini-zmi>).

Таким чином, після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого публічну позицію Китаю щодо війни можна назвати майже нейтральною – з певними застереженнями. Пекін, з одного боку, підтримав Росію нарощенням імпорту енергоносіїв і не приєднався до антиросійських санкцій, а з іншого – зменшив експорт до РФ технологічної продукції, побоюючись потрапити під вторинні обмежувальні заходи. Ще однією неприємністю для Москви стало рішення Пекіну зупинити фінансування деяких спільних багатомільярдних інвестиційних проєктів.

Необхідно констатувати, що в Китаю не залишається можливості постійно ховатися за нейтралітетом. Пекін у найближчому майбутньому буде змушений визначитися зі своєю позицією в глобальному світі. Незалежно від того, продовжить свій термін при владі на XX з'їзді КПК «антикризовий» генсек С. Цзіньпін чи ні. Зволікання з рішенням підриває світову стабільність, і воно завдасть ще більших економічних втрат КНР.

Проблеми відбудови житлового фонду України в оцінках політиків і експертів

В Україні триває фіксація руйнувань житлового фонду та подання інформації про пошкоджену й знищену внаслідок військових дій нерухомість.

За попередніми підрахунками, в Україні зруйновано або пошкоджено 116 тис. житлових будинків, у яких мешкало близько 3,5 млн осіб. За оцінками Міністерства розвитку громад та територій, загальні збитки, заподіяні житловому фонду, перевищують 100 млрд грн.

За словами прем'єр-міністра Д. Шмигала, сьогодні сума інфраструктурних збитків сягнула 104 млрд дол. США та продовжує зростати. Унаслідок воєнних дій в Україні зруйновано або пошкоджено щонайменше 45 млн кв. м житла, 656 лікарень, понад 1 тис. 200 навчальних закладів, майже 25 тис. км доріг, 300 мостів, 12 аеропортів. Загальний розмір програми відбудови уряд, Європейська комісія, міжнародні експерти оцінюють у 500–600 млрд євро, повідомив він.

За словами заступниці директора департаменту житлової політики та благоустрою Міністерства розвитку громад та територій С. Старцевої, на сьогодні в Мінрегіоні напрацьовуються варіанти концепції програми з формування фондів житла, будівництва та надання для проживання або викупу з метою забезпечення переселенців житлом. Забезпечити їх місцями безоплатного тимчасового розміщення в закладах державної, комунальної або приватної власності планується до кінця року. «Ще одним інструментом, що сприятиме прихистку внутрішньо переміщених осіб, має стати виплата часткової компенсації вартості оренди власникам вільного житла для розміщення переселенців. Кабмін розробляє відповідну постанову для стимулювання таких власників», – повідомила вона (URL: <https://suspilne.media/251131-za-cas-vijni-v-ukraini-zrujnovano-abo-poskodzeno-116-tisac-zitlovih-budinkiv>).

Нещодавно український парламент ухвалив у першому читанні законопроект № 7198 «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених воєнною агресією Російської Федерації», а уряд затвердив порядок обстеження пошкоджених будівель.

Крім того, народні депутати ухвалили зміни до процедур у сфері містобудівної діяльності під час війни. Відповідно до прийнятого закону, в Україні діятиме програма комплексного відновлення міст, сіл та ОТГ. На основі положень документа визначатимуться пріоритетні об'єкти та комплекс заходів для їх відбудови. Програма також передбачає визначення нормативних процедур розміщення тимчасових споруд та комплексів для

переселенців; процедур щодо нового будівництва чи реконструкції будівель; розміщення виробничих потужностей підприємств, переміщених унаслідок війни; обстеження пошкодженого житла; подальші зміни до будівельних норм тощо. Кожний план відновлення міста, села чи території ОТГ затверджуватиметься місцевою владою з можливістю громадських обговорень.

На доручення прем'єр-міністра Д. Шмигала Міністерством розвитку громад та територій було затверджено єдину форму документа, за допомогою якого мають фіксуватися збитки, завдані власникам зруйнованої нерухомості. Уніфікація цієї форми сприятиме уникненню непорозумінь, які часто виникали внаслідок видачі відповідних довідок у довільній формі, наголошує очільник уряду. Передбачається також, що порядок отримання громадянами такого документа буде спрощено.

Після остаточного законодавчого врегулювання проблеми й затвердження методик розрахунку компенсаційних виплат подані заявки аналізуватимуться спеціально створеними регіональними комісіями, а відповідальність за забезпечення компенсаційних виплат нестимуть виконавчі органи місцевих рад, на території яких розташована пошкоджена та зруйнована нерухомість. Власники такої нерухомості мають можливість подати заяви на відшкодування збитків у Центрах надання адміністративних послуг, через електронний сервіс держпослуг «Дія», Єдиний державний вебпортал електронних послуг.

Коментуючи норми прийнятого в першому читанні законопроєкту № 7198, експерти вказували на деякі його недоліки, які варто було б врахувати при підготовці документа до розгляду в другому читанні. Як підкреслював виконавчий директор Асоціації міст України О. Слобожан, «законопроєкт не передбачає вирішення питань відбудови (зокрема, і компенсації вартості знищеного майна) комунальної інфраструктури. Але саме вона забезпечує саму можливість проживання на певній території. Також поза увагою залишилися ФОПи, малі й середні підприємства, які також розміщувалися у зруйнованих і пошкоджених будинках, забезпечували постачання необхідних товарів, надання послуг, були роботодавцями». Крім того, зазначав він, законопроєкт не передбачає реалізації права на компенсацію для осіб, які перебувають за кордоном, лікуються, проходять військову службу, зникли без вісті, мають похилий вік або є неповнолітніми тощо (URL: <https://ua-energy.org/uk/posts/vnutrishno-peremishcheni-osoby-bez-zhytla-bez-hroshei>).

Експерти також вказують, що нинішня редакція законопроєкту не передбачає компенсацій за зруйновані та пошкоджені об'єкти, які належать іноземним громадянам і юридичним особам. Крім того, деякі фахівці підкреслюють, що норма документа про повне відшкодування вартості до 150 кв. м житла означатиме надмірне навантаження на державний бюджет при тому, що пошук джерел фінансування відповідних програм поки що

залишається відкритим питанням. Водночас звучать і протилежні думки, згідно з якими граничний розмір компенсацій навпаки має бути збільшено.

За словами голови партії «Слуга народу» О. Шуляк, Україна за першої можливості почне вирішувати питання компенсацій за зруйноване та пошкоджене житло із залученням допомоги міжнародних партнерів. «На сьогодні Польща готує пропозиції для відбудови України. Естонія має намір залучити інші країни до відновлення зруйнованих під час війни з РФ об'єктів на Житомирщині. Данія погодилася очолити процес довгострокового відновлення Миколаєва. Португалія планує допомогти Україні у відновленні шкіл і дитячих садків. Норвегія готова долучитися до відновлення енергетичної інфраструктури нашої країни, – повідомила вона. – Думаю, цей список буде істотно збільшуватися. Ми щодня ведемо переговори з колегами з багатьох країн для того, щоб покрити інвестиціями всю постраждалу від російського агресора Україну. Думаю, спільними зусиллями зі світом ми все відбудуємо, адже маємо вже багато конкретних домовленостей» ([URL: https://novyny.live/ekonomika/kvadratnye-metry-lgoty-46757.html](https://novyny.live/ekonomika/kvadratnye-metry-lgoty-46757.html)).

Що стосується методики розрахунку компенсаційних виплат, то її розроблення покладено на Міністерства розвитку громад та територій і з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. Напрацювання механізмів встановлення вартості відновлення зруйнованої інфраструктури – одне із завдань створеної згідно із президентським указом Комісії з проведення аудиту збитків, завданих Україні внаслідок агресії з боку РФ. На першому засіданні комісії за участі вітчизняних і зарубіжних експертів ішлося, зокрема, про співробітництво зі Світовим банком у питаннях вивчення міжнародного досвіду термінового оцінювання обсягу збитків та потреб у відновленні житлового фонду й інфраструктури України.

Друге засідання комісії з проведення аудиту збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії під співголовуванням віцепрем'єр-міністра, міністра з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України І. Верещук відбулося 20 червня. Учасники представили результати діяльності відповідної робочої групи, утвореної при Національній раді з відновлення України від наслідків війни. Крім того, на засіданні було презентовано концепцію Державного реєстру пошкодженого та знищеного внаслідок війни майна та обговорено порядок дій щодо розв'язання проблеми надання компенсацій.

Як підкреслює Прем'єр-міністр Д. Шмигаль, фіксація та оцінювання збитків сьогодні можливі лише на повністю деокупованих територіях після остаточного звільнення міст і громад, а повноцінний процес відшкодування почнеться одразу після того, як конфісковані російські кошти на Заході надійдуть до України. «Ми робимо ставку на регіональний підхід, який передбачає опіку однієї з країн-партнерів над конкретним регіоном або галуззю. Данія вже зголосилася опікуватися відбудовою Миколаївщини. Країни Балтії допоможуть відновлювати Житомирщину. Португалія буде відновлювати українські школи. ...Велика Британія, як обіцяв Прем'єр-

міністр Б. Джонсон, візьме участь у відбудові та розвитку Києва і Київської області», – повідомляє Д. Шмигаль (URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/velika-britaniya-mozhe-zigrati-odnu-z-klyuchovih-rolej-u-vidbudovi-ukrayini-denis-shmigal>).

На думку президента Конфедерації будівельників України Л. Парцхаладзе, на побудову нового житлового фонду знадобиться близько 50 млрд дол. «Якщо не отримаємо відшкодувань з боку РФ, то покладатися будемо на допомогу від Євросоюзу і США, під яку створять спеціальний фонд відновлення житлового фонду... Вони готові нам допомагати», – зазначає він.

За його словами, іноземні інвестори, фонди та державні інституції хоча і виражають готовність до співпраці, однак вкладатимуть кошти у відбудову лише після завершення війни. Початок будівництва при цьому розпочнеться мінімум через півроку після надходження коштів через різні бюрократичні процедури. «Схожа ситуація була кілька років тому, коли на відновлення житлового фонду на Донбасі вже було... 600 млн дол., але сам процес стартував аж за три роки. Тут, звичайно, такого затягування часу не буде, але йдеться точно не про тижні» – наголошує Л. Парцхаладзе (URL: <https://delo.ua/uk/realty/skilki-kostuvatime-ukrayini-vidnovlennya-zruinovanogo-viinoyu-zitla-i-xto-zaplatit-za-iogo-vidbudovu-399240>).

Як підкреслює голова правління Спілки споживачів комунальних послуг О. Попенко, період відбудови пошкодженого та зруйнованого житлового фонду – справа багатьох років: «У найкращі часи, маючи документи, землю, ресурси, робітників, в Україні будували по 8 млн кв. м на рік. Таким чином, згідно з моїми підрахунками, для відновлення усього пошкодженого житлового фонду... піде до 10 років» (URL: <https://delo.ua/uk/realty/skilki-kostuvatime-ukrayini-vidnovlennya-zruinovanogo-viinoyu-zitla-i-xto-zaplatit-za-iogo-vidbudovu-399240>).

Таким чином, констатують спостерігачі, остаточне оцінювання завданих війною збитків, термінів і пошуку джерел фінансування відбудови пошкодженого та зруйнованого житлового фонду повною мірою можливе лише після закінчення воєнних дій на території України.

О. Аулін ст. наук. співроб. НЮБ НБУВ

Реакція ісламського світу на російську агресію в Україні

Російсько-українська війна вплинула на розвиток політичних та економічних подій у багатьох країнах світу, зокрема мусульманських. Водночас в умовах, що склалися, треба очікувати зворотної реакції, яка може в різні способи позначитися на майбутньому України.

Станом на сьогодні найбільш впливовими у фінансово-економічному та політичному відношенні мусульманськими країнами можуть вважатися Королівство Саудівська Аравія (КСА), яке періодично діє в тандемі з

Об'єднаними Арабськими Еміратами (ОАЕ) та іншими монархіями, які до того ж входять до Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ). Крім КСА та ОАЕ, треба також звернути увагу ще на одного їхнього «колегу» по РСАДПЗ – Катар, який, не зважаючи на свої невеличкі розміри, за рахунок гігантських покладів газу на власній території та наявності дуже популярного в мусульманському світі медіаресурсу Aljazeera, завдає значного впливу на ситуацію в регіоні та за його межами.

Варто враховувати, що з 2017 по 2021 р. КСА, ОАЕ і їхні союзники перебували в стані конфронтації з Катаром, який вони звинувачували в поширенні радикального ісламізму.

Іншим впливовим гравцем і за сумісництвом головним супротивником саудитів та їхніх прихильників із РСАДПЗ у змаганнях за першість в ісламському світі є Ісламська Республіка Іран (ІРІ). ІРІ також є беззаперечним лідером шіїтської гілки ісламу у світі. Тому має багато прихильників не тільки в переважно шіїтському Іраку, а і в шіїтських регіонах КСА, Бахрейну, Пакистану, Афганістану, Лівану та Сирії, намагаючись скласти з них єдину мозаїку «шіїтського півмісяця». Сунітська Туреччина в контексті реалізації концепції неоосманізму намагається відродити свій вплив на колишніх теренах Оттоманської імперії. Унаслідок цього Анкара періодично конфліктує з країнами – лідерами арабського світу та меншою мірою з Іраном, спираючись насамперед на тюркські держави, значна частина яких виникла після розпаду колишнього СРСР і тому має багаторічні економічні, культурні, релігійні та інші зв'язки з Україною та РФ.

Майже із самого початку російсько-української війни на офіційному інтернет-сайті «Aljazeera» працює окремий розділ під відповідною назвою «Ukraine war». В аналітичних матеріалах, присвячених конфлікту, ідеться, зокрема, про те, що на регіональних лідерів, які успішно лавірували між Вашингтоном і Москвою протягом майже десятиліття, нині тиснуть, щоб вони обрали сторону, але вони, досі пручаються. Більшість із них публічно засудили російське вторгнення, але утрималися від будь-яких каральних заходів проти Москви. Основна причина в різних економічних очікуваннях – імпортери енергоносіїв і пшениці готуються до гіршого, а виробники нафти очікують зростання доходів або їх збереження на достатньо високому рівні під час війни та в перші роки поствоєнного періоду. Але, крім економіки, результат цього конфлікту може мати й значні геополітичні наслідки для регіону, включаючи трансформацію альянсів і перепланування маршрутів газопроводів. Після обрання Д. Байдена президентом США в листопаді 2020 р. лідери Близького Сходу отримали з Білого дому недвозначний меседж і тепер працюють над зменшенням регіональної напруженості шляхом відновлення двосторонніх відносин. Так, Туреччина налагоджує контакти з Єгиптом, ОАЕ та Ізраїлем; ведуться переговори між Катаром і Єгиптом, а також між Саудівською Аравією та Іраном. Ці уряди проти того, щоб російське вторгнення в Україну зменшило їхні досягнення і викликало нову хвилю поляризації. Вони також не бажають, щоб Росія зазнала великої

поразки, яка може призвести до посилення одноосібного американського впливу та ускладнення диверсифікації регіональних альянсів.

Ставлення до російсько-українського конфлікту КСА та ОАЕ експерти Aljazeera розглядають через призму відносин Ер-Ріяду й Абу-Дабі з адміністрацією американського президента Д. Байдена, які на сьогодні залишаються напруженими, тому що КСА та ОАЕ вважають, що США недостатньо підтримали їх під час нападів проіранських хуситів. Це вплинуло на те, як саудівці та еміратівці відреагували на російську агресію. Спочатку ОАЕ утрималися від голосування 25 лютого за проєкт резолюції в Раді Безпеки ООН, що засуджує вторгнення в Україну. Проте вже 2 березня Емірати проголосували за резолюцію Генеральної Асамблеї ООН, яка засуджує дії РФ, і почали закликати російських та українських лідерів до деескалації. У свою чергу, вважалося, що Ер-Ріяд, скоріше за все, не поступиться Вашингтону в цьому питанні, перш ніж Д. Байден не вирішить активно залучати до питань політичного врегулювання на Близькому Сході наслідного принца М. бін Салмана, а не просто просити його збільшити видобуток нафти в КСА. Емірати, зі свого боку, дистанціюють свою зовнішню політику від Вашингтону з тих пір, як адміністрація Д. Байдена почала зближення з їхнім головним регіональним суперником Катаром. Еміратівцям також, як саудівцям, імовірно, знадобиться посилення їхнього партнерського статусу у відносинах зі США (URL: <https://www.aljazeera.com/opinions/2022/3/17/how-does-russias-invasion-of-ukraine-impact-the-middle-east>).

Такі розбіжності віддзеркалюються в місцевій пресі та заявах представників політичних еліт. Так, якщо впливова саудівська газета «Arab News» розглядає події в Україні в наближеному для українських і західних видань ракурсі, то принц Т. Аль-Фейсал вважає, що російсько-український конфлікт насамперед продемонстрував міжнародне «лицемірство». Як приклад подвійних стандартів у міжнародних відносинах він також наводить вторгнення без дозволу ООН США в 2003 р. до Іраку та Росії у 2014 р. у Крим. Також ідеться про політику Ізраїлю в Палестині, яка прямо порушує міжнародні норми і вимоги ООН. Стосовно ситуації в Україні представник «дому саудів» зазначив: «Настав час дотримуватися принципів Статуту ООН і відмовитися від подвійних стандартів і лицемірства великих держав» (URL: <https://www.kfcris.com/en/news/read/348>).

Провідні англійськомовні видання ОАЕ, такі як «The Arabian Post» та «Arab World Daily News», здебільшого присвячують російсько-українському конфлікту інформацію від західних інформантів про хід бойових дій і гуманітарну катастрофу в Україні. Разом з тим вони приділяють значну увагу економічним наслідкам війни. Зокрема, звертається увага на те, що Росія є другою за величиною країною з видобутку природного газу в світі. На їхню думку, введення західними країнами жорстких санкцій проти Росії матиме побічний ефект на світовому ринку нафти. РФ також постачає на світові ринки третину паладію та 10 % нікелю. Україна є одним з основних

експортерів неону, який використовується в напівпровідниках. Зазначається, що РФ та Україна є одними з головних постачальників добрив. Тому українська криза матиме серйозний вплив на сільське господарство та промислову економіку не лише у Європі, а і в всьому світі (URL: <https://thearabianpost.com/ukraine-crisis-gambit-for-new-world-order>).

Цілком природно, що найбільшу увагу російсько-українській війні приділяють у Туреччині. Ще задовго до початку російської агресії Турецька Республіка в особі діючого президента Р. Т. Ердогана неодноразово пропонувала себе в ролі посередника з метою недопущення подальшого погіршення російсько-українських відносин. Р. Т. Ердоган зазначав, що «готовий на все, щоб у регіоні запанував мир». Він повідомляв про свій намір зустрітися з Путіним у Москві, «щоб послабити напруження навколо України» (URL: <https://ua.krymr.com/a/turechychyna-ukraina-rosia-viyna-krym/31668967.html>). Безпосередньо напередодні вторгнення, 23 лютого, Р. Т. Ердоган зазначав, що Туреччина не може робити вибір на користь Росії чи України в можливому протистоянні та виступає за мирне вирішення ситуації, не відмовляючись від відносин з обома державами. Водночас, торкаючись ситуації навколо позачергового саміту НАТО, запланованого на 25 лютого, турецький президент висловлював думку про те, що реакція НАТО на російське вторгнення могла б бути рішучішою, і звертав увагу на те, що лише засудити вторгнення недостатньо (URL: <https://rus.err.ee/1608512477/turcija-prizvala-nato-zanjat-reshitelnuju-poziciju-vo-vojne-v-ukrainel>).

Адміністрація президента Туреччини 24 лютого розповсюдила офіційну заяву, що розглядає дії РФ як військове втручання. Р. Т. Ердоган 26 лютого зазначив: «Ми вирішили використати повноваження, дані нашій країні Конвенцією Монтре [щодо Чорноморських проливів], у такий спосіб, щоб запобігти кризі. Ми за дотримання територіальної цілісності. Ми вважаємо російську атаку неприйнятною». Під час телефонної розмови 4 березня В. Зеленський подякував Р. Т. Ердогану за послідовну підтримку. Перша леді Туреччини Е. Ердоган 5 березня відправила відеопослання дружині В. Зеленського та народу України зі словами підтримки. Р. Т. Ердоган 6 березня в телефонній розмові з В. Путіним намагався переконати останнього припинити бойові дії в Україні. Турецький президент 9 березня знову обрушився з критикою на міжнародні структури, нездатні протидіяти кризам та війнам сучасності. «Реакція міжнародних структур, зокрема РБ ООН, обмежується заявами. Це ганебно!» (URL: https://musavat.com/ru/news/erdogan-raskritikoval-mezhdunarodnye-struktury-i-oon-eto-postyдно_873771.html).

Разом з тим найбільше інформажентство Туреччини Anadolu Agency поширювало інформацію про можливі негативні наслідки від введення додаткових економічних санкцій проти РФ. Зокрема, ішлося про те, що Москва дала зрозуміти, що не має наміру припиняти експорт енергоресурсів. Однак якщо західні країни і їхні союзники продовжать заходи щодо

стримування, Росія все ж таки може піти на подібний крок. Водночас говорилося про те, що потенційними «альтернативами» для заміни російських газопостачальників для Європи можуть стати Катар, Туркменістан, Іран і країни Східного Середземномор'я (URL: <https://www.aa.com.tr/ru/анализ-новостей/аналитика-альтернативы-российскому-газу-для-европы/2528856>).

У червні Р. Т. Ердоган виступив із черговою мирною ініціативою, яку було присвячено створенню зернового коридору для України. Але в цьому випадку турецьким лідером могло керувати не стільки бажання допомогти Україні, скільки посилити електоральні позиції правлячої в Туреччині Партії справедливості та розвитку напередодні президентських і парламентських виборах є 2023 р. У разі реалізації проєкту створення «зернового коридору» Р. Т. Ердоган міг розраховувати на додаткові дивіденди як впливовий політик, спроможний розв'язувати проблеми глобального рівня. З іншого боку, створення контролюючого органу «зернового коридору» та його супутньої інфраструктури на території Туреччині могло б залучити додаткові голоси турків. Останні могли б розглядати такі дії команди Р. Т. Ердогана як захист президентом власних економічних інтересів країни (URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2022/Ukraine42022.pdf>).

З початку кризи Іран також дав зрозуміти, що не має намірів «вибирати сторону». Є три основні причини рішення Ірану залишатися нейтральним: по-перше, Москва не стояла рішуче з Тегераном у його конфронтації з адміністрацією Д. Трампа та Ізраїлем; по-друге, пріоритетом Ірану є відновлення ядерної угоди та скасування санкцій США, тому йому не потрібна конфронтація з Вашингтоном; по-третє, іранський політичний клас розділено щодо війни: одні звинувачують США в ескалації, а інші виступають із заявами на підтримку України та вимагають припинення російської агресії.

Спроби Росії зірвати ядерні переговори Ірану зі США у Відні знову показали суперечливість інтересів і пріоритетів обох сторін та взаємну недовіру, незважаючи на стратегічне партнерство, яке їх пов'язує. Якщо спроби відновити ядерну угоду в кінцевому підсумку зазнають невдачі, зближення Тегерана з Москвою буде посилено, а якщо ядерна угода буде досягнута, Іран, скоріше, відмежовуватиметься від РФ. Отже, російський напад на Україну може перетворитися на стимул для адміністрації Д. Байдена якнайшвидше відновити ядерну угоду з іранським керівництвом (URL: <https://www.aljazeera.com/opinions/2022/3/17/how-does-russias-invasion-of-ukraine-impact-the-middle-east>).

Висновки Aljazeera в цілому підтримують експерти одного з головних іранських аналітичних центрів «Institute of Iran Eurasian Research Institute» (Iras). На їхній погляд, головне занепокоєння Тегерану полягає в тому, що масштаби конфлікту між Росією та Заходом через кризу в Україні поширюватимуться на ядерні переговори Ірану, що, можливо, завадить сторонам домовитися про остаточний текст угоди. Тому цілком адекватною

відповіддю на фактично провокативні дії РФ у Відні стала відверта та інтенсивна критика російської політики в іранських ЗМІ. Зокрема, поширювалися звинувачення Москви у використанні Тегерану для впливу на Захід і заклики до прямих переговорів між Іраном і Сполученими Штатами Америки щодо ядерної угоди (URL: <https://iras.ir/en/russias-attack-on-ukraine-raises-stakes-for-iran-nuclear-talks>).

Водночас звертають на себе увагу кроки таких діючих та умовно колишніх представників іранського керівництва, як глава МЗС Ірану Хосейн Амір Абдоллахіян і екс-президент ІРІ М. Ахмадінежад. Ідеться про намагання голови іранського зовнішньополітичного відомства створити умови для продуктивних контактів між міністром закордонних справ України Д. Кулебою та С. Лавровим у контексті політичного врегулювання конфлікту (URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/world/glava-mid-irana-peredal-lavrovu-poslanie-ot-kuleby-15032022-455156>). З іншого боку, текст запису М. Ахмадінежада у твітері свідчить про його однозначну підтримку: «Великий народ України. Президент Зеленський. Ваш шляхетний опір, що майже не має рівних, розкрив сатанинські плани ворогів людства. Упевнений, що велика нація Ірану підтримує вас і захоплюється вашою героїчною завзятістю» (URL: https://www.dialog.ua/world/247373_1646312426). У цьому контексті варто додати, що в політичній традиції, яка склалася в ІРІ, колишніх політиків високого рангу не буває. Після завершення кар'єри вони все одно залишаються в «обоймі».

На відміну від зазначених вище центрів сили ісламського світу, мусульманські республіки, що з'явилися після розпаду колишнього СРСР, значною мірою інтегровані з РФ в економічній та/або військово-політичній сферах, тому вимушені займати нейтральну позицію. Проте остання далеко неоднорідна. Від доброзичливого нейтралітету найбільш економічно розвинутих і багатих вуглеводнями Казахстану та Азербайджану до фактичної підтримки Кремля з боку формально нейтральних Киргизстану й Таджикистану.

Незважаючи на підписану з Москвою напередодні російського вторгнення до України союзницьку декларацію, офіційно Азербайджан зайняв нейтральну позицію щодо війни між двома країнами. Проте всі провладні медіа підтримують позицію Києва. Уже 26 лютого президенти Туреччини та Азербайджану запропонували В. Зеленському організувати переговори з Росією (URL: https://musavat.com/ru/news/ilham-aliev-i-erdogan-predlozhili-zelenskomu-pomosh-v-organizacii-peregovorov-s-rf_871047.html).

Перед будівлею Посольства України в Баку 27 лютого відбулася досить багатолюдна за місцевими мірками акція на підтримку України, яка не могла б відбутися без дозволу місцевої влади. Азербайджан постачає в Україну гуманітарну допомогу, нафту й нафтопродукти. Водночас Росія для Азербайджану – основний ринок для нафтогазового експорту, а також для сільгосппродукції. Зниження платоспроможності росіян вдарить по

азербайджанському бізнесу, зав'язаному на постачання до Росії. Крім того, за офіційними даними, у РФ перебуває 600 тис. трудових мігрантів з Азербайджану, загалом там проживає понад 2 млн етнічних азербайджанців. Майже половина всіх грошових переказів надходить у країну з РФ. З України – близько 4 % (URL: <https://www.dw.com/ru/pozicija-azerbajdzhana-po-ukraine-mezhdu-dvuh-ognej-ili-na-dvuh-stuljah/a-61082991>).

Казахстан є союзником Росії щодо Організації договору про колективну безпеку (ОДКБ) та входить до Євразійського економічного союзу (ЄАЕС), але на офіційному рівні країна дотримується нейтральної позиції щодо війни в Україні (URL: <https://www.dw.com/ru/kak-gosudarstvennye-smi-kazahstana-osveshajat-voynu-rf-protiv-ukrainy/a-61176127>). У цьому контексті майже знаковою подією стало невизнання Казахстаном незалежності тимчасово окупованих Росією територій Донецької та Луганської областей, а також відмова відправити в Україну казахстанський контингент військ ОДКБ (URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2022/02/26/7325985>). Крім того, 25 лютого в Казахстані запустили петицію проти війни в Україні. Її автори наголошують, що війна не має бути способом вирішення конфліктів та територіальних претензій, і вважають, що кожен громадянин Казахстану, який засуджує вторгнення російських військ в Україну, повинен мати можливість висловити свою думку (URL: <https://www.the-village-kz.com/village/city/news-city/21483-pravozaschitniki-kazahstana-zapustili-petitsiyu-protiv-voyny-v-ukraine>).

Нейтральний підхід в основному зберігається й у висвітленні війни в Україні з боку республіканських ЗМІ, які отримують державне фінансування. Редакціям рекомендовано відмовитися від публікації матеріалів та телесюжетів з вираженою підтримкою позицій Києва чи Москви. Водночас спостерігається певна смислова різниця публікацій залежно від мови, якою працює видання – російською чи казахською. У казахських редакціях більше симпатій до української сторони, особливо в аналітичних матеріалах (URL: <https://www.dw.com/ru/kak-gosudarstvennye-smi-kazahstana-osveshajat-voynu-rf-protiv-ukrainy/a-61176127>).

Проте останнім часом у публікаціях і телепередачах російськомовних ЗМІ, що фінансуються державою, також проглядається тенденція зростання симпатій до України. В інтернет-виданнях стали частіше з'являтися фотографії, що шокували всю світову спільноту, зруйнованих російськими військовими в Харкові, Києві або Маріуполі житлових будинків, шкіл і дитячих будинків, а в ефірі новинних телеканалів заяви українського Президента В. Зеленського з жорсткою критикою на адресу керівництва Російської Федерації.

Уже на початку березня Казахстан почав надсилати до України гуманітарну допомогу. З початку йшлося про 25 найменувань медичних препаратів загальною вартістю понад 2,2 млн дол. і вагою 82 т, а станом на травень 2022 р. бруто показник перевалив за 200 т. Також влада Казахстану дозволила своїм громадянам влаштовувати мітинги на підтримку України.

Наймасовіший з них у березні в Алмати. В акції взяло участь понад 2 тис. осіб. Загальне посилення зводилося до фрази «Нас рятувати точно не треба». Воно було звернено до російської влади, яка стверджує, що «рятує» народ України від «націоналістів» (URL: <https://www.dw.com/ru/kak-gosudarstvennyye-smi-kazahstana-osveshchajut-voynu-rf-protiv-ukrainy/a-61176127>).

Не стоїть осторонь подій і Узбекистан. Офіційний Ташкент 17 березня закликав до дипломатичного вирішення конфлікту в Україні, заявивши, що не визнаватиме самопроголошені «республіки», створені підтримуваними Росією сепаратистами. Глава МЗС А. Камілов заявив, що Узбекистан виступає проти війни в Україні та має намір підтримувати добрі відносини як з Москвою, так і з Києвом. Така позиція насамперед обумовлена тим, що Узбекистан з 2020 р. є спостерігачем у рамках Євразійського економічного союзу (ЄАЕС). Економіка Узбекистану значною мірою залежить від експорту в Російську Федерацію і грошових надходжень у республіку, які генерує узбецька громада в РФ (URL: <https://www.golosameriki.com/a/uzbekistan-conflict-ukraine-resolution/6489520.html>).

Ще більш складана політико-економічна ситуація склалася в ще одного учасника ЄАЕС – Киргизькій Республіці, президент якої С. Жапаров 26 лютого під час телефонної розмови з В. Путіним висловив підтримку дій РФ із «захисту» мирного населення Донбасу. «С. Жапаров, наголосивши на відповідальності Києва за зрив Мінських домовленостей, висловив підтримку рішучих дій російською стороною щодо захисту мирного населення Донбасу», – ідеться в повідомленні інтернет-ресурсу «dsnews.ua» (URL: https://www.musavat.com/ru/news/zhaparov-podderzhal-dejstviya-putina-pozashite-naseleniya-donbassa_870897.html). Проте не всі киргизстанці згодні зі своїм президентом. Так, активісти руху «Киргизстан проти Митного союзу» засудили російську агресію і військові злочини проти України. Вони поширили заяву щодо ініціювання виходу країни з ЄАЕС та ОДКБ, а також припинення роботи російських ЗМІ, які виправдовують геноцид українського народу. Водночас значний інтерес становить коментар щодо відкликання українського посла з Киргизстану директора департаменту інформації МЗС республіки Н. Суєркулова, який наголосив, що такий крок – це суверенне право будь-якої держави. Разом з тим дипломат зазначив: «Особливо трагічно, що до нинішнього конфлікту залучено два братські народи, і не вдалося уникнути людських жертв. Ми з великим розчаруванням бачимо, що сьогодні світ, замість об'єднання, по суті, іде шляхом поділу на правих і неправих, шляхом безрозбірливого навішування ярликів. У момент активного розвитку конфлікту ми не від усіх чули заклик до миру. У цей український небезпечний час закликаємо всіх об'єднатися для спільного миру» (URL: <https://www.aa.com.tr/ru/мир/бишкек-выступает-за-мирное-разрешение-конфликта-между-украиной-и-рф-мид/2521263>).

Такі підходи цілком корелюють з інформацією ексглави Комітету національної безпеки Казахстану А. Мусаєва про те, що не тільки

Киргизстан, а й Таджикистан під тиском Росії на конфіденційному рівні висловив готовність надати військову допомогу агресору. Військова техніка, боєприпаси, а також частково російський контингент із цих центральноазіатських республік вивозилися до РФ для застосування його на війні (URL: <https://world.segodnya.ua/world/wnews/rf-zastavila-kyrgyzstan-i-tadzhikistan-dat-oruzhie-na-voynu-s-ukrainoy-1606421.html>).

Державні ЗМІ Туркменістану традиційно не повідомляють про політичні хвилювання на пострадянському просторі. Поза увагою залишалися: масові протести в Білорусі, вуличні протести в Киргизії та подальший державний переворот, народне повстання в Казахстані, а тепер і війна між Росією та Україною, що триває (<https://rus.azathabar.com/a/31730141.html>). Це стосується й офіційного сайту МЗС республіки. Наприклад, станом на 20 березня у розділі «Актуально» з п'яти топових новин жодної, як і раніше, не було присвячено війні в Україні. Натомість ішлося про те, що «відбулися заходи за участі президента Туркменістану з нагоди Всесвітнього дня велосипеда» (URL: <https://www.mfa.gov.tm/ru>). З одного боку, влада країни намагається уникнути необхідності висловлювати свою чітку позицію, що може нашкодити взаємовідносинам з партнерами, а з іншого боку, створює всередині країни інформаційний вакуум, що консервує існуючий суспільно-політичний лад.

Отже, жорстка поразка Росії не збігається з економічними та/або політичними інтересами більшості провідних мусульманських країн, які в такому випадку, зокрема, побоюються значного посилення впливу на них з боку США. У свою чергу, мусульманські республіки колишнього СРСР на сьогодні значною мірою інтегровані з РФ в економічній сфері (експортні операції, заробітчани) та/або у військово-політичній (через ОДКБ). Тому й інші країни дотримуються нейтралітету, який, у свою чергу, можна умовно градувати від проукраїнського до латентно проросійського. Такі країни, як Іран і Катар, цілком спроможні замінити російське постачання природного газу до Європи. Саудівська Аравія, Емірати та Іран у змозі значно збільшити видобуток нафти, щоб ціни на неї не давали змоги Кремлю посилювати його зовнішню агресію. До того ж монархії Перської затоки мають величезні вільні гроші, які могли б бути в нагоді під час післявоєнного відновлення України. Турецька активність щодо організації переговорного процесу здатна стати ще одним важливим кроком на шляху мирного врегулювання. Гуманітарна допомога й доброзичливий нейтралітет з боку Азербайджану, Казахстану та Узбекистану також не будуть зайвими в умовах війни, що триває.

Економічний ракурс

О. Рябоконт, мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Про деякі чинники західного санкційного тиску, які істотно обмежують або нівелюють вплив на економічну і політичну сферу РФ

З кінця лютого 2022 р. ряд держав і міжнародних організацій запровадили шість великих пакетів обмежувальних політичних та економічних заходів щодо Російської Федерації та ряду російських осіб й організацій, які причетні до вторгнення російських військ в Україну. Введені санкції включають масштабні обмеження фінансової системи Росії (включаючи Центробанк і найбільші банки), діяльності безлічі російських державних і приватних компаній, окремих галузей економіки, а також закриття повітряного простору й морських портів, персональні санкції проти керівництва Росії, найбільших підприємців і членів їхніх сімей.

Попередні оцінки та прогнози щодо ефективності, часу дії та результатів уже введених обмежувальних заходів висловлюються різні, тому обмежимося лише коротким оглядом найбільш знакових експертних оцінок. За розрахунками Інституту світової економіки в Кілі та Австрійського інституту економічних досліджень, довгострокові безперервні санкції можуть призвести до щорічного скорочення російського ВВП на 9,71 %. Міжнародне рейтингове агентство «Moody's» знизило рейтинг РФ зі сміттевого до переддефолтного. За прогнозами агентства, ВВП знизиться на 7 % у 2022 р. і санкції призведуть до значного руйнівного ефекту для російської економіки. Економічні експерти Bloomberg спрогнозували падіння російського ВВП за підсумками 2022 р. на 9 %. Європейський банк реконструкції та розвитку прогнозує падіння російського ВВП за підсумками 2022 р. на 10 %. Експерти Світового банку оцінили скорочення ВВП РФ у 2022 р. на 11,2 %. МВФ спрогнозував перехід Росії із шостого на сьоме місце у світі за розміром ВВП (ППЗ) у 2024 р. У департаменті ООН з економічних та соціальних питань очікують 10-відсоткове скорочення економіки РФ у 2022 р. через безпрецедентні торгові та фінансові санкції.

Безпосередньо в РФ прогнози щодо впливу санкцій на економіку дещо оптимістичніші, ніж західні оцінки, але теж далеко нерайдувні. Мінекономіки представив свій прогноз, згідно з яким ВВП у 2022 р. скоротиться на 7,8 %, а у 2023 р. – на 0,7 %. Зростання економіки на 3,2 % очікується у 2024 р.

Аналітики інституту «Центр розвитку» НДУ ВШЕ підраховали, що якщо антиросійські санкції діятимуть до 2030 р., то темпи зростання ВВП країни знижуватимуться на 1–1,5 % щороку. При цьому доходи населення не встигатимуть за динамікою ВВП, тому що загальні витрати економіки зростатимуть, витісняючи витрати на працю. Щодо перспектив відкриття економіки для експорту та імпорту експерти дають різні оцінки, але

усереднена оцінка зводиться до того, що до кінця десятиліття частка російського експорту у ВВП знизиться на 5–7 %.

Свій варіант розвитку подій презентували й аналітики Центробанку РФ. У червневому прогнозі Центробанку прописано зниження економіки на 7,5 % у 2022 р., у 2023 р. – нульове зростання, а у 2024 та 2025 р. – зростання ВВП на 1,8 %. Очікувані середні темпи зростання ВВП у 2026–2030 рр. експерти, опитані Центробанком, оцінили на рівні 1,5 % на рік. До введення санкцій аналітики очікували на зростання економіки в 2022 р. на 2,4 %, а в наступні два роки – на 2,1 і 2 %.

У квітні ВВП Росії знизився в річному вираженні на 3 %. Серед основних причин зниження Мінекономіки називає транспортно-логістичні обмеження й навіть скорочення внутрішнього попиту. З базових галузей економіки істотний спад продемонстрували оптова торгівля (–11,9 % у квітні після –0,3 % у березні) та вантажний транспорт (–5,9 % після +3,6 %).

Голова Рахункової палати РФ А. Кудрін заявив, що російська економіка перебудовуватиметься півтора-два роки: у цей час ВВП знижуватиметься, а потім перейде до зростання. За його словами, масштаб змін поки що тільки проявляється в міру набуття чинності санкцій. Раніше він стверджував, що цього року додаткові витрати бюджету РФ на стабілізацію економіки можуть становити понад 4 трлн руб.

Утім кілька місяців з початку дії масштабних міжнародних санкцій щодо РФ уже дали експертній спільноті деякі факти для осмислення їхніх сильних і слабких сторін. Як і факторів, що впливають на їхню ефективність. Західні аналітики дедалі більше звертають увагу на кілька об'єктивних та суб'єктивних факторів, які на сьогодні дають змогу владі РФ істотно обмежити, а подекуди й нівелювати ефективність запроваджених міжнародних санкцій.

Головних у тому числі виділяють два. Перший – серйозне післяпандемійне зростання світових цін на ресурсні товари та енергоносії, що є основою економіки та експорту РФ. Можна скільки завгодно згадувати факт незначної частки російської економіки у світовому ВВП, але при цьому треба пам'ятати як мінімум дві речі. По-перше, значна частина російської економіки перебуває в тіні, тому реально оцінити її розміри досить складно. По-друге, економіка РФ складається переважно з реальних активів, насамперед з тих же найбагатших природних ресурсів, які нині й зростають у ціні, у тому числі й щодо продуктів «сервісної економіки». Безумовно, за останній рік світовий ринок відчув, що нафта, газ, вугілля, зерно, олійні, ліс, чорні, кольорові метали, інші подібні ресурси – це набагато серйозніше, ніж передбачалося раніше.

Другим фактором є несподівано сильна та професійна протидія санкціям з боку економічного блоку російського уряду. Тут насамперед треба виділити главу російського Центробанку Е. Набіулліну, міністра фінансів А. Силуанова, колишнього міністра економічного розвитку, главу «Сбербанку» Г. Грефа та інших менш відомих широкому загалу осіб. Ряд західних

експертів уже зазначали, що певні успіхи в російській економіці, яка нині під санкціями, зумовлені не лише професіоналізмом російського економблоку, а й рядом сприятливих зовнішніх факторів. Проте економблок у Москві талановито та професійно цими факторами користується.

Наприклад, у статті видання «The Wall Street Journal» (URL: <https://www.wsj.com/articles/russias-inflation-eases-giving-government-economic-breathing-room-11654712784>) зазначається, що «зниження рівня інфляції відкриває шлях для подальшого зниження відсоткових ставок, але перспективи зростання залишаються похмурими після вторгнення в Україну», також подається дуже висока оцінка діяльності російської економічної влади в реальних умовах санкцій.

На самому початку тексту акцентується думка, що відновлення рубля допомагає підтримати економіку Росії та продовжити військові дії в Україні. Наведемо кілька цитат із цієї статті з деякими скороченнями: «Річний рівень інфляції знизився в травні вперше після вторгнення країни в Україну, що вказує на те, що зростання цін, яке сковувало економіку, починає слабшати...»; «Можливо, інфляція вже досягла піку, і найближчими місяцями ціновий тиск, ймовірно, ще більше ослабне» (слова Л. Піч, економіста Capital Economics).

Споживчі ціни швидко зросли протягом кількох тижнів після того, як західні уряди відреагували на вторгнення пакетом санкцій, які відтоді були розширені, що призвело до послаблення рубля та підвищення вартості імпорту.

З того часу Центральний банк звернув назад падіння рубля, об'єднавши первісне подвоєння ключової процентної ставки із заходами, які змусили компанії купувати рублі, обмежили суму доларів, яку росіяни можуть знімати з банківських рахунків в іноземній валюті, та заборонили банкам продавати іноземну валюту клієнтам.

У зв'язку з уповільненням інфляції Центральний банк почав скасовувати початкове підвищення ставки на початку квітня і, як очікується, наблизить свою ключову ставку до ставки до вторгнення. У міру відновлення курсу рубля Росія також послабила деякі обмеження, накладені на її жителів після вторгнення.

Стимування зростання інфляції навряд чи повністю захистить росіян від економічної шкоди, завданої війною та санкціями, запровадженими західними урядами. Існує також ризик того, що інфляція знову підніметься, оскільки західні санкції скоротять пропозицію товарів та послуг у найближчі місяці. Хоча обмежений доступ до фінансових і логістичних мереж призвів до різкого скорочення російського імпорту в останні місяці, багато західних компаній пішло з країни.

Інститут міжнародних фінансів підрахував, що п'ята частина західних компаній, що відходять, виробляла «дискреційні» споживчі товари, а ще 10 % «виробляли товари першої необхідності».

Експерти також звертають увагу на той факт, що багато країн Азії, Африки та Латинської Америки хоча в цілому й дотримуються санкційних обмежень проти РФ, однак мають свої відмінні від країн Заходу інтереси. При цьому вони не настільки залежать від Заходу, щоб виконувати санкції беззаперечно. По-перше, економічне співробітництво з РФ цих країн традиційно вигідно, а по-друге, протистоїть політичному тиску лідерів країн Заходу, зокрема в питанні санкцій ці країни демонструють свою суб'єктність.

Що ж до ряду невдалих спроб лідерів країн Заходу спонукати країни Азії, Африки та Латинської Америки на приєднання до санкцій проти РФ, треба звернути увагу на статтю у виданні «The New York Times» «Байден прагне розширити коаліцію проти Росії, але зустрічає опір» (URL: <https://www.nytimes.com/2022/06/11/us/politics/russia-biden-sanctions.html>).

Видання констатує, що поки що невдачею закінчуються спроби американців істотно змінити позиції Бразилії, Ізраїлю, Індії, країн Перської затоки, ПАР та ін. Не кажучи про Китай. «З наростаючою наполегливістю адміністрація Байдена намагається вмовити або переконати країни, які Вашингтон вважає нейтральними в конфлікті, включаючи Індію, Бразилію, Ізраїль та арабські держави Перської затоки, приєднатися до кампанії економічних санкцій, військової підтримки та дипломатичного тиску для подальшого ізолювання Росії й покласти рішучий кінець війні. Досі лише деякі з них, якщо взагалі такі були, виявили бажання відгукнутися, незважаючи на їхні партнерські відносини зі Сполученими Штатами Америки щодо інших важливих питань безпеки», – пише The New York Times.

Крім того, The New York Times звертає увагу, що під тиском Заходу зазначені країни можуть домовитися про поглиблення таких альянсів, як БРІКС, куди входять Росія, Китай, Індія, Бразилія та Південна Африка.

Відлунням до цієї публікації відгукується свіжа стаття в українському «Дзеркалі тижня» «У гонці за призове місце у забезпеченні миру продуктами чи не забуде Україна нагодувати своїх громадян...» (URL: https://zn.ua/macrolevel/v-honke-za-prizovoe-mesto-v-obespechenii-mira-produktami-ne-zabudet-li-ukraina-nakormit-svoikh-hrazhdan.html?fbclid=IwAR3rh9a6AfzatG__W8mQwjct2_t2TSnCxsalME_guVo pAefqdHOP6B).

Процитуємо деякі важливі тези українського видання щодо ряду країн Азії та Африки, які є важливими торговельно-економічними партнерами України: «Ви звернули увагу, що жодна з країн, які до 24 лютого активно купували зерно в Україні, не почала виступати з протестами проти війни чи з чимось іншим, а тихенько поїхала до інших держав домовлятися.

Можна навіть не звертатися до мольфарів, щоб зробити висновок, що більшість країн, які зазвичай імпортують з України, знайдуть інші джерела поповнення засіків... (зазначимо той факт, що РФ також традиційно є одним з найбільших агроекспортерів, зокрема зернових та олійних культур. – Прим. авт.)

Заяви про голод, кризу і далі за текстом – це заяви. Світ неспроможний чекати: виникнуть нові домовленості, угоди, ланцюги логістики. Повертати місце під сонцем завжди важче, ніж просто утримувати його.

За останні місяці список тих, хто ставить на перше місце власного споживача, розширюється. У перекладі простою мовою це означає – часи дешевого продовольства закінчилися. У тому числі в Україні».

Коментарі зайві.

Особливо зазначимо, що в західних медіа дедалі більше звертають увагу на деякі важливі прорахунки при введенні обмежувальних санкцій проти РФ з боку США, Євросоюзу та інших країн. Таким чином, економічне становище РФ в умовах санкцій у ряді питань не погіршилося, а, навпаки, навіть покращало.

У цьому сенсі показовою є стаття в британському виданні «The Guardian» «Росія виграє економічну війну – і Путін не наблизився до виведення військ» (URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2022/jun/02/russia-economic-war-ukraine-food-fuel-price-vladimir-putin>). У матеріалі зазначається, що тепер стало очевидним, що обмеження не спрацювали так, як мали, оскільки ціни на газ і нафту з РФ тільки зросли. Росія отримує достатньо фінансування для продовження спецоперації в Україні через торговий баланс, що збільшився, тобто співвідношення вартості експорту до імпорту.

Також зросла вартість нафтопродуктів на світовому ринку у зв'язку із частковою заборонаю у ЄС на ввезення російської нафти, це забезпечило владі РФ черговий фінансовий успіх. Крім того, у квітні зріс експорт нафти до Китаю більше ніж на 50 % порівняно з 2021 р., хоча Європа поступово відлучається від споживання російських енергоресурсів.

У Великій Британії інфляція поки що б'є рекорди, досягнувши 9 %, найвищого рівня за останні 40 років. Те саме відбувається з цінами на бензин. Західні економіки увійшли в період повільного зниження, ставши жертвами інфляції. Тим часом рубль завдяки державному контролю поки займає сильні позиції.

Автор матеріалу анонсував підвищення кредитних ставок та зростання безробіття в західних країнах. За його словами, проблеми будуть особливо помітні у ЄС, оскільки європейські країни більш залежать від російського палива, ніж Велика Британія.

Водночас, за даними фінського Центру досліджень енергетики та чистого повітря (URL: <https://energyandcleanair.org/publication/russian-fossil-exports-first-100-days>), РФ за перші 100 днів війни заробила 93 млрд євро на експорті викопного палива – нафти, газу та вугілля. При цьому саме Євросоюз імпортував 61 % цього обсягу на суму близько 57 млрд. Зокрема, дохід включає приблизно 46 млрд євро за сиру нафту, 24 млрд – за трубопровідний газ, 13 млрд – за нафтопродукти, а також 5,1 млрд – за ЗПГ, 4,8 млрд – за вугілля.

Крім того, це дало змогу РФ продавати в Азію, насамперед таким великим споживачам, як Індія та Китай, нафту й газ з великими знижками, що компенсуються зростанням цін на західних ринках.

В опублікованому на сайті CNN матеріалі «Чому Росія не страждає, навіть перебиваючи газ Європі» (URL: <https://edition.cnn.com/2022/06/01/energy/eu-russia-gas-cut-off-value/index>) ідеться про те, що доходи РФ від постачання газу до Європи за перші два місяці війни зросли вдвічі порівняно з аналогічним періодом 2021 р., хоча обсяги поставок впали.

Видання зазначає, що в перші п'ять місяців цього року експорт газу з РФ за межі країн СНД упав на 28 %, а за підсумками року очікується зниження постачання ще на 20 млрд куб. м. Але через зростання цін на газ його експорт до ЄС за два місяці після початку війни в Україні «приніс» Москві 47 млрд дол., що вдвічі більше, ніж за аналогічний період 2021 р. Експерти S&P Global Commodity Insights вважають, що «малоймовірно, що РФ отримуватиме значно менше доходів, поки не буде проведено подальших скорочень поставок газу».

Видання висловлює припущення, що в міру відмови ЄС від газу з РФ Росії буде важче шукати альтернативних покупців, так як вона постачає газ трубами, які ще потрібно будувати.

Така ситуація і з експортом російської нафти, про що з посиланням на Міжнародне енергетичне агентство (МЕА) повідомляє агентство «Bloomberg» у публікації «Доходи від продажу нафти в Росії зросли на 50 % цього року, незважаючи на бойкот, повідомляє МЕА» (URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-05-12/russia-oil-revenue-up-50-this-year-despite-boycott-iea-says>).

Експерти зазначають, що зростання доходів РФ від продажу нафти відбулося, незважаючи на те що торгові обмеження після вторгнення в Україну змусили багатьох нафтопереробників відмовитися від її постачання. У 2022 р. РФ щомісяця заробляла близько 20 млрд дол. від сукупного продажу нафти й нафтопродуктів (близько 8 млн барелів на день).

На сьогодні російські постачання нафти тривають, незважаючи на те що Європейський Союз наближається до заборони на її імпорт, а міжнародні нафтові компанії, такі як «Shell» та «TotalEnergies SE», зобов'язуються припинити закупівлю в Росії. Проте країни Азії залишаються зацікавленими покупцями, а Китай та Індія забирають нафту, від якої планують відмовитися країни ЄС.

Разом з тим скорочення потоків російських нафтопродуктів (дизельного палива, мазуту та бензину) посилило напруженість на світових ринках. Запаси скорочувалися сім кварталів поспіль, при цьому запаси так званих середніх дистилатів нині найнижчі з 2008 р.

Щоправда, у МЕА висловлюються припущення, що незабаром зростання споживання скоротиться, що може послабити Росію. За оцінками агентства, минулого місяця постачання скоротилося на 1 млн барелів на день,

а в другій половині року ці втрати можуть потроїтися. Санкції ЄС проти російських державних підприємств, включаючи «Роснефть», набули чинності 15 травня, і має місце тенденція до ще більшої заборони російських поставок. «У разі погодження нове ембарго прискорить переорієнтацію торгових потоків, яка вже відбувається, і змусить російські нафтові компанії закривати більше свердловин», – ідеться в повідомленні МЕА.

Крім того, на Заході ряд аналітичних компаній потроху починають озвучувати, що санкції щодо РФ це не тільки надовго, а й «обоюдогостро», що загрожує економічною стагнацією та погіршенням рівня життя для багатьох країн (URL: <https://www.woodmac.com/horizons/the-big-ban-global-commodities-in-a-post-ukraine-war-world>).

Аналітики Wood Mackenzie прогнозують, що ціни на нафту найближчими роками збережуться на високому рівні у зв'язку з перерозподілом поставок і зміною логістики на світових ринках, не знизить її вартість навіть можливе зниження попиту, тобто економічна стагнація, що наближається. «Нижчий попит пом'якшить напруженість на ринку, але вартість нафти залишиться високою: нова й менш ефективна торгова рівновага означає, що ціни збережуться на поточному рівні, перш ніж підуть вниз. Надалі вони, як і раніше, будуть вищими, ніж ми припускали до конфлікту в Україні. При цьому ціна за барель Brent відкотиться до 85–90 дол. лише до 2025 р., а маржа нафтопереробки у Європі залишиться високою до 2030 р.», – ідеться в аналітичному огляді.

У Wood Mackenzie також зазначають, що Росія, незважаючи на західні санкції, змогла перерозподілити поставання нафти: «Пряма заборона на імпорт з Росії до ЄС лише прискорює перерозподіл торгівлі нафтою та нафтопродуктами, який уже розпочався».

Крім того, Wood Mackenzie зазначає, що споживачам у ЄС, США та ряді інших країн не варто чекати зниження цін на моторне паливо найближчим часом. Ситуація може лише частково змінитися в бік зниження цін на бензин та дизель ближче до 2024 р.: «Світовий ринок дизпалива розбалансовано, виробництво відстає від попиту приблизно на 800 000 б/с. Із цієї причини цього року цифри на АЗС у менший бік точно не зміняться, а з другої половини 2023 р., можливо, лише почнуть плавне зменшення». Але це може статися за рахунок запуску кількох великих НПЗ у країнах Азії та Африки, зокрема на Близькому Сході. У планах нові НПЗ у Саудівській Аравії (у Джизані з потужністю 400 тис. б/д), Нігерії (НПЗ Dangote – 650 тис. б/д), Кувейті (НПЗ Ель-Зуре – 615 тис. б/д) та кілька великих в Китаї та Індії.

Узагалі, у Wood Mackenzie вважають, що з усіх вуглеводнів ЗПГ виглядає найбільш привабливий ним варіантом для інвестицій у найближчі кілька років. Адже обмеження на російський газ та інші санкції призведуть до посилення конкуренції за ЗПГ: Європа дуже гостро конкуруватиме з Азією на дуже обмеженому ринку ЗПГ, як мінімум, до 2026 р.

Ще одним важливим фактом, який серйозно обмежує ефективність міжнародних санкцій щодо РФ, є те, що навіть серед ключових країн ЄС

«згоди немає» із цього питання. Ідеться не про політику блокування європейського нафтового ембарго щодо РФ з боку Угорщини, про що багато писалося в ЗМІ. Насамперед це стосується провідних країн Євросоюзу.

Це дає підстави і для країн третього світу також ігнорувати вимоги приєднатися до санкцій. Зокрема, Індія вже заявляла свою категоричну незгоду з тиском на неї в цьому питанні, аргументуючи тим, що Європа, Німеччина та Франція продовжують інтенсивний торговельно-економічний обмін з РФ.

Показовою в цьому плані є стаття в британському виданні «The Daily Express» під назвою «Макрон зраджує Україну, імпортує з Росії паливо, незважаючи на військові звірства Путіна» (URL: <https://www.express.co.uk/news/science/1625054/macron-betrays-ukraine-france-energy-imports-russia-putin-war>). «...Франція, Бельгія та Нідерланди закупили партії російського палива за зниженими цінами. У квітні та травні Франція отримала дюжину партій зрідженого природного газу та інших продуктів на викопному паливі на суму майже 900 млн євро. Оскільки ЄС розглядає можливість посилення санкцій проти Росії, Франція збільшила свій імпорт, щоб стати найбільшим покупцем ЗПГ у світі», – зазначає The Daily Express.

Німеччина також не відстає від Франції, про що повідомляє видання «Deutsche Welle». У самому тексті статті йдеться про те, що хоча фізичний російський експорт енергоресурсів до Німеччини і знизився, однак у грошах зріс майже наполовину. Повідомляється, що у квітні 2022 р. РФ експортувала до Німеччини продукцію на 3,7 млрд євро. Причому цю суму вони отримали за обсяги продукції менші, ніж рік тому.

Зростання доходів РФ відбулося через зростання цін на нафту та газ – основні статті російського експорту до ФРН. Вартість проданих росіянами німцям нафти та газу збільшилася на 37,8 % – до 2,2 млрд євро. Крім того, РФ постачала Німеччині кокс і нафтопродукти (+94,3 % – до 0,4 млрд євро), а також вугілля (+334,7 % – до 0,4 млрд євро).

Враховуючи сказане вище, зазначимо той факт, що через кілька місяців від початку масштабних міжнародних санкцій щодо РФ закордонні та українські органи влади, міжнародні організації та експертна спільнота вже мають чималий масив інформації для осмислення й оцінки як сильних, так і слабких сторін санкційної політики, а також ряд факторів, що впливають на її ефективність. У цьому аналітичному огляді розглянуто лише ті її актуальні проблеми, які на сьогодні і в найближчому майбутньому істотно обмежуватимуть або нівелюватимуть ефект санкцій на російську економічну та політичну сфери. Отже, не сприятимуть якнайшвидшому завершенню російсько-української війни з позитивним для України результатом. Такі фактори та тенденції (як і ті, які ще виявляться в майбутньому) мають бути проаналізовані та враховані в подальших рішеннях органів влади України щодо ведення внутрішньої й зовнішньої політики.

Ринок української робочої сили під впливом повномасштабного військового вторгнення Росії

Повномасштабне вторгнення військ Росії на територію нашої держави в лютому 2022 р. кардинально вплинуло на розвиток ринку української робочої сили. Цей вплив має диференційований характер, відбувається за кількома напрямками та змінюється в часі.

Насамперед із самого початку повномасштабного вторгнення російських військ відбувався масовий відтік населення з регіонів України, що зазнали цього вторгнення або опинилися під його загрозою. Зокрема, як зазначала ще на початку нинішньої повномасштабної російської військової агресії директор Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України Е. Лібанова, «за найскромнішими оцінками, з десяти областей активного воєнного протистояння (Вінницької, Донецької, Запорізької, Київської, Луганської, Миколаївської, Сумської, Харківської, Херсонської, Чернігівської) виїхало сім мільйонів осіб. За даними прикордонників, з 24 лютого до 18 березня перетнули державний кордон приблизно 2,7 мільйона осіб (переважно мами з дітьми), а ще понад чотири мільйони (і в складі цієї групи доволі багато чоловіків) перебувають у західних областях» (URL: <https://zn.ua/ukr/SOCIUM/vijna-z-rosijeju-jak-dati-robotu-bizhentsjam-i-shcho-roboti-pislja.html>). Щоправда, з того часу картина вимушеної міграції українців дещо змінилась. Це питання, в контексті розвитку ринку української робочої сили, ми проаналізуємо пізніше.

У результаті цих подій чимало підприємств чи то частково, чи то повністю втратили свою робочу силу. Згодом, у процесі бойових дій, багато об'єктів вітчизняної економіки почали зазнавати пошкоджень і руйнувань. Серйозних порушень зазнала й логістика поставок сировини, палива та комплектуючих і вивозу готової продукції з підприємств. Це також призвело до скорочення робочих місць, навіть якщо відповідні працівники не полишали місць свого проживання та праці. Крім того, зміна кількості робочих місць відбувалася і в процесі переміщення підприємств до нових місць розташування. Найчастіше, якщо виходити з повідомлень ЗМІ, кількість робочих місць при цьому зменшувалася, принаймні спочатку.

Зазначимо, що наслідком повномасштабних бойових дій на території України стало спрощення структури попиту населення на товари і послуги. У результаті попит на деякі товари і послуги на вітчизняному ринку сильно зменшився, а на деякі, навпаки, значно зріс. Особливо, це стосується сфери послуг безпосередньо для населення, де диференціація попиту відбувалася за критеріями задоволення найактуальніших потреб людей. Така зміна структури попиту населення на товари і послуги відповідним чином позначилася й на структурі та обсягах попиту на робочу силу в Україні. Тобто в деяких сегментах вітчизняного ринку праці існує надлишок робочої

сили, а у деяких – її дефіцит. При цьому великі відмінності на ринку робочої сили існують між регіонами України.

Треба звернути увагу також і на те, що повномасштабне вторгнення російських військ на територію нашої держави вплинуло і на пропозицію української робочої сили за кордоном. Український ринок праці функціонально вельми сильно пов'язаний з аналогічними світовим й, особливо, європейським ринками. Причому в короткостроковій перспективі традиційна модель української трудової міграції за кордон найвірогідніше зазнає доволі значних змін.

Що ж стосується перспектив розвитку ринку української робочої сили, то вони насамперед залежатимуть від територіальних масштабів, інтенсивності та часового періоду бойових дій на території України. Ця проблема сама по собі заслуговує на спеціальне дослідження. Для висвітлення теми цієї роботи зазначимо, що, на жаль, поряд із високим ступенем невизначеності розвитку ситуації на фронті, прогнози щодо періоду продовження активних бойових дій, загалом, доволі невтішні. На сьогодні згідно з переважаючою експертною оцінкою, активні бойові дії на території України продовжуватимуться до кінця цього року. Зокрема, такі оцінки давали міністр оборони України О. Резніков і начальник Головного управління розвідки міністерства оборони України К. Буданов (URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/reznikov-viyna-mozhe-zakinchititsya-dokincy-a-roku-za-optimistichnimi-prognozami-novini-ukrajini-50247593.html>).

У ЗМІ оприлюднювалися й більш песимістичні терміни продовження цієї війни. Звичайно, вірогідність будь-якого прогнозу не стовідсоткова. Однак цілком імовірно, що до кінця року воєнна ситуація в Україні так чи так стабілізується. Цьому можуть сприяти й міжнародні антиросійські економічні санкції. Тому сьогодні саме з урахуванням наведених вище чинників доцільно оцінювати сучасний стан і вірогідні напрями розвитку ринку української робочої сили в найближчому майбутньому.

Хоча суб'єктивні оцінки щодо ймовірних термінів бойових дій із боку українців, які внаслідок повномасштабного вторгнення російських військ полишили свої домівки, і відносяться до категорії вимушено переміщених осіб (ВПО), певною мірою відрізняються від оцінок експертів. Це впливає з результатів соціологічних опитувань і є важливим для правильного розуміння нинішньої ситуації на ринку української робочої сили. Предметно це буде розглянуто далі.

Об'єктом цього дослідження є ринок української робочої сили, що складається з двох взаємопов'язаних сегментів: ринку робочої сили на території нашої держави, що контролюється українською державною та місцевою владою, а також ринку праці українських біженців і трудових мігрантів за кордоном. Тобто на сьогодні ринок української робочої сили складається з внутрішнього і зовнішнього сегментів. У межах України йдеться, по суті, про неокуповану територію нашої держави, незалежно від того була вона під окупацією чи ні. Хоча, звичайно, факт тимчасової окупації

того чи того району впливає на діяльність у ньому робочої сили. При цьому поза межами дослідження залишається ситуація з функціонуванням робочої сили на тимчасово окупованих територіях через відсутність доступу до відповідної інформації.

Водночас під впливом повномасштабного російського вторгнення певною мірою змінився і характер функціонального зв'язку між внутрішнім і зовнішнім ринками української робочої сили. Адже нинішній потік українців за кордон в основному представлений біженцями (вимушено переміщеними особами / ВПО), а не трудовими мігрантами, як це було раніше. Відмінності між цими соціальними категоріями громадян полягають найперше в різній статево-віковій і професійній структурі та різній мотивації для виїзду за кордон. На практиці зазначені відмінності (які розглядатимуться далі) проявляються в проблемах із працевлаштуванням українців за кордоном та у поверненні великої кількості наших громадян в Україну, якщо, на їхню думку, є така нагода.

До речі, згідно з опитуванням 360 респондентів, яке наприкінці квітня та в травні сайт з пошуку роботи Work.ua провів серед українських переселенців за кордоном, «311 людей, або 86 % від усіх опитаних, планують повернутися в Україну. Основна частина (221 людина) відповіла, що хоче повернутися після закінчення війни. Чверть від усіх опитаних планують повернення найближчим часом. Тільки 14 % респондентів (49 осіб) вибрали варіант відповіді “не планую”» (URL: <https://www.work.ua/articles/work-in-team/2900>). Автори цього дослідження стверджують, що похибка в опитуванні становить лише 5 %. Частина фахівців може з ними не погоджуватись, але за нинішніх умов і таке практичне дослідження краще, ніж спекулятивні умовиводи, що не мають під собою жодної емпіричної бази.

Внутрішній ринок української робочої сили. Функціонування української економіки та життєдіяльність суспільства загалом перебувають у стані перманентної адаптації до умов, спричинених повномасштабним російським військовим вторгненням та перебігом бойових дій на російсько-українському фронті. Зокрема, як зазначається в повідомлення Державної служби статистики (Держстату) України, «реальний ВВП (валовий внутрішній продукт. – Прим. авт.) у I кварталі 2022 р. зменшився порівняно з попереднім кварталом на 19,3 % (з урахуванням сезонного фактора), а порівняно з I кварталом 2021 р. – на 15,1 %». І, судячи з наявної інформації про негативний вплив повномасштабного російського військового вторгнення на розвиток вітчизняної економіки, реальний ВВП України скорочуватиметься й у II–III кварталах 2022 р.

При цьому підкреслимо, що через запровадження воєнного стану в державі змінились умови подання суб'єктами економіки відповідної звітності до органів державної статистики. У результаті Держстат України призупинив оприлюднення більшої частини статистичної інформації, у тому числі й по ринку праці. За таких обставин стрімко зросло значення інших джерел інформації для дослідження ринку української робочої сили, як то результати

соціологічних та економічних опитувань, повідомлення ЗМІ, експертні оцінки тощо.

Так, фахівці Національного банку України (НБУ) у своєму звіті «Щомісячний макроекономічний та монетарний огляд, червень 2022 року» зазначають, що «у травні тривало поживлення економічної активності як у виробничих секторах, так і секторах послуг. Частково воно може пояснюватися сезонними чинниками. За опитуваннями НБУ, наприкінці травня не працювало лише 14 % підприємств, однак обсяг завантаженості потужностей залишався на 40 % нижчим за довоєнний рівень. Попри поживлення економічної активності в травні, попит на робочу силу відновлюється мляво, пропозиція значно перевищує попит. Більшість підприємств не в змозі виплачувати зарплату на довоєнному рівні. Доходи домогосподарств підтримуються соціальними виплатами, підвищенням пенсій та зростанням виплат військовим».

Причому для більш адекватного розуміння нинішньої ситуації на ринку робочої сили на території нашої держави, варто зробити його короткий ретроспективний аналіз від початку повномасштабного вторгнення російських військ. Із початком цього вторгнення багато підприємств-резидентів України взагалі припинили свою роботу, а багато – тією чи тією мірою зменшили обсяги своєї підприємницької діяльності. Так, згідно з даними проведеного фахівцям НБУ опитування, в Україні на початку квітня не працювало приблизно 32 % підприємств, тоді як близько $\frac{1}{4}$ українських підприємств зберегли або навіть збільшили рівень завантаженості своїх виробничих потужностей. Решта ж українських підприємств тією чи тією мірою зменшили рівень завантаженості своїх виробничих потужностей.

Серед основних причин таких змін у рівнях завантаженості виробничих потужностей вітчизняних підприємств, згідно з результатами опитування їхніх керівників, були втрати ринків збуту, порушення логістики та бойові дії в регіонах розміщення відповідних підприємств. Причому, якщо протягом квітня – травня вплив бойових дій на зміну рівня завантаженості виробничих потужностей українських підприємств зменшувався, то негативний вплив втрати ринків збуту підприємств у цей період стрімко зростав.

Що ж стосується нестачі персоналу на підприємствах, то вплив цього чинника на рівень завантаженості виробничих потужностей українських підприємств протягом квітня – травня поступово знижувався і врешті-решт став навіть меншим, ніж вплив на роботу підприємств високих закупівельних цін на сировину, паливо та комплектуючі матеріали.

Зокрема, у звіті НБУ зазначається, що «з поверненням населення виробники харчової продукції відновлюють роботу на деокупованих територіях, вводять нові та розконсервують старі потужності в західних та центральних регіонах. Надлишок сировини та переорієнтація споживачів на доступнішу та дешевшу вітчизняну продукцію підтримують розширення асортименту. Стримують галузь експортні обмеження, скорочення купівельної спроможності населення та зростання собівартості виробництва

внаслідок логістичних труднощів і подорожчання енергоносіїв. Окремі виробники підтримують обсяги виробництва, переорієнтовуючись з українського на європейський ринок... Машинобудування підтримується потребами енергетичної, транспортної та видобувної галузей і виробництвом спецтехніки, зокрема за рахунок іноземних замовлень та держзамовлення. На тлі зростання визначеності та перенесення бойових дій на схід країни почали відновлювати виробництво підприємства, орієнтовані на західний автопром. Окремі великі фармацевтичні компанії вийшли на довоєнний рівень виробництва, зокрема за рахунок випуску препаратів для потреб оборони та збільшення експортних можливостей. Низка виробників освоїла виробництво нових видів продукції... Низка виробників одягу та спорядження перезапустилися на заході країни та наростила виробництво, працюючи на потреби армії». При цьому «оцінка запасу міцності підприємств також поліпшилася. У травні кількість підприємств, які не відчують проблем із нестачею ресурсів, зросла (до 36 %), у 40 % опитаних вистачить ресурсів більш ніж на місяць». Отже, з декупацією значних територій нашої держави поступово поживавилася й економічна діяльність в Україні.

ЗМІ також повідомляють, що «Європейська Бізнес Асоціація (ЄБА) з 26 травня до 2 червня опитала 101 керівника з майже однієї тисячі своїх компаній-членів, 47 % респондентів повідомили про відновлення роботи в повному обсязі, тоді як у травні таких було 28 %» ([URL: https://ua.interfax.com.ua/news/economic/836738.html](https://ua.interfax.com.ua/news/economic/836738.html)).

Однак, як зазначається в згаданому вище звіті НБУ, «попри поживалення економіки, попит на працівників відновлюється мляво. Пропозиція значно перевищує попит». Хоча, згідно з опитуваннями НБУ, стабілізувалася частка підприємств, що істотно скоротили (понад 30 %) працівників, та таких, що не змінили їхню кількість. При цьому «середньозважений рівень зайнятості поліпшився, що може пояснюватися сезонністю. Крім того, він все ще на 25 % нижчий, ніж до війни (на 40 % на початку березня)». Зростання кількості вакансій суттєво поступається приросту резюме навіть для спеціалістів у галузі інформаційних технологій (ІТ).

Поряд із цим огляд ринку праці в Україні в травні, який підготували аналітики кадрового порталу Grc.ua також свідчить, що «говорити про повноцінне відновлення ринку праці зарано. Кількість вакансій набагато нижча, порівнюючи з довоєнним рівнем. Компанії, оптимізуючи витрати, скорочують бонуси та зменшують розмір заробітних плат. Попит на роботу відчутно перевищує пропозицію... Велика частка (39,8 %) компаній взагалі не в змозі спрогнозувати можливість відновлення до довоєнного рівня чи не впевнена, що компанія не зможе відновитися взагалі».

При цьому «найбільш затребуваними в травні були спеціалісти сфери продажів. Вакансії для цих фахівців становлять 19,6 % від усіх актуальних в травні. Однак їх частка зменшилася, порівнюючи з довоєнним періодом. Наприклад, у січні 2022 р. кожна четверта вакансія (25,1 %) серед усіх,

опублікованих на сайті Grc.ua, була для спеціалістів із продажу. У лютому 2022 р. їх частка становила 24,2 %». Другими за затребуваністю в травні були спеціалісти сфери інформаційних технологій (ІТ), інтернет та телекомунікацій. «Частка вакансій для ІТ-шників в травні становить 15,6 % від усіх актуальних, і вона поступово збільшується протягом останніх місяців. Отже, твердження про те, що ІТ-галузь постраждала від війни чи не найменше, має вираження в кількості вакансій та позитивній динаміці їх протягом трьох місяців».

«Найбільше пропозицій роботи опубліковано також для спеціалістів без досвіду роботи та студентів (10 % від усіх актуальних), у транспорті та логістиці (8,1 %), для робітничого персоналу (6,4 %), у сфері маркетинг, реклама та PR (5,6 %). Затребувані також медики та фармацевти (частка вакансій для них становить 5,1 % від усіх опублікованих пропозицій роботи в травні), спеціалісти будівельної галузі (4,7 %), працівники у виробництво та сільське господарство (4,2 %) та фахівці бухгалтерського та управлінського обліку (3,7 %)». Причому «перелік затребуваних спеціалістів майже не змінився протягом трьох місяців війни. Винятком є фахівці будівельної галузі. Україна вже відновлює пошкоджену інфраструктуру, дороги, будинки, тому кількість вакансій для будівельників, інженерів, архітекторів збільшилася» (URL: <https://kiev.grc.ua/article/30386>).

Водночас повномасштабне вторгнення військ Росії в Україну зробило надзвичайно актуальною проблему безробіття в нашій державі. Так, згідно з опитуванням Соціологічної групи «Рейтинг», проведеним наприкінці квітня цього року, не працювало 39 % респондентів, що мали роботу до початку російського військового вторгнення 24 лютого. Проте протягом перших двох місяців нинішньої фази російсько-української війни рівень зайнятості дещо зріс, а рівень безробіття – знизився. За результатами цього опитування наприкінці квітня 39 % респондентів із тих, хто мав роботу до війни, досі не мали роботи, тоді як у березні таких було 53 %, на початку квітня – 41 %.

При цьому найбільш вразливими щодо втрати робочого місця виявились люди старшого віку й особливо жінки, а також жителі сільських населених пунктів. Зокрема, серед тих респондентів, що втратили роботу за час війни, осіб у віці 18–35 років було 34 %, 36–50 років – 37 % і 51 рік і старше – 51 %. Це цілком закономірно, оскільки молодші за віком працівники не лише соціально мобільніші за старших, а й доволі привабливіші для роботодавців як робоча сила. Водночас серед опитаних чоловіків 27 % втратило роботу через війну, тоді як серед жінок таких було 51 %.

Вразливість до безробіття залежить і від типу й величини розселених пунктів, оскільки з цим пов'язані можливості функціонування господарських об'єктів різних галузей. Саме тому серед опитаних, що втратили роботу через війну, в містах проживало 35 % осіб, тоді як у селах – 54 %. Водночас більшість серед тих, хто втратив роботу (54 %), вважали, що вони зможуть повернутися на своє попереднє місце роботи, тоді як менша, але вагома

частка (40 %) вважала, що не зможуть цього зробити. Більш песимістичні настрої превалювали серед осіб старше 50 років (51 %), жінок (51 %) та жителів сільської місцевості (54 %). При цьому 66 % серед тих, хто втратив роботу, готові були змінити місце роботи, 58 % – змінити свою професію, а працювати в іншому регіоні – лише 49 % (URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_ua_042022__%D1%85_work_idp_press.pdf).

Як бачимо, ступінь регіональної мобільності потенційних працівників в Україні помітно нижчий за ступінь їх професійної мобільності. Навіть за умов війни. Вочевидь це пов'язано зі структурними характеристиками контингенту вимушено переміщених осіб, серед яких висока частка осіб старшого віку, жінок (які часто обтяжені доглядом за дітьми та домашнім господарством) і менш освіченої робочої сили, що походить із сільської місцевості. Загалом, це створює доволі вагомі перепони на шляху до істотного скорочення рівня безробіття в Україні, зумовленого нинішньою російською військовою агресією.

Цілком закономірно, що спад ділової активності, спричинений війною негативно позначився і на заробітках українців. Фахівці НБУ наголошують, що «більшість підприємств не в змозі виплачувати зарплату на довоєнному рівні». Так, «за різними опитуваннями падіння зарплат у приватному секторі в середньому становило від 25 до 50 % порівняно з довоєнним часом:

– за опитуванням НБУ, найбільше таких у добувній промисловості і будівництві. Поступово зростає частка підприємств, що зменшили оплату праці на 10–50 %, зокрема в енергетиці, секторі послуг, транспорті та торгівлі. Сільськогосподарські підприємства переважають серед тих, хто не змінив або навіть підвищив зарплати;

– за оцінками кадрового порталу Grc.ua, зарплати в травні були на 10–60 % нижчі за довоєнні (залежно від виду діяльності). Водночас у травні, порівняно з квітнем, зросли зарплати для водіїв, медиків та фармацевтів, у переробній промисловості та сільському господарстві».

Зазначається, що «дещо краща ситуація в бюджетному секторі – персонал частково відправляли в простій із виплатою 2/3 зарплат. Утім доходи домогосподарств підтримуються соціальними виплатами, підвищенням пенсій та зростанням грошових виплат військовим».

Згідно зі згадуваним вище опитуванням ЄБА, «зросла кількість компаній, які виплачують зарплату своїм співробітникам у повному обсязі – 63 % респондентів, а 25 % опитаних компаній роблять додаткові виплати або авансові, проте відправляють працівників у неоплачувану відпустку – до 4 %. Водночас зросла кількість компаній, які скорочують співробітників, – таких 8 проти 3 % місяцем раніше».

Загалом можна дійти висновку, що наслідком повномасштабного вторгнення російських військ стало посилення в Україні так званого прихованого безробіття, коли працівники хоча й не звільнені з роботи, але одержують неповну зарплату або ж не одержують її зовсім.

Однак, як зауважили у Європейській бізнес-асоціації, «48 % опитаних компаній не планують цього року суттєвих змін у своїй команді або в розмірі зарплат – 58 % відповідно. Водночас 45 % компаній можуть вдатися до скорочень, а 15 % до зменшення винагороди. Хоча є й позитивні тенденції у частині бізнесів – 6 % планують наймати нових людей цього року, а 23 % планують поступово збільшувати заробітну плату персоналу».

Утім важливу інформацію про доходи населення України за умов повномасштабного вторгнення російських військ дає також аналіз деяких статистичних даних НБУ. Зокрема, в лютому 2022 р. сума коштів на депозитних рахунках домашніх господарств (населення) у банках-резидентах України в національній валюті скоротилась на 1,4 % порівняно з січнем. Однак уже в березні кошти на депозитах населення у банках у національній валюті зросли на 14,1 % порівняно з лютим, а у квітні – ще на 2,1% порівняно з попереднім місяцем. Водночас сума коштів на депозитних рахунках домашніх господарств у банках України в іноземній валюті потроху скорочувалася протягом усього нинішнього року. Найбільше (на 3,2 %) вона скоротилась у лютому, коли стартував масовий потік українських біженців до європейських країн. У березні та квітні щомісячне скорочення коштів на депозитних рахунках населення в банках України в іноземній валюті було вже мізерним: 0,2 і 0,1 % відповідно. При цьому на депозитних рахунках населення в банках України і у національній, і в іноземній валюті зростали суми коштів населення на рахунках на вимогу і скорочувалися суми коштів на строкових депозитних рахунках. Водночас сума готівкових коштів в обігу поза банками України, номінованих у гривні, протягом січня – квітня 2022 р. постійно зростала, й особливо стрімко (на 8,8 %) – у лютому.

На підставі вищеописаного можна зробити деякі висновки стосовно ринку української робочої сили. Так, сукупні фінансові ресурси домашніх господарств (населення) України доволі значні, але розподіляються вони вочевидь досить нерівномірно. Повномасштабне російське воєнне вторгнення не стільки вплинуло на обсяги заощаджень населення, як на структуру депозитів населення в банках за термінами їх розміщення. Зокрема, через високий ступінь невизначеності військової та економічної ситуації, особливо на початку повномасштабного вторгнення російських військ, населення помітно збільшило в банках обсяги своїх заощаджень на вимогу, в тому числі й за рахунок скорочення обсягів коштів на термінових депозитах, а також обсяги належної йому готівки поза банками.

Зберігання / накопичення населенням своїх фінансових ресурсів у таких найбільш ліквідних формах не тільки відображає помітно нижчий, ніж раніше, ступінь невпевненості у своєму майбутньому, а й водночас свідчить про якусь невпевненість серед українців щодо можливості забезпечення себе роботою в найближчому майбутньому. Водночас наявні фінансові ресурси певною мірою зменшують стимули до пошуку роботи у частини українських безробітних, насамперед тих, чиє майно та заощадження не постраждали від

бойових дій. Це стосується переважно робочої сили в західних, центральних та частково північних областях.

Нинішня російська агресія продукувала нові регіональні відмінності на ринку праці в Україні. Так, «за даними Міністерства економіки, станом на першу половину травня в західні регіони України релокувалося 510 підприємств. Уже понад 300 компаній відновили діяльність на новому місці, ще 50 готові запрацювати після переїзду найближчим часом. Проте, незважаючи на збільшення робочих місць у західних регіонах за рахунок релокованих підприємств, лідером за кількістю відкритих вакансій залишається Київ. У травні частка пропозицій роботи в столиці становить 35,8 % від актуальних в усій країні вакансій. Київ почав відновлення ділової активності, бізнес повертається до роботи, збільшення столичних вакансій почалося в квітні. У травні Київ посідає вже впевнену лідерську позицію, адже і по кількості вакансій, і по рівню заробітної плати він має відчутну різницю від інших регіонів.

Серед інших регіонів із найбільшою кількістю пропозицій роботи в травні визначені Львівська область (17,1 % від усіх актуальних), Дніпропетровська область (8,5 %), Одеська область (3,4 %), Івано-Франківська область (2,9 %), Черкаська область (2,9 %).

У переліку регіонів із найменшою кількістю відкритих вакансій у травні – Сумська, Волинська, Чернігівська, Запорізька, Миколаївська, Київська та Хмельницька області, а також Донецька, Луганська та Херсонська області».

Як зазначають фахівці кадрового порталу Grc.ua, «українці наразі перебувають в активному пошуку роботи чи підробітку. Щотижня зростає кількість реєстрацій, пошукачі оновлюють свої резюме, активно відгукуються на вакансії. За останній тиждень на сайті grc.ua на 55 % збільшилася кількість нових реєстрацій та на 33 % зросла кількість відгуків на вакансії. Українцям потрібна робота та вони готові знижувати свої зарплаті апетити, щоб цю роботу отримати. На всіх бажаючих знайти роботу пропозицій роботи не вистачає. Державна служба зайнятості публікує дані, що рівень конкуренції на одне робоче місце в середньому становить 12 осіб. Експертно-аналітичний центр кадрового порталу grc.ua підрахував конкуренцію по регіонах України та з'ясував, що найвища конкуренція зараз у Харківській області – в середньому 19 кандидатів на одну вакансію. У Запорізькій області 17 спеціалістів на одне робоче місце. В Одеській області показник конкуренції становить майже 14 кандидатів на посаду, у Київській – 13,4, у Сумській області – 11,1. Цікавим є той факт, що в Києві не найвища конкуренція. На одне робоче місце в середньому претендує 9,5 осіб.

Найменша конкуренція у Львівській області, де на одне робоче місце в середньому претендує 1–2 кандидати. З низькою конкуренцією зустрічаються також пошукачі Закарпатської області, Чернівецької, Тернопільської, Івано-Франківської, Рівненської, Кіровоградської, Черкаської, Хмельницької та Житомирської областей. Отже, бачимо, що найменша конкуренція на Заході

України. Тут у середньому від одного до чотирьох претендентів на посаду» (URL: <https://kiev.grc.ua/article/30386>).

Чіткий регіональний аспект, пов'язаний із територіальним поширенням бойових дій, має також безробіття. Серед усіх опитаних, що мали роботу до початку повномасштабного вторгнення російських військ, але наприкінці квітня не працювали, на Сході України було 53 % таких осіб, на Півдні – 44 %, а у Центрі та на Заході – 37 і 29 % відповідно. При цьому відсоток непрацюючих раніше був більшим по всіх регіонах України. Особливо у березні. Однак у подальшому частка таких осіб в усіх регіонах України зменшувалась, хоча і з дещо різною траєкторією таких змін. Наприклад, зростання активності бойових дій на Півдні України призвело до того, що після скорочення на початку квітні частки фактично безробітних у місцевій робочій силі до 38 %, наприкінці квітня їх частка знову зросла до 44 %. А на Заході України частка непрацюючих у квітні стабілізувалась (28–29 %) (URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_ua_042022__%D1%85_work_idp_press.pdf).

Великі потоки вимушено переміщених осіб (ВПО) радикально змінили не лише обсяги і соціально-вікову структуру місцевих ресурсів робочої сили, а також настрої та очікування як працюючих, так і безробітних по регіонах України. Причому сформовані в процесі цієї міграції нові психологічні настрої, поширені в соціальному середовищі різних регіонів доволі часто суттєво відрізнялись від тих, що були більш поширеними до початку повномасштабного вторгнення російських військ. Усвідомлення цього феномену дає змогу адекватніше оцінювати вірогідний розвиток ринку робочої сили в державі.

Згідно з результатами опитування Соціологічної групи «Рейтинг» від 26 квітня серед тих респондентів, які втратили роботу через війну, найбільший відсоток осіб, які вважали, що їм не вдасться повернутися на попереднє місце роботи, був на Заході України (48 %), а найменший – на Півдні (36 %). Причому на момент цього соціологічного опитування Західний регіон був найбільшим реципієнтом ВПО у нашій державі, тоді як частка ВПО на Півдні України була приблизно такою ж, як і у Центрі і майже у чотири рази нижчою, ніж на Сході. Респонденти, що втратили роботу на Сході, тобто в регіоні, де відбуваються найбільш активні бойові дії, були більше налаштовані, ніж в інших регіонах України працювати в іншому регіоні України (62 %), змінити місце роботи (75 %) чи змінити свою професію (60 %). Респонденти з інших регіонів, що втратили роботу, були в цьому плані більш консервативними, особливо в значно безпечніших Центрі та Заході України.

Краще уявлення щодо проблем на ринку української робочої сили, пов'язаних зі значними контингентами ВПО, та вірогідними шляхами розв'язання цих проблем дає аналіз результатів соціологічного опитування, проведеного в квітні Фондом «Демократичні ініціативи ім. І. Кучеріва» серед ВПО в західних областях України. Під час цього дослідження було

проведено 12 фокус-групових обговорень із внутрішньо переміщеними особами в п'яти областях Заходу України (у Львові та Львівській області, Івано-Франківській, Чернівецькій, Закарпатській та Тернопільській областях) та 20 глибинних напівструктурованих інтерв'ю з волонтерами та активістами. Причому серед респондентів ВПО 75 % становили жінки.

«Джерела доходів зберегли громадяни, які зайняті у сферах, що фінансуються з державного бюджету, або отримують соціальні виплати (наприклад, пенсії). У цьому сенсі держава продемонструвала стійкість та здатність виконувати зобов'язання перед громадянами. Однак респонденти, які працюють у закладах освіти повідомляли про затримки із виплатою заробітних плат... Однією з проблем, із якою стикаються переселенці під час пошуку роботи за тимчасовим місцем проживання, є відмова працедавців залучати ВПО, оскільки розглядають їх як нестабільних працівників, які в короткостроковій перспективі можуть припинити роботу», повідомляється у цьому дослідженні.

«Деякі респонденти говорять про моральну неготовність шукати роботу за тимчасовим місцем проживання. Це для них означає розрив із попереднім способом життя та початок звикання до нових умов, тоді як більшість респондентів вочевидь сподіваються якнайшвидше повернутися додому. Така позиція може видаватися обґрунтованою для мешканців північних областей, звільнення яких відбувалося з початку квітня. Водночас для ВПО з інших областей такий варіант розвитку подій може не мати чіткої часової перспективи, і з часом проблема пошуку роботи лише загострюватиметься».

«Втратили роботу представники спеціалізованих професій, які провадили свою діяльність за місцем постійного проживання, але за новим місцем проживання не зайшли шляхів застосувати свої професійні навички. З відсутністю пропозицій або неприйнятними умовами стикалися також і при пошуку некваліфікованої роботи. З огляду на це респонденти сподіваються відновити свою професійну діяльність по поверненню до постійного місця проживання». При цьому «респонденти, які втратили роботу в більшості випадків прагнуть знайти нову роботу, аби самим забезпечувати свої потреби, приносити користь економіці держави та не бути пасивними споживачами волонтерської допомоги. Однак брак робочих місць призводить до того, що навіть ті, хто не поїхав за кордон попри наявність такої можливості, все ж розглядають варіант еміграції, якщо всередині країни ситуація з працевлаштуванням не покращуватиметься» (URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/1125750868628e92f5b72947.16519786.pdf>).

Оскільки нинішня фаза російсько-української війни набуває затяжного характеру, то, як наголошують фахівці Фонду «Демократичні ініціативи ім. І. Кучеріва», ситуація з працевлаштуванням ВПО є загрозливою для економічної стабільності держави. До того ж у травні активізувався процес повернення наших громадян в Україну. А це означає, що за нинішніх обставин саме держава повинна відігравати провідну роль в організації

розвитку українського ринку робочої сили та ринку праці загалом. Ідеться, насамперед, про розробку й використання механізмів державного регулювання національної економіки, що дали б змогу якомога краще узгодити попит на робочу силу (що зменшився і структурно змінився через аналогічні зміни попиту на товари і послуги) з пропозицією робочої сили (яка теж скоротилась і структурно змінилась внаслідок повномасштабного вторгнення російських військ). Адже лише на рівні окремих суб'єктів підприємництва, навіть великих, і їх об'єднань ці проблеми розв'язати неможливо.

Водночас практичному розв'язанню цієї проблеми можуть сприяти певні соціально-психологічні зміни у свідомості населення, що відбуваються нині. Зокрема, як свідчать соціологічні опитування, усе більше українців вважають, що нинішня фаза російсько-української війни поступово набуває більш затяжного характеру, ніж вони очікували (URL: https://i-soc.com.ua/assets/files/news/2022/zvit_100dniv_09.06.2022-is-nanu-1.pdf). І це може спонукати їх до пошуку роботи, якщо вони її не мають, особливо за фахом. Зокрема, органи державної та місцевої влади могли б сприяти залученню більшої кількості тимчасово безробітних українців до різного роду робіт із відновлення об'єктів інфраструктури, що постраждали внаслідок російської агресії. Актуальним є й дослідження можливості функціонування пілг для бізнесу, що залучає до роботи вимушено переміщених осіб.

Наука – суспільству

Основні напрями діяльності НАН України

Звернення президента Національної академії наук України до світової наукової спільноти та відповідних наукових фінансових фондів (Appeal of the President of the National Academy of Sciences of Ukraine to the World Scientific Community and Relevant Scientific Financial Funds).

During the occupation of the Chernobyl Exclusion Zone Russian troops have destroyed the unique laboratories of the Institute for Safety Problems of Nuclear Power Plants of the NAS of Ukraine located in Chernobyl.

The roof, windows, doors, and other property of almost all laboratory and office premises, as well as dormitories for scientists were damaged. Laboratory furniture, metal safes are broken. Most of the unique scientific laboratory equipment and measuring instruments have been looted or destroyed. System units, computer servers, office equipment were stolen, measuring devices were broken or destroyed. Garages with vehicles used to transport scientists to the research sites throughout the exclusion zone, as well as specialized equipment, tools, and automotive fuel were looted.

The Institute for Safety Problems of Nuclear Power Plants (ISP NPP) of the NAS of Ukraine is the only institution in the world that provides scientific research of the state of the Shelter object fuel containing materials, provides scientific and technical support of the Shelter object transformation into an ecologically safe system, nuclear power units decommissioning, as well as spent nuclear fuel and radioactive waste management at the Chernobyl NPP site and the exclusion zone.

The research has been carried out due to the presence in the structure of the Institute of specialized laboratories of radiochemical, spectrometric, materials science, nuclear and radiation safety, as well as radioecological laboratory. Currently, the work of these laboratories in Chernobyl has been suspended and needs to be resumed.

Researchers of the ISP NPP of the NAS of Ukraine are making great efforts to bring information on the destruction and looting of the scientific laboratories to their colleagues from foreign scientific institutions with a request to provide technical and financial assistance for their restoration. The state budget of Ukraine at this difficult time is aimed at solving the issues of defense of our state, and after the victory it will be aimed at the restoration of the country's infrastructure.

It is for these reasons that scientists from the Institute for Safety Problems of Nuclear Power Plants of the NAS of Ukraine have created a Charitable organization «Charity foundation “Chernobyl nuclear safety science fund”» that with the aid of our unindifferent international partners and other benefactors will solve the issue of restoration of the Institute's laboratories.

On behalf of the Presidium of the National Academy of Sciences, I appeal to the world scientific community, heads of scientific organizations and relevant scientific foundations to provide financial and technical assistance for the restoration of the buildings, laboratories, office and technical equipment of the Institute for Safety Problems of Nuclear Power Plants of the NAS of Ukraine in Chernobyl.

I believe that your unindifference and active citizenship will make it possible to restore the research laboratories of the Institute for Safety Problems of Nuclear Power Plants of the NAS of Ukraine, and Ukrainian scientists will be able to continue important research tasks and gain new knowledge that will help to transform the Shelter object into an ecologically safe system (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 9.06.*)

Відбулася сесія Загальних зборів Національної академії наук України, присвячена підсумкам діяльності НАН України у 2021 р. – першому півріччі 2022 р. та основним завданням наступного періоду.

Звітна сесія відбулася 15 червня в розосередженому порядку з утворенням діляниць та у режимі відеоконференції.

Відповідно до Статуту НАН України в сесії взяли участь академіки та члени-кореспонденти НАН України, а також делеговані представники наукових колективів.

Перед початком заходу в приміщенні Великого конференц-залу НАН України відбулося відкриття погруддя багаторічному президенту Національної академії наук України академіку НАН України Б. Патону. Право відкрити погруддя було надано голові Комісії НАН України з питань увічнення пам'яті Б. Патона академіку НАН України А. Наумовцю.

Сесію відкрив президент Національної академії наук України академік НАН України А. Загородній, який звернувся до присутніх зі вступним словом.

Він зазначив, що разом з усією нашою країною академія наук прожила непростий 2021 рік і наразі працює у вкрай надскладних умовах воєнного стану.

«Перед державою стоять грандіозні завдання забезпечення перемоги та відбудови зруйнованої економіки й інфраструктури і наша академія має взяти активну участь як у розробленні перспективних планів такого відновлення, так і в їх реалізації», – наголосив А. Загородній.

На заході також були присутні міністр освіти і науки України С. Шкарлет та його заступник О. Шкуратов.

С. Шкарлет оголосив учасникам сесії Загальних зборів НАН України вітання від Президента України В. Зеленського.

Президент НАН України академік НАН України А. Загородній висловив слова подяки Президенту України за увагу до науки і сесії Загальних зборів НАН України, за добрі побажання, високу оцінку та, у свою чергу, побажав В. Зеленському усіляких успіхів на благо України.

Очільник академії також подякував С. Шкарлету та О. Шкуратову за участь у науковому зібранні.

Потому академік НАН України А. Загородній виголосив доповідь про діяльність Національної академії наук України в 2021 р. – першому півріччі 2022 р. та основні завдання наступного періоду (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 15.06*).

Загальні збори Національної академії наук України 15 червня в порядку, визначеному Статутом НАН України, за результатами таємного голосування прийняли рішення про виключення зі складу академії окремих її членів.

Президент НАН України академік А. Загородній у своєму виступі перед учасниками сесії Загальних зборів НАН України зауважив: «Підступна російська агресія проти України та її народу, нечувані злочини російської воєнщини щодо мирного населення, звірячі вбивства та катування, руйнування, знищення та захоплення об'єктів цивільної інфраструктури, у тому числі наукових, рішуче засуджено світовою науковою спільнотою й усім цивілізованим людством.

Водночас чимало науковців російської федерації стали на шлях підтримки – як активної, так і мовчазної – цих злочинних дій керівництва

своєї держави. З блюзнірськими, насиченими брехнею, перекрученнями та звинуваченнями на адресу України, заявами про таку підтримку виступили президія російської академії наук та Спілка ректорів Росії. Серед тих, хто узяв безпосередню участь у цій ганебній кампанії або щонайменше не зробив будь-яких спроб засудження російської агресії, виявилися й іноземні члени нашої академії – переважно громадяни російської федерації».

Очільник НАН України також зауважив, що на шлях співробітництва з державою-агресором та загарбником стали й окремі члени НАН України, які перебувають на тимчасово окупованих територіях Донбасу, Автономної Республіки Крим та за кордоном.

Згідно зі Статутом Національної академії наук України (п. 5.18) передбачено, що дійсний член (академік), член-кореспондент, іноземний член НАН України може бути позбавлений свого статусу та виключений зі складу НАН України у разі неодноразового грубого порушення вимог цього Статуту або вчинення інших дій, що завдали значної шкоди авторитетові НАН України. Рішення про припинення членства в НАН України також приймається Президією НАН України на підставі особистої заяви дійсного члена (академіка), члена-кореспондента чи іноземного члена НАН України з наступним інформуванням Загальних зборів НАН України на найближчій сесії.

Таким чином, згідно з волевиявленням учасників Загальних зборів, зі складу НАН України виключено:

по Відділенню математики – академіка НАН України Ковальова О. М., іноземного члена НАН України Осипова Ю. С.;

по Відділенню інформатики – іноземних членів НАН України Гвішіані О. Д., Євтушенка Ю. Г., Садовничого В. А.;

по Відділенню фізики і астрономії – члена-кореспондента НАН України Варюхіна В. М., іноземних членів НАН України Андреева О. Ф., Зеленого Л. М., Месяца Г. А.;

по Відділенню наук про Землю – членів-кореспондентів НАН України Азарова М. Я., Анциферова А. В., Коновалова С. К., Коротаєва Г. К., Полонського О. Б.;

по Відділенню фізико-технічних проблем матеріалознавства – іноземного члена НАН України Вітязя П. О.;

по Відділенню фізико-технічних проблем енергетики – іноземного члена НАН України Демірчяна К. С.;

по Відділенню хімії – іноземного члена НАН України Нефедова О. М.;

по Відділенню біохімії, фізіології і молекулярної біології – іноземного члена НАН України Григор'єва А. І.;

по Відділенню загальної біології – іноземного члена НАН України Шумного В. К.;

по Відділенню історії, філософії та права – іноземного члена НАН України Семенова Є. В.

Також припинено членство в Національній академії наук України академіка НАН України по Відділенню загальної біології НАН України Єгорова В. М.(за власним бажанням) (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 15.06).

Під головуванням президента НАН України академіка НАН України А. Загороднього у змішаному режимі (онлайн та офлайн) 8 червня відбулося засідання Президії НАН України.

Під час засідання було заслухано дві наукові доповіді. Про підготовку видання багатотомної «Великої української енциклопедії» доповіли голова Головної редакційної колегії видання академік-секретар Відділення фізики і астрономії НАН України академік НАН України В. Локтєв та директор Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» доктор історичних наук, професор А. Киридон.

Вони повідомили про вагомні результати, яких вдалося досягти за час роботи над створенням енциклопедії Державною науковою установою «Енциклопедичне видавництво» спільно з фахівцями НАН України. Зокрема, видано друком перший том «Великої української енциклопедії». Завершено роботу над формуванням другого й третього томів енциклопедії та видано їхні презентаційні примірники.

До 30-річчя Незалежності України підготовлено ґрунтовне видання «Україна: 30 років незалежності. Стислий довідник».

Створюється дослідницький інструментарій у галузі енциклопедистики, зокрема підготовлено та видано друком тематичні реєстри гасел до ВУЕ із 15-ох наукових напрямів. Безперервно наповнюється статтями на літери всієї абетки й електронна версія енциклопедії – портал e-ВУЕ.

Водночас, за словами доповідачів, у процесі підготовки видання залишаються нерозв'язаними і деякі проблеми, передусім, матеріального та науково-організаційного характеру.

В обговоренні доповіді виступив перший заступник голови Державного комітету телебачення та радіомовлення України Б. Червак, який звернув увагу на тенденцію зменшення фінансування «Великої української енциклопедії». Академік НАН України Я. Яцків також наголосив на великих фінансових затратах на видання друкованих видань енциклопедії. Академік НАН України В. Смолій підкреслив важливе державне значення цього проєкту та закликав академічні установи мобілізувати науковий потенціал і підняти якість та інтелектуальний рівень статей енциклопедії. Академік НАН України М. Жулинський підкреслив актуальність проєкту в реаліях сьогодення. На його думку, видання енциклопедії «працює» на перемогу на гуманітарному фронті.

Із доповіддю «Перспективи виробництва альтернативного автомобільного палива в Україні» виступив директор Інституту газу НАН України доктор технічних наук Г. Жук.

Як відомо, ситуація з паливом в Україні стала катастрофічною і потребує прийняття стратегічних рішень. В установах НАН України розроблено перспективні технологічні рішення для одержання додаткової кількості автомобільного палива виключно з вітчизняної сировини.

Як сировину пропонується використовувати вугілля, буре вугілля, біомасу, органічну частину побутових відходів, спирти, олію, біогаз, природний газ та їх комбінації.

Одним із потенційних джерел біометану є звалищний газ. Науковці Інституту газу розробили і впровадили сім комплексів видобування та утилізації звалищного біогазу.

У співробітництві з науковцями Інституту мікробіології і вірусології ім. Д. К. Заболотного розроблено біотехнологію прискореної деструкції відходів звалищ із високим виходом біогазу, що в 12 разів збільшує швидкість утилізації органічної частини твердих побутових відходів.

Створено енергоефективну технологію виробництва біометану з використанням амінового абсорбційного процесу, що дало змогу створити першу в Україні дослідну установку з розділення біогазу.

Науковці Інституту фізичної хімії ім. Л. В. Писаржевського запропонували забезпечити внутрішній попит у паливі шляхом гетерогенно-каталітичного перетворення продуктів газифікації вугілля або біомаси на синтетичне паливо. Завдяки таким технологічним підходам можна також отримувати цінні супутні речовини, зокрема гумінові кислоти при використанні бурого вугілля.

Науковці НАН України заклали фундаментальні основи отримання водню, перспективні для промислового застосування. Запропоновано підходи до технологічних рішень отримання водню із застосуванням парового риформінгу відновлюваної сировини, зокрема рослинного походження. Створено методи його отримання шляхом електролізу, фотоелектрокаталітичного розкладу води, термохімічних перетворень, парової конверсії метану з утилізацією вуглекислого газу.

Під час обговорення доповіді член-кореспондент НАН України П. Стрижак поінформував про альтернативне паливо, зокрема синтетичне рідке моторне паливо. Генеральний директор ТОВ «Нафтогазбудінформатика» Л. Уніговський наголосив на процесах зменшення видобутку природного газу та запропонував шляхи розв'язання цієї проблеми (*Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2022. – 9.06).*

Сучасні дослідження та розробки академічної науки

Дослідження «Українці та війна» після 100 днів із дати повномасштабного вторгнення Росії було проведено дослідницькою панеллю «Власна думка» за підтримки Інституту соціології НАН України та за ініціативи Офісу Президента України.

Ключові результати дослідження:

- кількість тих, хто серед опитаних виїхав в іншу область або за кордон збільшилася з 25,8 до 30 %;
- очікувано, найсильніша еміграція продовжує спостерігатися на сході України (59,6 %);
- головними джерелами допомоги для внутрішньо переміщених осіб є родичі або друзі (48,3 %), державні установи (27,3 %) та українські волонтери (20,5 %); при цьому 30,8 % опитаних покладаються на власні сили;
- головними джерелами допомоги для тих, хто виїхав за кордон є державні установи країни перебування (48,8 %), родичі або друзі (39,7 %) та звичайні жителі країни перебування (35,5 %); на себе за кордоном покладається 18,6 % респондентів;
- серед тих, хто спілкується з родичами або друзями в РФ, так само мала кількість (13,3 %) заявляє, що чує від співрозмовників критику дій та політики РФ;
- вірять в перемогу України 90,5 % опитаних;
- зменшилися кількість респондентів, які вважають, що війна завершиться за кілька місяців або навіть швидше (23,2 %), і відповідно зросла кількість респондентів, які говорять про перемогу через пів року або через більш довгий термін (52,4 %);
- найпопулярнішим зверненням до українців залишається гасло «Ми переможемо!» (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>)*. – 2022. – 13.06).

Медики Національної академії наук України надають висококваліфіковану допомогу цивільним і військовослужбовцям.

Важливим елементом медичної допомоги військовослужбовцям є діяльність Центру інноваційних медичних технологій НАН України під час повномасштабного російського вторгнення в Україну .

Від першого дня війни Центр інноваційних медичних технологій (ЦІМТ) НАН України, що в Києві, включився в нові умови надання медичної допомоги не лише працівникам академії, а й постраждалим цивільним і військовослужбовцям.

У складних умовах воєнного стану співробітники Центру налагодили безперебійну роботу закладу вахтовим методом. При цьому окремі працівники були задіяні в роботу з постійним перебуванням у закладі понад два з половиною місяці без вихідних.

Сьогодні колектив ЦІМТ НАН України продовжує надавати висококваліфіковану допомогу як цивільним, так і військовослужбовцям (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>)*. – 2022. – 13.06).

Інтерв'ю історика К. Галушка: «Радянські пропагандистські книжки вкрай цінні – це якщо не літературні, то історичні джерела»

Що робити з російсько-радянським літературним спадком і як отримати максимум користі від його вилучення чи збереження, – поділився старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України кандидат історичних наук К. Галушко.

Учений наголосив на важливості подібної літератури для самоусвідомлення власної історії: «Це вкрай цінні якщо не літературні, то історичні джерела. Я колись ставився до цього скептично (у 1990-ті рр.), але потім зрозумів, що якщо сучасну молоду людину змусити прочитати одну радянську пропагандистську книжку, то вона отримує щеплення. Із бібліотек поза межами обласних центрів її можна викидати, але основу зберегти й плекати, й навіть оцифрувати. Мені особисто в сьогоденній історичній контрпропаганді дуже бракує доступу до частини пропагандистських книжок, які я читав у дитинстві. Їх тепер не знайдеш. Наприклад, “Зоряні крила” В. Собка, які варто сьогодні читати у різних історичних контекстах. Хоча це був тупий пропагандистський твір для підлітків. (...) Це таке щеплення від ідіотизму. Якщо хтось вважає, що радянську пропагандистську літературу треба ховати, той ворог України, бо саме доступ до її ідіотизму дає порятунок від російської пропаганди. Не треба ховати зброю проти ворога» (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 13.06*).

Історик Г. Єфіменко: «Ленін не створював Україну. Він лише погодився з її існуванням, щоб зберегти владу». Інтерв'ю опубліковано на сайті медіаплатформи «Букви».

Дослідник історії радянської України 1917–1939 рр., старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України кандидат історичних наук Г. Єфіменко повідомив про формування української нації та спотворення вітчизняного минулого в російській риторичі.

Зокрема, вчений зауважив: «Більшовики розуміли, що національну складову варто максимально повернути на свою користь. Вони не “створили Україну”, а були змушені погодитися з її існуванням, аби втримати владу. А це зовсім різні речі. Цього в кращому випадку не розуміють у сучасній Росії. Вони намагались повернутися до періоду до 1914 року, а той вимушений крок більшовиків гіперболізують, спотворюють та демонструють як добру волю Леніна, Сталіна чи ще когось. Вони не беруть до уваги те, що навіть “радянська Україна” для них була вимушеним кроком. Більшовики хотіли кілька разів відмовитися від української радянської держави, яку були змушені утворити ще в кінці 1917 року, але формально визнали лише в кінці

Війна: демографічний вимір

Як російсько-українська війна змінює демографічну ситуацію в Україні нещодавно розповіла в ефірі Українського радіо завідувачка сектору досліджень рівня життя населення відділу моделювання соціально-економічних процесів і структур Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України доктор економічних наук Л. Черенько.

«Війна зумовлює переосмислення цінності й сенсу людського життя, тому після неї сподіваємося на бебібум. Можливо, уже 2023 р. Це природний процес, – підкреслює Л. Черенько. – А от у другій половині цього року абсолютне число народжень, вочевидь, зменшиться – з цілком об'єктивних причин. Зокрема, тому, що чимало сімей розлучилися через від'їзд мам із дітьми. На жаль, навіть очікуваний бебібум не зламає нашого негативного демографічного тренду. В Україні дуже старе населення; частка молодих людей, які можуть народжувати дітей, надзвичайно низька. І навіть якщо всі українки дітородного віку вирішать народити бодай по одній додатковій дитині, це суттєво не змінить загальної картини».

«Сьогодні можна довіряти лише соціологічним дослідженням, – відповідає вчена на запитання про статистичні дані ООН щодо кількості українських біженців. – Їх дуже активно проводять серед наших громадян, які виїхали за межі України. Як під час перетину кордону, так і на всіх подальших етапах, безпосередньо в місцях їхнього перебування у європейських країнах. Результати опитувань загалом оптимістичні: переважна більшість українців збираються повернутися на Батьківщину. Залишитись і закріпитись на Заході, зокрема у Європі, хотіли би близько 20 % наших біженців. Зокрема, через побоювання, що війна не закінчиться швидко і протягом тривалого часу впливатиме на наше життя. Частина цих людей, можливо, давно збиралися поїхати з України, але не наважувались, а війна спонукала їх зробити цей вибір. Слід розуміти, що громадяни, які хотіли б залишитись за кордоном, не конче реалізують свої плани – можливі безліч варіантів.

Більшість українців, що втекли від війни, говорять, що їм більше подобається в Україні, і вони або вже повернулись, або збираються повернутись. Це залежить передусім від того, чи мають ці люди житло. Якщо житло навіть не зруйноване, але пошкоджене і потребує серйозного ремонту, а власник не має заощаджень на цей випадок – повернення відтерміновуватиметься до останнього моменту. Люди намагатимуться або тимчасово влаштуватися на роботу, або просто дочекатися налагодження ситуації та виплат відшкодувань за майно.

Київ уже починає програму з відновлення житла. Знаю, що про започаткування таких проєктів українські міста з багатьох регіонів уже домовилися зі своїми іноземними містами-побратимами. Зрозуміло, результат буде нескоро, а держава зараз просто не може покласти на себе такий тягар. Усі сподівання – на комбіноване фінансування із різних джерел, передусім донорське. Бодай для відбудови житла.

Головний позитив, як мені здається, полягає в тому, що 85 % респондентів вірять у хороше майбутнє України (таких високих показників у нас не було за весь період Незалежності). А отже, ці люди схилитимуться до повернення. Принаймні тут є підстави для оптимізму. Хоча країна відновлюватиметься, на жаль, дуже поступово, це не станеться за один день.

Що стосується внутрішніх переселенців (внутрішньо переміщених осіб, ВПО), то приблизні дані про них доступні, бо ці люди здебільшого реєструються на новому місці проживання (у Міністерстві соціальної політики) – для отримання матеріальної допомоги. Звісно, так чинять не всі, тому можна говорити лише про мінімальні цифри потоків переселення, але загальні тенденції цілком зрозумілі. Західні регіони України зараз перенаселені – переважно за рахунок ВПО з міст-мільйонників Києва й Харкова. Останнім часом через повернення великої кількості людей до своїх домівок таке підвищене навантаження дещо зменшується, хоч і досі зберігається» (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 13.06*).

«Ця війна не має перетворитися для нас на нову нормальність»

Доктор соціологічних наук С. Дембіцький (Інститут соціології НАН України) дав інтерв'ю «Громадському телебаченню».

За словами науковця, українці впоралися з шоком перших днів війни, якщо говорити дуже узагальнено. Хоча, звісно, в різних людей різні й ситуації: «Одна річ – дізнатися про війну з телефонної розмови, зовсім інша – прокинутися від того, що снаряд залетів у вікно. Кияни, гадаю, оговтались. Але багато хто опинився в дуже складних обставинах і зараз просто виживає. Ми навіть не можемо досліджувати, у якому вони стані.

Я не вважаю, що широкий загал в Україні був готовий до такого розвитку подій. Буквально за тиждень до початку широкомасштабного вторгнення наш інститут провів опитування і з'ясувалося, що ймовірність нападу люди не оцінювали як високу. Водночас страх війни опинився в топі, що взагалі-то не характерно для нашого суспільства. І зрозуміло, чому так сталося: на кордонах довго стояла велика кількість російських військ. Але, на мою думку, наша психологічна стійкість визначається все ж успіхами української армії. Уже в перші дні ми побачили, що вона може чинити опір, і це надало людям внутрішньої сили.

Почалася позиційна боротьба, війна переходить до затяжної стадії, і не відомо, коли ми перемаємо. Такий стан був характерний для нашого

суспільства ще напередодні війни: люди не бачили завершення конфлікту на Донбасі. Абсолютна більшість вважала, що він триватиме довше двох років. Зараз, коли настрої населення і громадська думка кардинально змінилися за багатьма показниками, таке повернення до оцінки війни як затяжної, в певному розумінні, є для нас кроком назад. Тому дуже важливо бачити обрій перемоги. Кінцевої мети значно легше досягти, не втрачаючи її зі свого поля зору, не фокусуючись тільки на процесі долання труднощів. Ця війна не має перетворитися для нас на нову нормальність. Це може відбутись, але це не оптимальний варіант. Наразі такі інформаційні приводи, як посилення санкції проти Росії, надання Україні нового озброєння (хай навіть його й не так багато, як нам хотілося б) та фінансової допомоги, ми схильні інтерпретувати саме в контексті шляху до нашої перемоги, а не до замороження конфлікту. Не менш важливо й те, що населення раціонально переосмислює часові рамки, необхідні для нашої перемоги, причому сама віра у перемогу не слабшає. І не зменшується наша готовність боротися.

Багато хто критикував експертів, які говорили, що Україна переможе за 2–3 тижні. Мені важко оцінювати експертів у питанні завершення війни, бо сам я на цьому не знаюсь. І тим не менш, ми бачимо, що експерти не володіють достатніми знаннями, щоби робити точні прогнози. Уже під час цієї фази війни, коли російські війська стояли навколо Києва, бомбардували Суми й Харків, окупували Херсон, наш інститут опитував населення щодо психологічного дистресу і виявив залежність, яка фіксувалась і під час пандемії: що вищий у людини психологічний дистрес (руйнівний стрес, зумовлений негативними емоціями), то більше вона зациклена на новинах. Тому, вочевидь, певна аудиторія потребує “заспокійливих” спікерів. Звісно, вони не визначають громадської думки в масштабах усього населення, але є сподівання, що допомагають якійсь категорії людей поліпшити свій психологічний стан.

Бо зовсім відмежуватися від цієї ситуації неможливо. Хіба що йдеться про людей особливого типу або тих, хто виїхав за кордон, не просто щоб урятувати себе та близьких, а щоб змінити своє життя. Їм байдуже, чиєю перемогою закінчиться війна, але їхня частка невелика. Звісно, людина до всього адаптується, звикає. Це закладено в нашій природі, бо тривалий психологічний, емоційний стрес виснажує наш організм фізіологічно і може призводити до появи чи загострення різних захворювань. Але війна – це така екстраординарна подія, що не зважати на неї неможливо. Так, наше суспільство звикло до конфлікту на Донбасі, хоча там тривали бої і продовжували гинути люди. А тепер російська армія стоїть на більшій українській території і, якщо ми програватимемо, може піти далі. Зрозуміло, це не те, від чого можна відмежуватися» *(Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 10.06).*

Учений-економіст Я. Жаліло: «Нам замало швидко закінчити війну, нам потрібно динамічно відбудовувати країну».

Інтерв'ю заступника директора Національного інституту стратегічних досліджень доктора економічних наук Я. Жаліла в межах проєкту «Про науку. Компетентно» для ютуб-каналу НАН України.

Про перспективи відновлення національної економіки, пріоритетні напрями повоєнного розвитку України, власну стратегію економічного відродження в інтерв'ю академіку НАН України В. Семиноженку повідомив заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень доктор економічних наук Я. Жаліло. Ключова теза ученого-економіста Я. Жаліло: «Нам замало швидко закінчити війну, нам потрібно динамічно відбудовувати країну».

Понад три місяці наша держава протистоїть не тільки жорсткій військовій агресії з боку Росії, а й не менш жорстким економічним викликам. Знищується інфраструктура, порушуються логістичні зв'язки, зупиняються промислові, соціальні, комунальні об'єкти, утворюється величезний дефіцит у бюджеті. Все це ставить під загрозу не тільки успішність нашої протидії, але й обмежує можливості відбудови країни (**Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 10.06**).

«Якими стали українці за час війни та яка головна їхня відмінність від росіян», – учений-соціолог Є. Головаха дав інтерв'ю медіаплатформі «НВ life».

Директор Інституту соціології НАН Є. Головаха поділився роздумами про те, наскільки змінилися цінності українського суспільства у воєнний час, які проблеми постануть перед співвітчизниками після закінчення війни та що далі відбуватиметься з російським суспільством.

Війна Росії проти України за лічені місяці принципово змінила й об'єднала українське суспільство проти ворога. Також широкомасштабне російське вторгнення стало причиною зміни ставлення українців і до своєї держави.

Учений зазначив: «Українське суспільство змінилося настільки суттєво, що я б сказав: за ці три місяці воно змінилося більше, ніж за 30 років до цього. І про це свідчать не тільки мої власні спостереження, а й соціологічні дослідження. Якщо оцінювати загалом результати таких досліджень, то можна сказати, що, насамперед, в Україні принципово змінилося ставлення до своєї держави. Тобто українці нарешті прийняли свою державу. При чому прийняли її не тільки в абстрактному баченні, а саме як країну, що у своєму нинішньому стані заслуговує поваги, прийняття й високої оцінки, оскільки українці побачили, що таке сусіди поруч, наскільки українська держава принципово відрізняється від того, що

робиться там, і того, що несуть звідти в Україну» (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 10.06).

Провідний науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України доктор історичних наук Т. Рендюк виголосив доповідь на дискусійній платформі «Культур-антропологічні аспекти наслідків російської військової агресії проти України».

Учений підкреслив, що «За своїми масштабами, географією охоплення, кількісними показниками та часовими рамками сучасна українська вимушена міграційна криза не має аналогів і значно перевершує усі попередні. За даними Управління Верховного комісара у справах біженців Організації Об'єднаних Націй (УВКБ ООН), лише за перші півтора місяця від початку гарячої фази нинішньої восьмирічної російсько-української війни свої домівки залишили 11,4 млн українців, а в кінцевому варіанті ця цифра може сягнути 16 млн. В умовах гіршого сценарію 25 млн людей можуть потребувати гуманітарної допомоги до кінця поточного року. Із них, станом на 1 травня 2022 р., межі України залишили 5 563 959 українців. З іншого боку, згідно з оцінкою Міжнародної організації з міграції ООН (МОМ), ще 7,7 млн громадян України вважаються внутрішньо переміщеними особами (ВПО), тобто вони залишились у країні, але musiли виїхати з власного будинку. У міністерстві освіти і науки України (МОНУ) повідомили, що, відповідно до статистичних даних, близько чверті всіх переселенців є школярами чи студентами. Але у наведених даних не враховано тих осіб, які є громадянами інших країн і на момент початку повномасштабної війни перебували на території нашої держави. Переважно за допомогою посольств відповідних країн, переважна більшість із них також покинули територію України. Така масштабна хвиля вимушених внутрішньо переміщених осіб і емігрантів спричинила безліч проблем безпекового, соціального, економічного, фінансового, сімейного й демографічного характеру. Остання матиме вкрай негативні наслідки для генофонду населення України на наступні десятиліття. З цього погляду, проблематика сучасної вимушеної міграційної кризи в надзвичайних умовах нинішньої російсько-української загарбницької війни набуває особливої актуальності».

Далі доповідач зауважив, що «Більшість ВПО екстрено передислокувались – індивідуально або за допомогою уповноважених державних органів влади – зі східних і центральних регіонів України до Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької, Закарпатської, Волинської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької та Вінницької областей. Водночас Київ, звідки на початку війни виїхала майже половина мешканців, став місцем переїзду біженців переважно з Лівобережної України.

Щодо західних областей України, то від початку війни лише в Закарпатській області кількість населення зросла майже на 30 %. На Львівщину за перші два тижні війни прибули майже 110 тис. внутрішньо переміщених осіб.

Однак все це не рятує складної демографічної ситуації в Україні, що вже склалася внаслідок російської агресії. Лише 79,2 % біженців з України збираються повернутися на Батьківщину після закінчення війни, а 10,9 % повертатися не планують. Про це свідчать результати опитування, проведеного Соціологічною службою Центру ім. О. Разумкова на пунктах пропуску в Закарпатській області з 15 березня до 1 квітня 2022 р. Під час дослідження було опитано 101 респондента віком від 16 років, що прямував з України пішки або автомобільним транспортом. 89,1 % опитаних певні, що Україна перемає у цій війні, лише 1 % висловили думку про те, що програє, решті важко визначитись із відповіддю. Заслуговує на увагу те, що 83,2 % біженців – жінки, 63,4 % виїжджають разом із дітьми й лише 12,9 % самотійно. Усе це, на наше переконання, велика демографічна втрата для України, оскільки жінки-емігрантки мають підвищений шанс одружитися з іноземцями й ніколи не повернутися на Батьківщину. 36,6 % – ті, хто залишає країну у віці 30–39 років, 25,7 % – 40–49 років, 18,8 % – 16–29 років, лише 10,9 % – старше 60 років, а 7,9 % у віці 50–59 років. Відносна більшість біженців – із Києва та Харківської області (по 18,8 %), трохи менше – з Київської (11,9 %), Донецької (7,9 %), Запорізької (6,9 %), Миколаївської, Одеської, Херсонської (по 5 %) областей. Із Волинської, Львівської, Хмельницької, Івано-Франківської, Чернівецької, Тернопільської областей ніхто не виїжджав.

Разом із певними втратами Збройними Силами України живої сили під час бойових дій проти рашистів, із десятками тисяч загиблих серед мирного населення на лінії зіткнення й углибині української території від завданих агресором систематичних ударів крилатими і балістичними ракетами, а також унаслідок періодичних бомбардувань ворожою авіацією українських міст, чисельність населення нашої держави істотно скоротиться. Але найбільшої втрати завдає примусова незворотна еміграція, що виключно негативно позначається на генофонді українського народу» (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 9.06*).

«Я вірю, що українські біженці повернуться»

Інтерв'ю академіка Е. Лібанової (Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України) «Громадському інтерактивному телебаченню».

Як повідомила вчена, «Цифри, що інститут отримує від опитувань серед українських біженців за кордоном, показують, що лівова частка готова повертатися (додому, в Україну). Непрямим свідченням таких намірів є те, що люди переважно оформлюють собі не статус біженця, а статус

тимчасового захисту. Це спрощує процедуру повернення. Наразі спостерігається височенна, просто шалена хвиля патріотизму, і на цій хвилі люди навіть самі собі не готові зізнаватися, що не повертатимуться на Батьківщину, а їхні наміри можуть змінитися.

Немає нічого страшного в тому, що українські діти за кордоном ідуть до дитсадку чи школи. Інше питання, коли їхні батьки й матері починають працевлаштовуватися, – тоді більше шансів, що вони там адаптуються, винаймуть собі прийнятне житло, і зв'язки з Україною почнуть рватися. Та я не думаю, що сьогодні ймовірність цього аж така висока. Згадаймо, як у перші тижні після початку війни (після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р.) з-за кордону дуже багато чоловіків поверталось, щоби боронити Батьківщину. У певні дні їхня частка в загальному потоці повернення сягала 80 %. Це дуже висока частка. Їхня українськість, їхні зв'язки з Україною не викликають жодних сумнівів. Гадаю, ми ще не маємо підстав очікувати катастрофічного розвитку подій принаймні в найближчому майбутньому. Якщо “гаряча” фаза війни триватиме ще кілька місяців (або й довше, як дехто прогнозує), тоді це страшно, бо люди адаптуватимуться (на нових місцях)».

Учена озвучила свої сумніви щодо цифри в шість мільйонів українських біженців за кордоном (за даними ООН), оскільки вона не враховує потоку на в'їзд. Пані Е. Лібанова більше довіряє цифрам українських прикордонників, а це 3,2–3,5 млн осіб.

На думку Е. Лібанової, слід також звернути увагу на те, що від 10 травня в Україну щодня в'їжджає більше людей, ніж виїжджає. «Так, різниця не така вражаюча – 5–8 тис. на день. Однак з 10 травня це відбувається невинно. Історія не знає умовного способу (щодо припущень, що українського населення могло б бути близько 85 мільйонів, якби не Голодомор, масові репресії, війни тощо), тому, безумовно, є сумніви з приводу розрахунків, у яких просто здійснюється пряма екстраполяція. Зазвичай, якби не було такої смертності, не було б і такої народжуваності. Це пов'язані речі. Але це правда, що українського населення було би значно більше».

Автор додала, що «... насправді Україна в усі часи свого перебування в складі Російської імперії, а потім СРСР мала величезне від'ємне міграційне сальдо – звідси виїжджали робочі “руки й голови”, а поверталися переважно люди старшого віку. Руйнувалася природна вікова структура населення. Причому часто людей ніхто не силував, вони виїжджали абсолютно добровільно, скажімо, на будівництво Комсомольська-на-Амурі, Байкало-Амурської магістралі тощо. Дуже багато талановитої молоді не лише з вищих навчальних закладів, а й навіть зі шкіл їхали до Москви і Ленінграда (Санкт-Петербурга). Це були величезні втрати людського потенціалу. Одразу (після війни) точно не можна (проводити перепис населення), тому що буде дуже сильна внутрішня міграція. Скажімо, де після війни опиняться мешканці Маріуполя? Чи захочуть вони повертатися до свого міста навіть після

відновлення інфраструктури? Це велике питання. Те саме стосується будь-якого міста чи села, яке зазнає великих втрат. А нас же цікавить не просто кількість людей в Україні, а те, де вони живуть, чому і звідки переїхали з одного населеного пункту до іншого? Тож не думаю, що наступного року ми зможемо проводити перепис. Сподіваюся, зможемо робити якісніші оцінки чисельності населення, розміщення населення територією України, але не якісного складу (мовний, освітній, віковий склад, статус зайнятності, місце народження, попереднє місце проживання, тривалість проживання у певному населеному пункті). Я один із найупертіших в Україні апологетів проведення переписів, але переконана, що наразі перепис проводити не можна – ми просто не зможемо зробити це як слід» (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 7.06).

Наукові видання НАН України

Вийшов друком черговий номер всеукраїнської газети для науковців та освітян «Світ» (№ 13–14 (1193–1194), квітень 2022 р.)

Видання містить такі матеріали:

- хроніки українського спротиву;
- інформація Інституту економіки та прогнозування НАН України про економічні втрати України; розповідь про дослідження «Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз»;
- інтерв'ю з ректором Києво-Могилянської академії С. Квітом про життя академії в умовах війни, а також про глобальні ціннісні зсуви в Україні і світі;
- історії тих, хто вибрався з пекла. Заступник декана факультету іноземних мов Маріупольського державного університету М. Сьопін та засновник культурно-мистецького центру К. Долімбаєв діляться споминами, як вони вибралися з Маріуполя;
- розповідь про кровоспинний засіб, який створили і передають до шпиталів науковці Інституту хімії поверхні ім. О. О. Чуйка НАН України;
- розповідь про річку Ірпінь, яка в лютому-березні 2022 р. зупинила навалу ворога під Києвом (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 8.06).

Вийшли друком результати аналізу наслідків воєнної агресії Росії для промислового сектору в складі дослідження «Оцінка втрат України від воєнного вторгнення РФ: макроекономічний вимір» (журнал «Економіка та прогнозування» № 1 за 2022 р.).

У дослідженні наведено дані втрат промисловості України в галузевому та регіональному розрізі й обґрунтовано заходи з відродження

промисловості задля відновлення економіки країни і формування надійного фундаменту її обороноздатності.

Крім того, спільно з іншими відділами Інституту економіки та прогнозування НАН України відділ промислової політики брав участь у підготовці аналітичного матеріалу «Оцінка втрат України від повоєнного вторгнення РФ», надісланого до Національного банку України та Ради національної безпеки і оборони України.

Повоєнна відбудова потребуватиме значного фінансування, зокрема міжнародних коштів. Саме тому вкрай важливо виокремити галузеві вектори промислового розвитку України, що дасть змогу залучити необхідний обсяг фінансування з подальшим спрямуванням ресурсів у ті сектори, відновлення яких як посилисть можливості обороноздатності, так і забезпечить відродження економічного розвитку країни. Водночас на нинішньому етапі для підтримки і подальшої відбудови необхідно вжити дієвих заходів, спрямованих на відродження, реструктуризацію і модернізацію промисловості за допомогою реконструктивних дій із регіональної диверсифікації та розширення середньо- і високотехнологічного виробництва в регіонах із нижчими воєнними ризиками, релокації та створення сприятливих умов для залучення іноземних підприємств. Це дасть змогу прискорити процеси економічного відновлення і зростання в повоєнний час, а також поступово закріпитися таким виробникам на внутрішньому (за рахунок імпортозаміщення, відкриття нових ринкових ніш) і зовнішньому (за рахунок уже створюваних преференційних торговельних умов із країнами-союзницями) ринках.

Повоєнна структурна перебудова української промисловості передбачає не тільки відновлення зруйнованих війною промислових та інфраструктурних потужностей, а й структурну модернізацію промисловості на вищому технологічному рівні з урахуванням збереження її можливостей до самозабезпечення, експортної орієнтації та включення до глобальних ланцюгів створення вартості.

Стратегічною метою повоєнного відновлення промисловості має стати становлення і розвиток високоіндустріального суспільства, стимулювання створення нових робочих місць і розвитку підприємництва, підвищення якості й рівня життя населення за рахунок зростання його ефективної зайнятості та залучення до продуктивної праці в промисловому секторі – через створення умов, що сприятимуть розвитку нових високотехнологічних виробництв та інноваційних систем з урахуванням Цілей сталого розвитку та перспектив євроінтеграції. Крім зазначеного, стратегічні орієнтири промислового відновлення варто обирати з урахуванням можливого довготривалого характеру воєнної загрози і ролі промислового сектору в створенні надійного економічного фундаменту для збереження державного суверенітету і територіальної цілісності нашої країни (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 9.06*).

Міжнародне співробітництво в галузі науки і освіти

Президент Національної академії наук України академік А. Загородній взяв участь у форумі «Академічна співпраця на підтримку українських науковців», що відбувся 2 червня у Варшаві за ініціативи Польської академії наук та за підтримки Національної академії наук США.

У рамках форуму відбулася тристороння зустріч президентів Польської академії наук Є. Душинського, Національної академії наук України А. Загороднього та Національної академії наук США М. Макнатт. Основна увага була зосереджена на підтримці міжнародною академічною спільнотою українських науковців, а також на створенні міжакадемічної робочої групи з питань післявоєнного відновлення наукової сфери в Україні. Президенти академії наук обговорили потенційні нові програми підтримки української наукової спільноти. Під час обговорення президент НАН України А. Загородній проінформував учасників зустрічі про втрати, яких зазнала академія під час війни РФ проти України, нагальні потреби науковців НАН України під час воєнного стану та проблеми, що постануть перед академією після війни.

До подальшої дискусії та обговорення першочергових питань, спрямованих на підтримку української наукової спільноти долучилися президенти Всеєвропейської федерації академії наук (ALLEA), Німецької Національної академії наук Леопольдіна, Королівської Данської академії наук і літератури, віцепрезиденти Королівського товариства Великобританії, віцепрезиденти Польської академії наук.

Під час форуму відбулася зустріч із представниками українських наукових та освітніх установ, які були вимушено переміщені до Польщі, і знайшли тимчасовий прихисток в інститутах Польської академії наук завдяки дослідницьким грантам ПАН. Під час дискусії були порушені нагальні питання, які хвилюють українських учених.

За результатами форуму його учасники ухвалили головні положення плану заходів з підтримки української науки, одним із основних складників якого є допомога молодим вченим НАН України, зокрема тим, які продовжують працювати в Україні. Представники зарубіжних академії наук задекларували надання посильної фінансової допомоги установам НАН України (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 7.06*).

Міністерство освіти і науки України та Латвійська рада науки з 6 червня до 2 вересня 2022 р. оголошують конкурс спільних українсько-латвійських науково-дослідних проєктів для реалізації у 2023–2024 рр.

Конкурс відкритий для будь-яких науково-дослідних груп закладів освіти, наукових установ обох країн.

Пріоритетні напрями:

- енергетика та енергоефективність;
- екологія та раціональне природокористування, включно з морськими дослідженнями, зокрема дослідженнями забруднення акваторій морів хімічними речовинами та мікропластиком;
- нові технології профілактики та лікування найпоширеніших захворювань, дослідження в галузі біотехнології, біоінженерії та генетики;
- нові матеріали;
- суспільні та гуманітарні науки (*Національна академія наук України*

(<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 10.06).

У НТК «Інститут монокристалів» НАН України відбувся дводенний курс лекцій лауреата Нобелівської премії з хімії, професора Жан-Марі Лена.

Лекція відбулася 13–14 червня 2022 р. в онлайн-режимі. Участь була вільна.

Жан-Марі Лен лауреат Нобелівської премії з хімії, працює в Університеті Страсбурга (Франція).

Участь у заході була вільною для студентів та аспірантів.

Координатор заходу: член-кореспондент НАН України В. Чебанов, chebanov@gmail.com; info@isc.kh.ua (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 7.06).

Міжнародний вебінар «Місцеве врядування в Україні: становлення, реформи, геополітичні наслідки та післявоєнне відновлення»

Вебінар відбувся 6 червня з ініціативи Міжнародного географічного союзу за активної участі представників Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Українського географічного товариства та інших установ.

Про участь у роботі вебінару заявили 159 осіб з 43 країн світу.

У своїх презентаціях та під час дискусій українські експерти проінформували міжнародну спільноту про:

– систему та принципи місцевого врядування в Україні, його наукове та правове забезпечення, розвиток вітчизняного законодавства, практику розподілу та реалізації повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, механізми їх взаємодії;

– основні результати здійснення в Україні реформ адміністративної, з децентралізації владних повноважень, а також щодо перспектив подальшого розвитку реформ в Україні;

– систему просторового планування в Україні, інструменти забезпечення єдності її складових, про досвід застосування геоінформаційних

систем, інших сучасних інформаційних технологій для забезпечення сталого розвитку держави, її регіонів, об'єднаних територіальних громад та їх територій;

– сучасні виклики та завдання, що постали в умовах воєнних дій, воєнного стану, можливі шляхи подолання наслідків, визначення нових пріоритетів та парадигм подальшого розвитку України, особливо постраждалих територій, населених пунктів.

Міжнародні та зарубіжні експерти додатково ознайомили учасників із новітніми результатами узагальнення міжнародного досвіду врядування на місцевому рівні, своїх досліджень щодо геополітичних наслідків реформи децентралізації в Україні, її впливу на забезпечення в Україні соціальної єдності, досягнення перемоги, післявоєнного відновлення, стосовно шляхів подальшого удосконалення системи фінансування місцевого розвитку тощо.

Керівники Міжнародного географічного союзу, учасники вебінару з різних куточків світу одностайно продемонстрували незмінну підтримку українському народу в нашій боротьбі проти російського агресора та свою готовність до подальшої співпраці, додаткових зусиль для досягнення миру, подальшого утвердження України в міжнародному співтоваристві, відновлення суверенітету нашої держави в межах її міжнародно визнаних кордонів (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2022. – 16.06*).

До уваги держслужбовця

А. Шумілова, мол. наук. співроб. НБУВ,

Т. Добко, заввідділу НБУВ, д-р наук із соц. комунікацій, ст. наук. співроб. (наук. ред.)

З питань дистанційної освіти в умовах воєнного стану в Україні

ЗАКОНОДАВЧІ, УРЯДОВІ, ВІДОМЧІ ДОКУМЕНТИ

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. *Верховна Рада України. Законодавство України : офіційний вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>.

Те саме. *Офіційне інтернет-представництво Президента України : вебсайт*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.

2. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р. № 64/2022 : Закон України від 24.02.2022 р. № 2102-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України : офіц. портал*. URL: https://zakon-rada.gov.ua.translate.goog/laws/show/2102-20?_x_tr_sl=uk&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=op,sc#Text.

Те саме. *ЛІГА:ЗАКОН*. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T222102.html.

3. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України в сфері освіти від 10.03.2022 р. № 7132. Верховна Рада України ; Ком. Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій. *ЛІГА:ЗАКОН*. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ЛІ07102А.html.

Проект підготували до обговорення народні депутати України: С. Бабак, О. В. Бондаренко, Ю. Гришина, В. Колух, О. Лис, А. Пузійчук, О. Лукашев, О. Горобець, І. Васильковський, І. Борзова, С. Мінько, Ю. Іоффе, Ю. Яцик, Г. Вацак, М. Мезенцева, М. Задорожній. 24 березня 2022 р. Верховна Рада ухвалила законопроект № 7132, який дозволяє одноразову зміну алгоритмів вступу до університетів і складання державної підсумкової атестації (ДПА).

Те саме. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39187>.

4. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 14.03.2022 р. № 133/2022. *Верховна Рада України. Законодавство України : офіц. вебпортал*. URL: https://zakon-rada.gov-ua.translate.google.com/laws/show/133/2022?_x_tr_sl=uk&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=op,sc#Text.

Те саме. *Офіційне інтернет-представництво Президента України : вебсайт*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1332022-41737>.

5. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про затвердження Указу Президента України “Про продовження строку дії воєнного стану в Україні”» від 14.03.2022 р. № 7168. Рада національної безпеки і оборони України. *ЛІГА:ЗАКОН*. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GI07111A.html.

6. Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» від 14.03.2022 р. № 133/2022 : Закон України від 15.03.2022 р. № 2119-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України : офіц. вебпортал*. URL: https://zakon-rada.gov-ua.translate.google.com/laws/show/133/2022?_x_tr_sl=uk&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=op,sc#Text.

7. Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2126-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України : офіц. вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2126-20#n2>.

Набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної

ситуації або надзвичайного стану» від 15.03.2022 № 2126-ІХ. Ним створено умови для відновлення якісного та безпечного освітнього процесу в умовах воєнного стану. Державні гарантії працівникам закладів освіти визначає нова стаття 57-1 «Закону про освіту».

8. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-ІХ. *Верховна Рада України. Законодавство України : офіц. вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з внесенням змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» : Закон України від 24.03.2022 р. № 2153-ІХ. *Верховна Рада України. Законодавство України : офіц. вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2153-20#n55>.

Внесено зміни до Законів України, зокрема: «Про професійну (професійно-технічну) освіту» (*Відомості Верховної Ради України*, 1998. № 32. С. 215): ст. 41, ст. 44¹; «Про охорону дитинства» (*Відомості Верховної Ради України*, 2001. № 30. С. 142): ст. 19 ч. 14; «Про дошкільну освіту» (*Відомості Верховної Ради України*, 2001. № 49. С. 259; 2006. № 44. С. 433; 2020. № 30. С. 207; зі змінами, внесеними Законом України від 5 листопада 2020 р. № 978-ІХ): ст. 33 ч. 3; «Про вищу освіту» (*Відомості Верховної Ради України*, 2014. № 37–38. С. 2004): ст. 44 ч. 15 абз. 1; «Про освіту» (*Відомості Верховної Ради України*, 2017. № 38–39. С. 380): ст. 56 ч. 3 абз. 2; «Про фахову передвищу освіту» (*Відомості Верховної Ради України*, 2019. № 30. С. 119): ст. 43 ч. 11 абз. 1.

10. Про внесення змін до деяких законів України у сфері освіти : Закон України від 24.03.2022 р. № 2157-ІХ. *Верховна Рада України. Законодавство України : офіц. вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2157-20#Text>.

11. Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» від 18.04.2022 р. № 259 : Закон України від 19.04.2022 р. № 7300. Верховна Рада України. *ЛІГА:ЗАКОН*. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JI07305A.html.

12. Про особливості акредитації освітніх програм, за якими здійснюють підготовку здобувачі вищої освіти, в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.03.2022 р. № 295. *Кабінет Міністрів України : урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-osoblivosti-akreditaciyi-osvitnih-program-za-yakimi-zdijsnyuyut-pidgotovku-zdobuvachi-vishchoyi-osviti-v-umovah-voennogo-stanu-295>.

13. Деякі питання атестації здобувачів ступеня вищої освіти на другому (магістерському) рівні за спеціальностями галузі знань 22 «Охорона здоров'я» в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.03.2022 р. № 316. *Кабінет Міністрів України : урядовий портал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-2022-%D0%BF#Text>.

14. Про внесення зміни до постанови Кабінету Міністрів України «Про атестацію здобувачів ступеня фахової передвищої освіти та ступенів вищої освіти на першому (бакалаврському) та другому (магістерському) рівнях у формі єдиного державного кваліфікаційного іспиту» від 27.03.2022 р. № 376 : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.05.2021 р. № 497 *Кабінет Міністрів України : урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmini-do-postanovi-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-19-travnya-2021-r-497-376>.

Офіційний вісник України, 2021 р., № 42, С. 2549.

15. Про звільнення від проходження державної підсумкової атестації учнів, які завершують здобуття початкової та базової загальної середньої освіти, у 2021/2022 навчальному році : Наказ М-ва освіти і науки України від 28.02.2022 р. № 232. *Міністерство освіти і науки України : офіц. портал*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zviltennya-vid-prohodzhennya-derzhavnoyi-pidsumkovoyi-atpochatkovoyi-ta-bazovoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-u-20212022-navchalnomu-rocizareyestrovaniy-v-ministerstvi-yusticiyi-ukrayini-03-bereznaya-2022-roku-za-28337619>.

Те саме. *Освіта.ua*. URL: http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/86016/.

16. Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану : Наказ М-ва освіти і науки України від 07.03.2022 р. № 235. *Міністерство освіти і науки України : офіц. портал*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-deyaki-pitannya-organizaciyi-roboti-zakladiv-fahovoyi-peredvishoyi-vishoyi-osviti-na-chas-voennogo-stanu>.

Те саме. *Освіта.ua*. URL: http://ru.osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/85884/.

17. Про проведення атестації випускників закладів фахової передвищої, вищої освіти : Наказ М-ва освіти і науки України від 21.03.2022 р. № 265. *Міністерство освіти і науки України : офіц. портал*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-provedennya-atestaciyi-vipusknikiv-zakladiv-fahovoyi-peredvishoyi-vishoyi-osviti>.

Те саме. *Освіта.ua*. URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/86054/.

18. Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні : Наказ М-ва освіти

і науки України від 28.03.2022 р. № 274. *Міністерство освіти і науки України : офіц. портал*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-deyaki-pitannya-organizaciyi-zdobuttya-zagalnoyi-serednoyi-osviti-ta-osvitnogo-procesu-v-umovah-voynnogo-stanu-v-ukrayini>.

Те саме. *Освіта.ua*. URL: https://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/86134/.

19. Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 04.01.2022 № 3 : Наказ М-ва освіти і науки України від 30.03.2022 р. № 278. *Освіта.ua*. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86182/.

20. Про внесення змін у додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 08.02.2022 № 140 : Наказ М-ва освіти і науки України від 30.03.2022 р. № 277. *Міністерство освіти і науки України : офіц. портал*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-vnesennya-zmin-u-dodatok-do-nakazu-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini-vid-08022022-140>.

Те саме. *Верховна Рада України. Законодавство України : офіц. портал*. URL: https://zakon-rada.gov.ua.translate.goog/rada/show/v0277729-22?_x_tr_sl=uk&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=op,sc#Text.

21. Про затвердження методичних рекомендацій щодо окремих питань завершення 2021/2022 навчального року : Наказ М-ва освіти і науки України від 01.04.2022 р. № 290. *Міністерство освіти і науки України : офіц. портал*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shodo-okremih-pitan-zavershennya-20212022-navchalnogo-roku>.

Те саме. *ЛІГА:ЗАКОН*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS36853?from=legislation&hide=true>, вільний.

Те саме. *Освіта.ua*. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86194/.

22. Про затвердження методичних рекомендацій щодо оцінювання навчальних досягнень учнів 5–6 класів, які здобувають освіту відповідно до нового Державного стандарту базової середньої освіти : Наказ М-ва освіти і науки від 01.04.2022 р. № 289. *Освіта.ua*. URL: https://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/86195/.

23. Рекомендації щодо оцінювання навчальних досягнень учнів 5–6 класів, які здобувають освіту відповідно до нового Державного стандарту базової середньої освіти : додаток до Наказу М-ва освіти і науки від 01.04.2022 р. № 289. *Освіта.ua*. URL: https://ru.osvita.ua/doc/files/news/861/86195/OCINYuVANNYa_OST818.pdf.

24. Про перенесення другого туру всеукраїнського конкурсу «Учитель року – 2022» : Наказ М-ва освіти і науки України від 01.04.2022 р. № 285. *Міністерство освіти і науки України : офіц. портал*. URL: <https://mon.gov>.

ua/ua/npa/pro-perenesennya-drugogo-turu-vseukrayinskogo-konkursu-uchitel-roku-2022.

Те саме. *Освіта.уа*. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86188/.

25. Про затвердження програми незалежного тестування фахових знань та вмінь учителів початкових класів закладів загальної середньої освіти : Наказ М-ва освіти і науки України від 05.04.2022 р. № 294. *Освіта.уа*. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86229/.

Додаток: Програма незалежного тестування фахових знань та вмінь учителів початкових класів закладів загальної середньої освіти. URL: https://osvita.ua/doc/files/news/862/86229/Programa-NT_2022.pdf.

26. Актуальні контакти Міністерство освіти і науки під час воєнного стану: працівники структурних підрозділів, визначених для роботи з інформування громадськості. *Міністерство освіти і науки України : офіц. сайт*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/pro-ministerstvo/aktualni-elektronni-adresi-pid-chas-voennogo-stanu>.

27. Про організацію освітнього процесу : лист М-ва освіти і науки України від 25.02.2022 р. № 1/3276-22. *Освіта.уа*. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86140/.

28. Щодо написання заяв про відпустки без збереження заробітної плати у зв'язку із введенням в Україні правового режиму воєнного стану : лист М-ва освіти і науки України від 28.02.2022 р. *Освіта.уа*. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/85846/.

29. Про оплату праці працівників закладів освіти під час призупинення навчання : лист М-ва освіти і науки України від 06.03.2022 р. № 1/3370-22. *Міністерство освіти і науки України : офіц. портал*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-oplatu-praci-pracivnikiv-zakladiv-osviti-pid-chas-prizupinennya-navchannya>.

Те саме. *Все про бухгалтерський облік : нормативні документи від VOBU : сайт*. URL: <https://document.vobu.ua/doc/10433>.

Те саме. *Освіта.уа*. URL: <https://osvita.ua/legislation/other/85886/>, вільний.

30. Про організацію освітнього процесу : лист М-ва освіти і науки від 06.03.2022 р. № 1/3371-22. *Освіта.уа*. URL: http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/86062/.

31. Про практику застосування трудового законодавства у галузі освіти і науки під час дії правового режиму воєнного стану : лист М-ва освіти і

науки від 07.03.2022 р. № 1/3378-22. *Освіта.ua*. URL: <https://osvita.ua/legislation/other/85885/>.

32. Про завершення навчального року : лист М-ва освіти і науки України від 10.03.2022 р. № 1/3417-22. *Освіта.ua*. URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/85933/.

33. Про надання інформації : лист М-ва освіти і науки України від 15.03.2022 р. № 1/3463-22. *Освіта.ua*. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/85972/.

34. Про перенесення атестації педагогічних працівників у 2022 році : лист М-ва освіти і науки України від 15.03.2022 р. № 1/3454-22. *Освіта.ua*. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/85974/.

35. Про зарахування до закладів дошкільної освіти дітей із числа внутрішньо переміщених осіб : лист М-ва освіти і науки України від 17.03.2022 р. № 1/3475-22 : керівникам департаментів (управлінь) освіти і науки обласних, Київ. міськдержадмін. *Міністерство освіти і науки України : офіц. портал*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zarahunannya-do-zakladiv-doshkilnoyi-osviti-ditej-iz-chisla-vnutrishno-peremishenih-osib>.

Те саме. *Освіта.ua*. URL: <https://osvita.ua/legislation/doshkilna-osvita/85999/>.

36. Про надання інформації : лист Держ. служби якості освіти України від 18.03.2022 р. № 01/01-22/419. *Державна служба якості освіти : офіц. портал*. URL: https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2022/02/Rekomendacii_shhodo_distanciynoi_roboti.pdf.

Те саме. *Освіта.ua*. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86232/.

37. Закладам освіти, установам, які вимушені змінити місце розташування у зв'язку з проведенням в місцях їх розташування бойових дій або тимчасовою окупацією території України, необхідно перейти на обслуговування до органів казначейства за новою адресою розташування : лист М-ва освіти і науки України від 19.03.2022 р. № 1/3556-22. *Міністерство освіти і науки України : офіц. портал*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/zakladam-osviti-ustanovam-yaki-vimusheni-zminiti-misce-roztashuvannya-u-zvyazku-provedennyam-v-miscyah-yih-roztashuvannya-bojovih-dij-abo-timchasovoyu-okupaciyeyu-teritoriyi-ukrayini-neobhidno-perejti-na-obslugovuvannya->.

38. Про здійснення публічних закупівель та обслуговування в органах Казначейства в умовах воєнного стану : лист М-ва освіти і науки України від 22.03.2022 р. № 1/3593-22. *Міністерство освіти і науки України : офіц.*

портал. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zdijsnennya-publichnih-zakupivelta-obslugovuvannya-v-organah-kaznachejstva-v-umovah-voennogo-stanu>.

Те саме. *Міністерство освіти і науки України : офіц. портал*. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/623/9b1/d4d/6239b1d4d4338792860783.pdf>.

39. Щодо комунікації з дітьми дошкільного віку з родин учасників ООС/АТО, внутрішньо переміщених осіб та організації взаємодії з їхніми батьками : лист М-ва освіти і науки України від 12.12.2019 р. № 1/9-766. *Міністерство освіти і науки України : офіц. портал*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-komunikaciyi-z-ditmi-doshkilnogo-viku-z-rodin-uchasnikiv--vnutrishno-peremishenih-osib-ta-organizaciyi-vzayemodiyiz-yihnimi-oosato>.

Лист містить Додаток «Методичні рекомендації щодо комунікації з дітьми дошкільного віку з родин учасників ООС/АТО, внутрішньо переміщених осіб та організації взаємодії з їхніми батьками». Методичні рекомендації підготовлено на основі матеріалів завідувача кафедри методик та технологій дошкільної освіти НПУ ім. М. П. Драгоманова, доктора педагогічних наук, професора І. Луценко.

40. Щодо запобігання торгівлі людьми в умовах воєнної агресії : лист М-ва освіти і науки України від 25.03.2022 р. № 1/3663-22. *Міністерство освіти і науки України : офіц. портал*. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/624/41f/5b0/62441f5b0e0ca434958796.pdf>.

41. Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні : лист М-ва освіти і науки України від 29.03.2022 р. № 1/3737-22. *Міністерство освіти і науки України : офіц. портал*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zabezpechennya-psihologichnogo-suprovodu-uchasnikiv-osvitnogo-procesu-v-umovah-voennogo-stanu-v-ukrayini>.

Те саме. *Освіта.ua*. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86164/.

Лист Міністерства освіти і науки України містить Додатки: Додаток 1 «Інформація про психологічну допомогу в умовах війни»; Додаток 2 «Контакти щодо психологічної підтримки».

42. Про організацію освітнього процесу в початковій школі в умовах воєнного часу : лист М-ва освіти і науки від 29.03.2022 р. № 1/3725-22. *Освіта.ua*. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86159/.

Лист Міністерства освіти і науки України містить Додаток «Методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу у 2021/2022 навчальному році в початковій школі в умовах воєнного часу».

43. «Перемагаємо разом» : проєкт уроків з фізичної культури онлайн : лист М-ва освіти і науки України від 29.03.2022 р. № 1/3730-22. URL: <https://drive.google.com/file/d/1he0kMPCOSuNPA1ERPkAfTIpvEmfYIM9W/view>.

Лист містить додатки: 1. «Проєкт уроків з фізичної культури онлайн»; 2 «Теми онлайн уроків фізичної культури – уроків Єдності» на березень-квітень 2022 року. Ініціатори проєкту: ГО «Рух Олександра Педана “Джуніор”», Комітет з фізичного виховання та спорту МОН України, Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти» за сприяння Міністерства освіти і науки України.

44. Про проведення Всеукраїнського конкурсу дослідницько-експериментальних робіт з природознавства «Юний дослідник» у 2022 році : лист Національного екологонатуралістичного центру учнівської молоді від 30.03.2022 р. № 58. URL: <https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2020/11/58-03-2022.pdf>.

Згідно з наказом МОН України від 15.12.2021 р. № 1379 «Про затвердження Плану всеукраїнських і міжнародних організаційно-масових заходів з дітьми та учнівською молоддю на 2022 рік (за основними напрямками позашкільної освіти)».

45. Про проведення Всеукраїнського конкурсу з квітникарства та ландшафтного дизайну «Квітуча Україна» : лист Національного екологонатуралістичного центру учнівської молоді від 30.03.2022 р. № 57. URL: <https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2020/11/57-03-2022.pdf>.

Згідно з наказом МОН України від 15.12.2021 р. № 1379 «Про затвердження Плану всеукраїнських і міжнародних організаційно-масових заходів з дітьми та учнівською молоддю на 2022 рік (за основними напрямками позашкільної освіти)».

46. Про рекомендації для працівників закладів дошкільної освіти на період дії воєнного стану в Україні : лист М-ва освіти і науки України від 02.04.2022 р. № 1/3845-22 *Освіта.ua*. URL: <https://osvita.ua/legislation/doshkilna-osvita/86206/>.

Лист Міністерства освіти і науки України містить Додатки: Додаток 1 «Методичні рекомендації щодо здійснення освітньої діяльності з питань дошкільної освіти на період дії правового режиму воєнного стану (для засновників закладів, науково-педагогічних працівників ІППО, директорів та педагогічних працівників закладів дошкільної освіти)»; Додаток 2 «Щодо здійснення заходів захисту вихованців під час освітнього процесу в умовах воєнного стану та надзвичайних ситуацій».

47. Про методичні рекомендації «Перша психологічна допомога. Алгоритм дій» : лист М-ва освіти і науки України від 04.04.22 р. № 1/3872-22. *Освіта.ua*. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86227/.

Лист Міністерства освіти і науки України містить методичні рекомендації «Перша психологічна допомога. Алгоритм дій» та «Список використаних джерел».

48. Про закінчення навчального року в закладах професійної (професійно-технічної) освіти : лист М-ва освіти і науки України від 07.04.2022 р. № 1/3952. *Освіта.ua*. URL: <https://osvita.ua/legislation/proftech/86249/>.

49. Щодо продовження формування бази даних учасників зовнішнього незалежного оцінювання 2022 року : лист М-ва освіти і науки України від 07.04.2022 р. № 1/3961-22. *Освіта.ua*. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86245/.

ЛІТЕРАТУРА

50. 245 тисяч школярів Харківської області не навчаються через війну. *Kharkiv Today*. Дата публ.: 22.03.2022. URL: <https://2day.kh.ua/ua/kharkow/245-tysyach-shkolyariv-kharkivskoyi-oblasti-ne-navchayutsya-cherez-viynu>.

51. Амеліна К. Вторгнення РФ. Дитина в новому місті через війну. Як продовжити навчання в школі, які є варіанти. *LIGA.Life*. Дата публ.: 17.03.2022. URL: <https://life.liga.net/poyasnennya/cards/rebenok-v-novom-gorode-iz-za-voyny-kak-prodoljit-obuchenie-v-shkole-kakie-varianty>.

52. Бабак С. В. Як працювати вчителям в окупації? *Освіторія-медіа*. URL: <https://osvitoria.media/experience/yak-pratsyuvaty-vchytelyam-v-okupatsiyi/?fbclid=IwAR14fNoHzyIL4T7Ps4PrZE14p67LHfDja0-VBvEHn5etPtHCXXjalomqvA8>.

Консультує Голова Верховної Ради з питань освіти, науки та інновацій С. Бабак.

53. Барсукова О. Естонські виші зупинили співпрацю з РФ і готові допомагати українським студентам. *Українська правда. Життя*. Дата публ.: 4.03.2022. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/03/4/247674/>.

54. Барсукова О. Як дітям-переселенцям продовжити навчання у школі? Пояснює омбудсмен. *Українська правда. Життя*. Дата публ.: 29.03.2022. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/03/29/248020/>.

55. Барсукова О. Як освітянам мають видавати зарплату під час війни? Пояснює освітній омбудсмен. *Українська правда. Життя*. Дата публ.: 6.03.2022. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/03/6/247693/>.

56. Бірюкова І. У Київському палаці дітей та юнацтва частково відновили навчання. *Вечірній Київ*. Дата публ.: 16.03.2022. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/63005/>.

57. Бобрусь О. Вчитися під час війни: онлайн-сервіси для дистанційного навчання. *Новини Вінниці*. Дата публ.: 20.03.2022. URL: <https://vn.20minut.ua/Osvita/vchitisya-pid-chas-viyni-onlayn-servisi-dlya-dstantsiynogo-navchannya-11541368.html>.

58. Бобрусь О. У школах триває дистанційне навчання. Вже приєдналися понад 200 дітей-переселенців. *Новини Вінниці*. Дата публ.: 18.03.2022. URL: <https://vn.20minut.ua/Osvita/u-shkolah-rozpochalos-dstantsiynе-navchannya-vzhe-priednalisya-ponad--11540763.html>.

59. Бодняк О. А навчання за розкладом. Де і як українським дітям і молоді вчитись під час війни. *Zaxid.net*. URL: https://zaxid.net/statti_tag50974/. Дата публ.: 28.03.2022. URL: https://zaxid.net/navchannya_dlya_ditey_ta_molodi_pidbirka_vidkritih_platform_n1539612.

60. Бойко І. У Києві 28 березня відновлюється освітній процес. Дата публ.: 27.03.2022. *УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/science/u-kiyevi-z-28-bereznya-vidnovlyuyetsya-distanciyne-navchannya-novini-kiyeva-11761354.html>.

61. В Україні поновлено освітній процес у ЗЗСО після вимушених канікул. *М-во освіти і науки України : офіц. сайт*. Дата публ.: 16.03.2022. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/v-ukrayini-ponovleno-osvitnij-proces-u-zzso-pislya-vimushenih-kanikul>.

62. Війна та освіта: Шкарлет розповів про варіанти відновлення навчання в Україні. *Слово і діло*. Дата публ.: 8.03.2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/03/08/novyna/suspilstvo/vijna-ta-osvita-shkarlet-rozpoviv-pro-varianty-vidnovlennya-navchannya-ukrayini>.

63. Вчителі та викладачі можуть працювати дистанційно з будь-якої країни. *Укрінформ*. Дата публ.: 10.03.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3425636-vciteli-ta-vikladaci-mozut-pracuvati-distancijno-z-budakoi-kraini.html>.

64. Вчителі та викладачі можуть працювати дистанційно поза межами України – МОНУкраїни. *Освіт. омбудсмен України*. Дата публ.: 16.03.22. – URL: <https://eo.gov.ua/vchyteli-ta-vykladachi-mozhut-pratsyuvaty-dystantsiyno-poza-mezhamy-ukrayiny-mon/2022/03/16/>.

65. Галанджій О. Депутат Юлія Гришина про ЗНО–2022: чому важливий мотиваційний лист та пріоритет на військові та правоохоронні спеціальності. *КП в Україні*. Дата публ.: 07.04.2022. URL: <https://kr.ua/ua/life/a647352-deputat-julija-hrishina-pro-zno-2022-chomu-vazhliivij-motivatsijnij-list-ta-prioritet-na-vijskovi-ta-pravookhoronni-spetsialnosti>.

66. Гор. А. Освіта під обстрілами: як працюють садки та школи і що буде з вступом до вишів. Війна внесла корективи в освітній процес. Дата публ.: 25.03.2022. URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/society/2022-03-25/obrazovanie-pod-obstrelami-kak-rabotayut-sadiki-i-shkoly-i-cho-budet-s-postupleniem-v-vuzyi/44980>.

67. Горбачов С. Дії учасників освітнього процесу в разі надзвичайних ситуацій. *Освіт. омбудсмен України*. Дата публ.: 18.01.2022. URL: <https://eo.gov.ua/dii-uchasnykiv-osvitnoho-protsesu-v-razi-nadzvychnykh-sytuatsiy/2022/01/18/>.

68. Горбачов С. І. Освітяни на тимчасово окупованих територіях потребують підтримки держави. *Освіт. омбудсмен України*. Дата публ.: 6.04.2022. URL: <https://eo.gov.ua/osvitiany-na-tymchasovo-okupovanykh-terytoriiakh-potrebuut-pidtrymky-derzhavy/2022/04/06/>.

Зміст: Виплата заробітної плати; Організація освітнього процесу на окупованих територіях; Відповідальність за колаборацію – впровадження стандартів освіти держави-агресора; Як компенсувати освітні втрати учнів; Звільнення педагогічних працівників з українських закладів освіти.

69. Горбачов С. Освітяни, не піддавайтеся тиску щодо написання заяв про відпустки. Дата публ.: 31.03.2022. URL: <https://www.facebook.com/Education.Ombudsman.Sergii.Gorbachov/posts/461787782408222>.

70. Горбачов С. Як провести атестацію педагогів в умовах війни. *Практика управління дошкільним закладом*. URL: <https://ezavdnz.mcfr.ua/rssnews>.

Інформацію взято зі сторінки освітнього омбудсмена С. Горбачова в мережі «Фейсбук».

71. Денисяка О. З 14 березня школи Львова відновлюють навчання. *Львівський портал*. Дата публ.: 10.03.2022. URL:

<https://portal.lviv.ua/news/2022/03/10/z-14-bereznia-shkoly-lvova-vidnovliuiut-navchannia>.

72. Денисяка О. На Львівщині відновлюють навчання: 54 школи працюватимуть очно. *Львівський портал*. Дата публ.: 13.03.2022. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2022/03/13/na-lvivshchyni-vidnovliuiut-navchannia-54-shkoly-pratsiuvatymut-ochno>.

73. Дистанційні платформи для навчання, саморозвитку та отримання допомоги й перевіреної інформації. *Міністерство освіти і науки України : офіц. сайт*. Дата публ.: 17.03.2022. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/distancijni-platformi-dlya-navchannya-samorozvitku-ta-otrimannya-dopomogi-j-perevirenoyi-informaciyi>.

74. Дистанційні школи та навчальні платформи надають безкоштовний доступ для здобувачів освіти. *Міністерство освіти і науки України : офіц. сайт*. Дата публ.: 10.03.2022. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/distancijni-shkoli-ta-navchalni-platformi-nadayut-bezkoshtovnij-dostup-dlya-zdobuvachiv-osviti>.

Навчальні платформи: «Атмосферна школа»; «Оптіма» для 1–11 класів; DAR для 7–11 класів; Академія сучасної освіти «А+»; Jamm School для 5–11 класів; ThinkGlobal Online; Liko Education Online; Alterra School; OkStudy; комп'ютерна Академія «ШАГ» для дітей 7–14 років; науковий лицей Кліма Чурюмова; Центр дистанційної освіти «Джерело» (1–11 класи) для самонавчання; School Navigator; математична онлайн-платформа GIOS; науково-дослідницька школа «Базис» спільно з Viber-спільнотою «Школа_інфо»: для учнів початкової та середньої школи України.

75. Диняк А. У Львові переселенців навчатимуть української мови. *Львівський портал*. Дата публ.: 21.03.2022. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2022/03/21/u-lvovi-pereselentsiv-navchatymut-ukrainskoi-movy>.

76. Дистанційне навчання під час війни: як організувати. Дата публ.: 28.03.2022. URL: <https://tsn.ua/video/video-novini/distanciynе-navchannya-pid-chas-viyni-yak-organizuvati.html>.

77. Дуляба Н. В Україні призупиняють навчання. *Львівський портал*. Дата публ.: 25.02.2022. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2022/02/25/v-ukraini-pryzupyniaiut-navchannia>.

78. Дуляба Н. В Україні хочуть скасувати ЗНО-2022 та іспити. *Львівський портал*. Дата публ.: 8.03.2022. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2022/03/08/v-ukraini-khochut-skasuvaty-zno-2022-ta-ispyty>.

79. Дуляба Н. Освіта на Львівщині теж перейшла на дистанційний режим. *Львівський портал*. Дата публ.: 24.02.2022. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2022/02/24/osvita-na-lvivshchyni-tezh-perejshla-na-dystantsijnyj-rezhym>.

80. Заходи науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи Інституту післядипломної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка на період з 28.03.2022 по 08.04.2022 для освітян. *Департамент освіти і науки виконавчого органу Київської міськдержадміністрації : офіц. сайт*. Дата публ.: 31.03.2022. URL: <https://don.kyivcity.gov.ua/news/12052.html>.

81. Інформаційна довідка щодо роботи закладів позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку з тимчасово переселеними дітьми та їхніми батьками у Вінницькій, Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській, Тернопільській, Чернівецькій, Хмельницькій областях від 11.04.2022 р. № 64. *Нац. еколого-натураліст. центр учнів. молоді : сайт*. URL: https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2020/11/Infodovidka_04_2022.pdf.

82. Інформаційне повідомлення щодо організації освітнього процесу для осіб з особливими освітніми потребами у період воєнного стану. *Департамент освіти і науки Київ. облдержадміністрації : офіц. сайт*. URL: https://www.kyiv-oblosvita.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=12836:informatsijne-povidomlennya-shchodo-organizatsiyu-osvitnogo-protsesu-dlya-osib-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-u-period-voennogo-stanu&catid=8&Itemid=101.

83. Інформація щодо використання онлайн-платформи ВШО : як користуватися. *Департамент освіти і науки Київ. облдержадміністрації : офіц. сайт*. URL: <https://www.kyiv-oblosvita.gov.ua/>.

84. Катаєва М. В Україні створюють мережу освітніх хабів для переселенців. *Вечірній Київ*. Дата публ.: 31.03.2022. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/64139/>.

85. Катаєва М. Для українських школярів проводять онлайн заняття з фізкультури. *Вечірній Київ*. Дата публ.: 30.03.2022. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/64025/>.

86. Катаєва М. Як працюють заклади освіти в умовах воєнного стану: роз'яснення МОН. *Вечірній Київ*. Дата публ.: 24.02.2022. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/61734/>.

87. Ковальчук Г. ДПА та ЗНО не буде. Чи відновиться навчання у школах України найближчим часом? *Фокус*. Дата публ.: 8.03.2022. URL: <https://focus.ua/uk/ukraine/508748-dpa-i-zno-ne-budet-vozobnovitsya-li-ucheba-v-shkolah-ukrainy-v-blizhayshee-vremya>.

88. Кононенко В. Навчання дитини під час війни: як допомогти та що треба знати. *Вікна-новини* : сайт. Дата публ.: 27.03.2022. URL: <https://vikna.tv/dlia-tebe/batkivstvo/chym-povernennya-do-navchannya-pid-chas-vijny-dopomozhe-dytyni/>.

89. Кононенко Ю. Школи і закон про нацспротив: що зміниться для учнів? *LIGA.Life*. Дата публ.: 12.01.2022. URL: <https://life.liga.net/poyasnennya/news/shkoly-i-zakon-o-natssoprotivlenii-hto-izmenitsya-dlya-uchaschihsya-otvechaet-mon>.

90. Конопльова М. Відомі платформи для вивчення мов надали українцям безкоштовний доступ : список. *ШоТам-медіа*. Дата публ.: 3.04.2022. URL: <https://shotam.info/vidomi-platfomy-dlia-vyvchennia-mov-nadaly-ukraintsiam-bezkoshtovnyy-dostup-spysok/>.

Список мовних платформ та мобільних додатків опублікував Центр протидії дезінформації при РНБО.

91. Котенський А. МОН продовжило реєстрацію на ЗНО. *Львівський портал*. Дата публ.: 28.02.2022. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2022/02/28/mon-prodovzhylo-reiestratsiiu-na-zno>.

92. Кречетова Д. 13 областей в Україні відновлюють освітній процес: коли і в якому форматі. *Українська правда. Життя*. Дата публ.: 11.03.2022. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/03/11/247766/>.

93. Кречетова Д. Освітній омбудсмен проти скасування ЗНО-2022 через повернення корупції. *Українська правда. Життя*. Дата публ.: 9.03.2022. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/03/9/247732/>.

94. Кречетова Д. Освітняни мають право навчати дітей дистанційно, перебуваючи за межами України – омбудсмен. *Українська правда. Життя*. Дата публ.: 10.03.2022. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/03/10/247753/>.

95. Кречетова Д. Українські телеканали почнуть транслювати онлайн-уроки для учнів 5–11 класів: розклад. *Українська правда. Життя*. Дата публ.: 13.03.2022. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/03/13/247791/>.

96. Кречетова Д. Що буде із ЗНО-2022? Організатори тестування розповіли про перспективи. *Українська правда. Життя*. Дата публ.: 8.03.2022. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/03/8/247711/>.

97. Кречетова Д. Яким має бути навчання під звуки сирен? Відповідають МОН, експерти, батьки. *Українська правда. Життя*. Дата публ.: 8.04.2022. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/04/8/248148/>.

На запитання про реалії дистанційної освіти під час війни відповідають: батьки українських школярів; міністерка освіти і науки України у 2016–2019 рр. Л. Гриневич; співзасновниця ГО «Смарт освіта» і «Батьківський контроль» І. Коберник; голова комітету з питань освіти, науки та інновації Верховної Ради С. Бабак.

98. Лехова М. Навчання за кордоном під час війни : добірка ініціатив та університетів. Дата публ.: 1.04.2022. URL: <https://vn.20minut.ua/Osvita/navchannya-za-kordonom-pid-chas-viyni-dobirka-initsiativ-ta-universite-11550226.html>.

99. Марковська М. Коротка пам'ятка для вчителів, які працюють із дітьми під час війни. 9 правил. *Нова укр. школа*. Дата публ.: 8.03.2022. – URL: <https://nus.org.ua/articles/korotka-pam-yatka-dlya-vchyteliv-yaki-pratsyuyut-iz-ditmy-pid-chas-vijny-9-pravyl/>.

100. Міністерство освіти рекомендує відновити навчальний процес там, де це можливо, вже з наступного тижня. *Вінниця.info*. Дата публ.: 7.03.2022. – URL: <https://www.vinnitsa.info/news/ministerstvo-osvity-rekomenduyev-vidnovyty-navchal-nyu-protses-tam-de-tse-mozhlyvo-vzhe-z-nastupnoho-tyzhnya.html>.

101. МОН надало рекомендації щодо завершення навчального року. *Нова українська школа*. Дата публ.: 3.04.2022. URL: <https://nus.org.ua/news/mon-nadalo-rekomendatsiyi-shhodo-zavershennya-navchalnogo-roku/>.

102. Мондріївський В. 28 березня у Києві в дистанційному форматі відновлюється освітній процес. *Київська міська державна адміністрація : офіц. портал*. Дата публ.: 27.03.2022. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/valentin_mondrivskiy_28_bereznya_u_kiyevi_v_distantsiynomu_formati_vi_dnovlyuyetsya_osvitniy_protses/.

Те саме. Дата публ.: 28.03.2022. URL: <https://don.kyivcity.gov.ua/news/12042.html>.

103. Навчання дітей в умовах воєнного стану. *Упр. Держ. служби якості освіти у Полтав. обл. : сайт*. Дата публ.: 8.04.2022. URL: <https://oblnews.pl.ua/2022/04/08/navchannya-ditej-v-umovah-voynennogo-stanu/>.

Те саме. Департамент інформ. діяльності та комунікацій з громадськістю Полтавської облдержавної адміністрації : сайт. Дата публ.: 7.04.2022. URL: <https://polinfo.gov.ua/11921-navchannia-ditei-v-umovakh-voiennoho-stanu>.

104. Навчання під час війни: дистанційні школи та навчальні платформи для школярів. Дата публ.: 17.03.2022. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/navchannja-pid-chas-vijni-distantsijni-shkoli-ta-navchalni-platformi-dlja-shkoljariv.html>.

105. Навчання під час війни: короткі поради для вчителів. Центр аналітико-методичного та матеріально-технічного забезпечення розвитку освітніх закладів області : сайт. URL: <https://rozvytok-osvity.te.ua/navchannya-pid-chas-viyny-kоротki-porady-dlya-vchyteliv/>.

106. Навчання під час війни: як минають уроки в школах Полтавщини. Полтавська хвиля. Дата публ.: 17.03.2022. URL: <https://poltavawave.com.ua/p/navchannia-pid-chas-viini-iaк-minaiut-uroki-v-shkolakh-poltavshchini-615623>.

З «Полтавською хвилею» спілкувалися: Тамара Григорівна, вчителька історії (Кременчук), Ліза Андріївна, вчителька молодших класів (с. Супрунівка, Полтавська ПГ), Катерина Іванівна, вчителька української мови та літератури (Полтава).

107. Онищенко О. Документи про освіту під час війни. Три речі, які потрібно знати. ZN.ua. Дата публ.: 26.03.2022. URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/dokumenty-pro-osvitu-pid-chas-vijni-tri-rechi-jaki-potribno-znati.html>.

108. Онлайн-конференція учнівської молоді Київщини «Мій Герой». Студія КЗ КОР «Центр творчості дітей та юнацтва Київщини». Дата публ.: 6.04.2022. URL: https://www.kyiv-oblosvita.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=12837:online-konferentsiya-uchnivskoji-molodi-kijivshchini-mij-geroj&catid=8&Itemid=101.

109. Орлова В. На Київстар ТБ доступні уроки з Всеукраїнської школи онлайн та інший контент для дистанційного навчання. Дата публ.: 14.03.2022. URL: https://www.unian.ua/science/na-kijivstar-tb-dostupni-uroki-z-vseukrajinskoji-shkoli-onlayn-ta-inshiy-kontent-dlya-distancijnogo-navchannya-novini-11742649.html?utm_source=unian&utm_medium=read_more_news&utm_campaign=read_more_news_in_post.

110. Орлова В. «Навчання без меж»: на українському телебаченні стартує освітній проект для школярів 5–11 класів. Кожен навчальний день буде присвячений окремій дисципліні. *УНІАН*. Дата публ.: 13.03.2022. URL: https://www.unian.ua/science/navchannya-bez-mezh-na-ukrajinskomu-telebachenni-startuye-osvitniy-proekt-dlya-shkolyariv-5-11-klasiv-novini-11741866.html?utm_source=unian&utm_medium=read_more_news&utm_campaign=read_more_news_in_post.

111. Осадча Я. В Україні спростили ЗНО-2022. *Українська правда. Життя*. Дата публ.: 24.03.2022. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/03/24/247957/>.

112. Осадча Я. У МОН розповіли, скільки учнів записалися на пробне ЗНО-2022 та на які предмети. *Українська правда. Життя*. Дата публ.: 25.01.2022. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/01/25/247255/>.

113. Осадча Я. Як в Україні оцінюватимуть учнів, які через війну пропустили заняття або навчалися за кордоном. *Українська правда. Життя*. Дата публ.: 6.04.2022. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/04/6/248132/>.

Те саме. *Волинські новини*. URL: <https://www.volyn.com.ua/news/211886-iaak-v-ukraini-otsiniuvatymut-uchniv-iaki-cherez-viinu-propustyly-zaniattia-abo-navchalysia-za-kordonom>.

114. Освіта дітей під час війни : добірка онлайн-можливостей. *Освіта нова*. Дата публ.: 10.03.2022. URL: <https://osvitanova.com.ua/posts/5332-osvita-ditei-pid-chas-viiny-dobirka-onlain-mozhlyvostei>.

115. Освітні дистанційні платформи для учнів і вчителів. *Державна служба якості освіти України : офіц. портал*. Дата публ.: 29.03.2022. URL: <https://sqe.gov.ua/osvitni-distanciyni-platformi-dlya-uch/>.

116. Освітні сервіси для шкільного навчання під час воєнного стану. *Спеціалізована школа № 173 : сайт*. Дата публ.: 12.03.2022. URL: <https://school173.com.ua/info/osvitni-servisi-dlya-shkilnogo-navchannya-pid-chas-voennogo-stanu.html>.

117. Пиняк Л. Війна війною, а вступ до університету – за розкладом? Чого чекати випускникам шкіл. *Суспільство*. URL: <https://hromadske.ua/posts/vijna-vijnoyu-a-vstup-do-universitetu-za-rozkladom-chogo-chekati-vipusknikam-shkil>.

118. Пиняк Л. «Час називати все своїми іменами». Вчителька української мови пояснює мовні правила на прикладі мемів, що породила

війна. URL: <https://hromadske.ua/posts/chas-nazivati-vse-svoyimi-imenami-vchitelka-ukrayinskoyi-movi-poyasnyuye-movni-pravila-na-prikladi-memiv-sho-porodila-vijna>.

119. Попович О. Освітняни Львівщини просять МОН не скасовувати ЗНО. *Львівський портал*. Дата публ.: 12.03.2022. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2022/03/12/osvitiyani-lvivshchyny-prosiat-mon-ne-skasovuvaty-zno>.

120. Попович О. У Львові понад 2 тисячі дітей-переселенців долучилися до навчання. *Львівський портал*. Дата публ.: 16.03.2022. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2022/03/16/u-lvovi-ponad-2-tysiachi-ditej-pereselentsiv-doluchylisia-do-navchannia>.

121. Правила організації навчання під час війни : поради психолога. *Подільський державний університет : сайт*. 2022. 16 берез. URL: <https://www.pdatu.edu.ua/novyny/pravila-organizatsiji-navchannya-pid-chas-vijni-poradi-psikhologa.html>.

122. Приседська В. Війна і школа. Як завершать рік і вступатимуть у виші школярі. *BBC News Україна*. Дата публ.: 31.03.2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60904510>.

123. Прищепя Я. «Переводимо університети у безпечне місце». У МОН розповіли про роботу закладів освіти під час війни. *Суспільне. Новини*. Дата публ.: 01.04.2022. URL: <https://suspilne.media/224049-perevodimo-universiteti-u-bezpecne-misce-u-mon-rozpozvili-pro-robotu-zakladiv-osviti-pid-cas-vijni/>.

124. Про відрахування слухачів з курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників, керівників закладів позашкільної освіти у березні 2022 року : Наказ Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді від 25.03.2022 р. № 20-о. URL: https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2020/01/2022-03-20-o_1.pdf.

Наказ від 25.03.2022 р. № 20-о містить Додаток № 1 «Список слухачів категорії “Керівники закладів позашкільної освіти”».

125. Про проведення Всеукраїнського юнацького фестивалю «В об’єктиві натураліста-2022» : лист НЕНЦ від 15.03.2022 р. *Нац. еколого-натураліст. центр учнів. молоді : сайт*. URL: <https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2020/11/Festuval.pdf>.

Всеукраїнський юнацький фестиваль проводиться за темою «Дива природи. Явища навколо нас» у дистанційному форматі.

126. Рекомендації Міносвіти щодо завершення навчального року. *Освіта.ua*. Дата публ.: 4.04.2022. URL: <https://osvita.ua/school/86205/>.

Рекомендації складено на підставі наказу М-во освіти і науки України від 01.04.2022 р. № 290 «Про затвердження методичних рекомендацій щодо окремих питань завершення 2021/2022 навчального року». Зокрема: щодо організації освітнього процесу та тривалості навчального року; підсумкового оцінювання; Державна підсумкова атестація; переведення учнів на наступний рік навчання і видачі документів про здобуття освіти; документи про здобуття освіти.

127. Робота працівників закладів освіти під час воєнного стану. *Право на захист*. URL: <https://r2p.org.ua/roboata-pracziwnykviv-zakladiv-osvity/>.

128. Роз'яснення МОН: особливості застосування норм Трудового Законодавства, дистанційної форми роботи під час дії правового режиму воєнного стану. *М-во освіти і науки України : офіц. вебсайт*. Дата публ.: 17.03.2022. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/rozyasnennya-mon-osoblivosti-zastosuvannya-norm-trudovogo-zakonodavstva-distancijnoyi-formi-roboti-pid-chas-diyi-pravovogo-rezhimu-voyennogo-stanu>.

129. Роз'яснення МОН щодо роботи закладів освіти у межах правового режиму воєнного стану. *Кабінет Міністрів України : урядовий портал*. Дата публ.: 24.02.2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/rozyasnennya-mon-shchodo-roboti-zakladiv-osviti-u-mezhah-pravovogo-rezhimu-voyennogo-stanu>.

130. Роз'яснення про оплату праці працівників закладів освіти під час воєнного стану [Електронний ресурс]. *Інтернет-сторінка проекту «Розробка курсу на зміцнення місцевого самоврядування в Україні» (Пульс)*. Дата публ.: 7.03.2022. URL: <https://auc.org.ua/novyna/rozyasnennya-pro-oplatu-praci-pracivnykviv-zakladiv-osvity-pid-chas-voyennogo-stanu>.

131. Ройз С. Як підтримати та заспокоїти дитину під час війни. *Освітній омбудсмен України*. Дата публ.: 28.02.2022. URL: https://eo.gov.ua/yak-pidtrymaty-ta-zaspokoity-dytynu-pid-chas-viyny/2022/02/28/?gclid=EAIaIQobChMI9uDXzrGE9wIVVqMYCh3qNwFHEAEYASAAEgLPgPD_BwE.

132. Соколова Ю. Два варіанти: в Міносвіти розповіли, як організують навчальний процес під час війни. *Факти. Україна. Суспільство*. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20220309-dva-varianty-v-minosvity-rozpovily-yak-organizuyut-navchalnyj-proczes-pid-chas-vijny/>.

133. Спрощене ЗНО: як його проведуть. *Національна українська школа*. Дата публ.: 2.04.2022. URL: <https://nus.org.ua/news/sproshhene-zno-yak-jogo-provodytymut/>.

134. Смолько А. Дистанційне навчання у воєнний час : чек-лист для вчителя. *На урок*. Дата публ.: 14.03.2022. URL: <https://naurok.com.ua/post/distanciyne-navchannya-u-voenni-y-chas-chek-list-dlya-vchitelya>.

135. Стало відомо, що буде з ЗНО-2022. *Слово і діло*. Дата публ.: 7.03.2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/03/07/novyna/suspilstvo/stalo-vidomo-bude-zno-2022>.

136. ТОП-5 онлайн-сервісів для дистанційного навчання. *Новий канал*. Дата публ.: 23.03.2022. URL: <https://novy.tv/ua/news/2022/03/23/top-5-onlajn-servisiv-dlya-dystanczijno-navchannya/>.

Перелік корисних онлайн-сервісів для дистанційного навчання як для дітей, так і дорослих.

137. Троян І. У 12 областях України відновлять навчання з 14 березня: де які умови. *Заборона*. Дата публ.: 12.03.2022. URL: <https://zaborona.com/u-12-oblastyah-ukrayiny-vidnovlyat-navchannya-z-14-bereznya-de-yaki-umovy/>.

138. Трудові відносини в умовах воєнного стану. *Освітній омбудсмен України*. Дата публ.: 25.03.2022. URL: <https://eo.gov.ua/trudovi-vidnosyny-v-umovakh-voiennoho-stanu/2022/03/25/>.

139. У школах Грузії за 2 місяці створять український сектор. *Освіта.ua*. Дата публ.: 6.04.2022. URL: <https://osvita.ua/abroad/86226/>.

Матеріал передруковано з інформаційно-аналітичного порталу «Грузія онлайн».

140. Учителі зможуть заповнити журнал після повернення : середня освіта. *Освіта.ua*. Дата публ.: 6.04.2022. URL: <https://osvita.ua/school/86222/>.

141. Чудновський В. Школярів пропонують перевести на дистанційку, якщо в області «спокійна ситуація». *Новини Вінниці*. Дата публ.: 8.03.2022. URL: <https://vn.20minut.ua/Podii/shkolyariv-proponuyut-perevesti-na-distantsiyku-yakscho-v-oblasti-spok-11533966.html>.

142. Шкільне навчання під час війни : список корисних ресурсів для школярів. *ІА «Вчасно»*. Дата публ.: 8.03.2022. URL: <https://vchasnoua.com/donbass/71729-shkilne-navchannia-pid-chas-viiny-spysok-korysnykh-resursiv-dlia-shkoliariv>.

Онлайн-уроки, заняття, майстер-класи для дітей майже різного віку пропонують відомі українські сайти та платформи. Зокрема: майстер-класи (<https://od.itstep.org/>); ГО «Смарт Освіта» (<https://nus.org.ua/>) та інші.

143. Шкільне навчання під час воєнного стану. *Департамент освіти і науки Київ. облдержадмін : офіц. сайт*. Дата публ.: 6.03.2022. URL: https://www.kyiv-oblosvita.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=12835:shkilne-navchannya-pid-chas-voennogo-stanu&catid=8&Itemid=101.

Доступ до платформ закладів позашкільної освіти столиці – за посиланнями.

144. Що буде з освітньою системою під час війни? *Дебет-Кредит*. Дата публ.: 09.03.2022. URL: <https://news.dtkr.ua/society/community/75250>.

Міністр освіти і науки С. Шкарлет повідомив про організацію освітнього процесу в закладах освіти під час війни.

145. Що робити школам в разі бойових дій. *Нова українська школа*. Дата публ.: 21.01.2022. URL: <https://nus.org.ua/news/shho-robyty-shkolam-v-razi-bojovyh-dij/>.

Поради від «Нової української школи» щодо дій у випадку, якщо на території, де ви перебуваєте, розпочалися військові дії або стався терористичний акт.

146. Як вчителю організувати свою роботу під час війни : рекомендації Державної служби якості освіти. *Державна служба якості освіти : офіц. портал*. URL: <https://sqe.gov.ua/yak-vchitelyu-organizuvati-svoyu-robotu-p/>.

147. Як дітям з України продовжити навчання за кордоном. *Освіта.ua*. Дата публ.: 05.04.2022. URL: <http://osvita.ua/abroad/86216/>.

За даними міжнародного дитячого фонду ЮНІСЕФ, через напад Росії на Україну станом на 24 березня 2022 р. за кордоном перебувало понад 1,8 млн дітей.

148. Як завершиться навчальний рік в умовах воєнного стану. *Педрада*. Дата публ.: 24.03.2022. URL: <https://www.pedrada.com.ua/news/7163-yak-zavershitsya-navchalniy-rk-v-umovah-vonnogo-stanu>.

149. Як навчати під час війни : чекліст учителя на дистанційці. *Освіторія*. Дата публ.: 12.03.2022. URL: <https://osvitoria.media/experience/yak-navchaty-pid-chas-vijny-cheklist-uchytelya-na-dystantsijtsi/>.

Те саме. URL: https://znayshov.com/News/Details/Yak_navchaty_pid_chas_viiny_cheklist_uchytelia_na_dystantsiitsi.

150. Як педагогу організувати свою роботу під час війни : поради. *Освіта.ua*. Дата публ.: 28.03.2022. URL: <http://osvita.ua/school/86136/>.

151. Як організувати викладання навчальних предметів в умовах воєнного стану : рекомендації Держ. служби якості освіти. *Державна служба якості освіти : офіц. портал*. Дата публ.: 29.03.2022. URL: <https://sqe.gov.ua/yak-organizuvati-vikladannya-navchaln/>.

152. Як організувати освітній процес в умовах війни : поради Держ. служби якості освіти. *Державна служба якості освіти : офіц. портал*. Дата публ.: 14.03.2022. URL: <https://sqe.gov.ua/yak-organizuvati-osvitniy-proces-v-umo/>.

Інформаційний матеріал підготовлено для Державної служби якості освіти в межах ініціативи «Система забезпечення якості освіти», що впроваджується в межах проекту «Супровід урядових реформ в Україні» (SURGe). «Супровід урядових реформ в Україні» (SURGe) є проектом міжнародної технічної допомоги, що реалізується компанією Alinea International та фінансується Урядом Канади.

153. Як організувати освітній процес під час війни. *Практика управління закладом освіти*. 2022. № 4 (квітень). URL: <https://edirshkoly.mcfr.ua/961687>.

Перелік шкіл та освітніх платформ, які надали доступ, щоб діти могли навчатися дистанційно.

154. Як організувати роботу з учнями та їх психологічну підтримку. *Освіта.ua*. Дата публ.: 3.04.2022. URL: <https://osvita.ua/school/86170/>.

В умовах війни учні особливо потребують підтримки. Державна служба якості освіти України у співпраці з ініціативою «Система забезпечення якості освіти», що впроваджується в межах проекту «Супровід урядових реформ в Україні» (SURGe), та командою підтримки реформ Міністерства освіти і науки України розробили *поради* для керівників шкіл щодо організації освітнього процесу в умовах війни.

155. Як організувати роботу з учнями та їх психологічну підтримку в умовах війни : рекомендації Держ. служби якості освіти. *Державна служба якості освіти України : офіц. портал*. 30.03.2022. URL: <https://sqe.gov.ua/yak-organizuvati-robotu-z-uchnyami-ta-ikh-p/?fbclid=IwAR1vonHfMvPT--96TVPY3nHGFw2OrnfBDHmmOKIj4LV1xFuKqN9-qK-ot90>.

156. Як організувати роботу педагогічних працівників, які вимушено виїхали за кордон в умовах воєнного стану : рек. закладам освіти. *Державна*

служба якості освіти України : офіц. портал. Дата публ.: 18.03.2022. URL: <https://sqe.gov.ua/yak-organizuvati-robotu-pedagogichnikh/>, вільний.

З 14 березня 2022 р. в окремих областях України після вимушених канікул відновлено освітній процес. Державна служба якості освіти акцентує увагу на окремих особливостях організації праці педагогічних працівників в умовах воєнного стану.

157. Як оцінювати учнів під час війни : рек. Держ. служба якості освіти України. *Нова українська школа.* Дата публ.: 1.04.2022. URL: <https://nus.org.ua/news/yak-otsinyuvaty-uchniv-pid-chas-vijny-rekomendatsiyi-dsyao/>.

158. Які державні гарантії в умовах воєнного стану відтепер мають працівники закладів освіти. *Практика управління закладом освіти.* 2022. № 4 (квітень). URL: <https://edirshkoly.mcfr.ua/963321>.

159. Ящук М. Голова комітету ВРУ по освіті Сергій Бабак: про атестати та дипломи в «Дії», скасування навчання під час війни та вступ без ЗНО. *Українські новини.* Дата публ.: 31.03.2022. URL: <https://ukranews.com/ua/interview/2808-sergij-babak-pro-atestaty-ta-dyplomiy-v-diyi-skasuvannya-navchannya-pid-chas-vijny-ta-vstup-bez-zno>.